MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG
BAND CXXX

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ТОМ CXXX

ЛЬВІВ 1920

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

З ДРУКАРНЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG
BAND CXXX

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ТОМ CXXX

ЛЬВІВ 1920

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

Зміст CXXX тому.

Inhalt des CXXX Bandes.

Українські народні думи

у відношеню до пісень, віршів і похоронних голосінь.

Написав ***Філярет Колесса.***

Вступ.

Живуча народня поезія наслідком устної передачі підлягає безнастанним змінам, знаходить ся у стані постійного перетворюваня. Влучно сказав А. Н. Веселовський: „Пісня в тому періоді свого розвитку, в якому ми тепер її знаємо й записуємо, не виявляє нічого закінченого: поки вона співаєть ся, вона й перетворюєть ся, безнастанно змінюєть ся, складаючись на ново“ [1]). Усяка народня пісня живе у величезному числі варіянтів, які часами доволї далеко відбігають від основної теми, переймають деякі риси й складові части із варіянтів инших пісень, ба й переходить незамітно на зовсім инші теми. Нові варіянти давних пісень помалу затрачують архаїчні признаки, пристосовують ся до нових обставин суспільного і матеріяльного житя сїльського люду, так що з давних пісень часами остане ледви якесь зерно, або вони й зовсім вимирають, не знаходячи собі зрозуміня у молодших поколїнь. За те під впливом нових переживань і свіжих подій, що займають увагу широких народнїх мас, а також за імпульсом посторонніх і книжних впливів повстають нові піснї. Однакож, щоб такі пісенні новотвори могли приймати ся серед народнїх мас, мусять вони формою і змістом достроїти ся до тону народнїх пісень, мусять перейти процес ассиміляції до стилю народньої поезії, виробленого довгими віками її розвою.

---

[1]) Рецензія на „Труды этнографич.-статистич. экспедиции въ западно-русскій край“. Отчетъ о XXII. присужденіи наградъ гр. Уварова. Петерб. 1880, ст. 173.

Найзамітнійшим явищем у тій вічній флюктуації варіянтів, перетворюваню й перениманю пісень, є континуоване пісенного типу при зміні змісту. В творах народньої поезії форма є консервативнійшим елементом ніж зміст. Можемо навести чимало пісень, у яких давна форма наповнена новим змістом; тут належать деякі обрядові пісні, н. пр. христіянізовані колядки та инші новійші пісні, зложені давним колядковим розміром; те саме можна сказати про давні козацькі пісні, пристосовані до жовнярського житя та про форму коломийкового стиха 4+4+6: уживаєть ся вона і в історичних піснях XVII в. і в усяких новотворах пісенних, що повстають на наших очах.

В переважній части українських народніх пісень, навіть у тих, які мають зміст зовсім новітний, — мельодія, ритмічна будова, образова мова, символізм, одним словом — увесь пісенний стиль корінять ся глибоко в середніх віках[1]). Се зовсім зрозуміле, бож пісенна форма й мельодія та поетичні образи й звороти не тратять своєї естетичної вартости і притягаючої сили для нових поколінь навіть тоді, коли зміст стає для них уже неактуальним, ба й не вповні зрозумілим, як у більшій части обрядових пісень. Впрочім зберіганє й промульґованє типової форми, — се правило не лиш у орґанічному світі, але і в творах людського духа. Поетична форма дуже помалу переживаєть ся і звичайно аж тоді виходить із ужитя, коли тратить основу у самій матерії, з якої вона складає свої взірці, т. є. у мові, як се стало ся н. пр. із перерodженєм старинної версифікації наслідком затрати квантітативности голосозвуків у новійшу складочислову й акцентуаційну.

При тій консервативности форми прослідженє ритмічної й мельодичної будови народньої пісні і думи має дуже велике значінє для літературної історії тих обох галузий народньої поезії. Однакож саме з тої сторони думи до недавна були дуже занедбані; знали ми лиш два фраґменти кобзарської рецитації, записані М. Лисенком зі співу кобзаря Остапа Вересая ще в початках 1870-тих рр. та один незначний уривок зі співу кобзаря Братиці[2]). Не дивно, що Лисенко у своїй статї „Характеристика музыкальныхъ особенностей малорусс. думъ и пѣсень исполняемыхъ кобзаремъ Вересаемъ“[3]), подаючи дуже цінні поміченя про укра-

[1]) Філ. Колесса: Наверствованє і характеристичні признаки укр. народ. мельодій. Записки Н. Т. ім. Ш. CXXVI, 74.

[2]) Кіев. Старина 1888, VII.

[3]) Записки Юго-Зап. Отдѣла Имп. Русс. Геогр. Общ. I, 1873.

їнські народні мельодії взагалї, мало що міг сказати спеціяльно про думи на основі одного лиш варіянта кобзарської рецитації, не маючи достаточного матеріялу для порівнаня. Повна недостача записів кобзарських рецитацій спричинила відтак велику прогалину в досліджуваню дум, особливож їх віршової й музичної форми. Оттим то й проби подати близше означенє дум[1]) (не виймаючи навіть такої основної студії, як Житецького „Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ", Київ 1893), не вдоволяють, бо не схоплюють тих признаків, що для кобзарських рецитацій такі типові й характеристичні; дефініція дум виходить надто загальна і неясна; доси не переведено й не вияснено навіть границї межи думами й піснями; в результатї виходить переплутуванє дум із піснями, що вражає особливо в наукових працях.

Невіджалувана шкода вийшла для науки з того, що нїхто не взяв ся за систематичне списуванє мельодій дум у тих часах, коли Цертелев, Максимович, Метлинський, Куліш списували найповнїйші і найкрасші варіянти дум. Се поясняють ся по части технїчними трудностями при схоплюваню речітативної мельодії. На щастє народня традиція зберегла нам до недавна прекрасні варіянти кобзарських рецитацій, визначені безперечно старинним характером, а фоноґраф став у великій допомозї при їх списуваню, як показує двотомове виданє мельодій дум у „Матеріялах до української етнольоґії" XIII і XIV, у Львові 1910 і 1913[2]). Сї записи дали спроможність прослїдити докладнїйше мельодичну й ритмічну будову дум, пізнати їх речітативний характер, відношенє мельодії до тексту та рухливе житє й ґрупованє варіянтів; що-йно на тій основі можна означити відношенє межи змінчивою речітативною формою дум і постійним розміром строфових пісень, межи думами та иншими взірцями рецитованої поезії, що могли мати вплив на ґенезу дум: сербськими юнацькими піснями та в.-руськими билинами[3]). Архаїчні признаки у мельодиці й ритміці дум вказують на глибоку старину кобзарських рецитацій та на їх тїсне спорід-

---

[1]) Перегляд сих дефініцій поданий у статях Е. Ткаченка—Петренка: „Думы въ изданіяхъ и изслѣдованіяхъ", Україна, Київ 1907, т. III, 144—185 та Ів. Єрофеєва: „Українські думи і їх редакції". Записки Укр. Наук. Тов. в Києві, 1909, VI.

[2]) Мельодії укр. народ. дум серія I. і II., списав по фоноґрафу і зредаґував Філярет Колесса.

[3]) Філ. Колесса: Про музичну форму дум, Матеріяли до укр. етнол. XIII. Idem: Варіянти мельодій укр. народ. дум, їх характеристика і ґрупованє. Записки Н. Т. ім. Ш. CXVI, 1913, ст. 126—165.

нене із найстаршими зразками української народньої поезії, до яких належать безперечно похоронні голосїня.

Для дальшого досліду української рецитованої поезії має дуже велике значінє видана 1912 р. значна збірка похоронних голосїнь (337 взірців), зредаґована Іл. Свенціцьким з описами похоронних звичаїв і обрядів, упорядкованими В. Гнатюком (Етноґр. Збірник XXXI—II).

Показуєть ся, що голосїня зложені переважно віршами, які виявляють у своїй будові й ґрупованю ту саму свобідну форму, що й думи; показуєть ся дальше, що голосїня визначують ся високо розвиненим поетичним стилем та образовою мовою, що знаходимо між ними правдиві перлини народньої поезії, які могли бути взірцями для пізнійших творів тим більше, що були вони розширені й спопуляризовані на усему просторі українських земель. Речітативна форма голосїнь, так само як і дум, не звязана сталими відношенями строфи анї ритмічними мотивами, отвирає широке поле для імпровізації — у голосїнях більше нїж у думах — і тим поясннюєть ся, чому ті два роди речітативної поезії були плекані професіональними співцями. По своїй формі голосїня виявляють лиш низший степень того самого рецитаційного стилю, який так буйно розвинув ся в думах. Думи вяжуть ся із голосїнями також лїричним характером, поетичним висловом, символїкою й мотивами.

На основі тих преміс можна тепер певнійше означити відношенє дум до книжних творів старинної і середної доби, з якими їх зближувано, особливож до „Слова о полку Ігоревім“ і віршів та пісень книжного походженя. Що-йно через звязок дум із голосїнями можна зрозуміти, відки взяло ся споріднене між думами і „Словом“, на яке вказувано інтуїційно від давна. Взірці рецитаційної поезії із свобідною формою паралелїзму на довго перед „Словом“ розвинули ся у похоронних заводах, які сягають до передхристіянської доби на Руси. Дуже правдоподібний є здогад, що разом із засобом поетичного вислову, епічних зворотів, образів та народнїх вірувань міг автор „Слова“ перейняти також форму свого твору із народньої поезії[1]).

---

[1]) Голосїнє Ярославни в „Слові“ зближував уже В. Щурат не лиш до народних голосїнь, але й до спорідного з ними таксамо раншого голосїня Богородиції в проповіди Кирила Турівського (гл. його статю „Найстарша українська лїрика“ в „Літературних начерках“. Львів, 1913, ст. 87).

Звязок кобзарських рецитацій із голосінями кидає нове світло на ґенезу дум, що й спонукує до ревізії поглядів спопуляризованих Житецьким про залежність дум від віршової літератури XVII—XVIII в.; в результаті можливість літературних впливів на думи зводить ся до належної міри.

Що-йно дорогою зіставленя й порівнаня дум по їх змістови й формі з иншими галузями укр. народньої поезії пізнаємо докладнійше їх наверствованє; не можемо глядіти на думи як на якусь однородну матерію (се також одна з помилок у студії Житецького): коли давнійша верства дум своїми темами й мотивами тісно вяжеть ся із українськими народніми піснями, то думи про Хмельниччину підходять подекуди до сучасних віршів і пісень книжного походженя.

Та всї згадані порівнаня і зближеня утверджують нас у погляді, що думи не є на половину народніми а на половину книжними складанями: се твори щиро-народньої поезії, яких ніяк не можна виривати із звязку з нею.

Найважнійшим висновком із наведених преміс буде відповідь на питанє, відки взяла ся в думах форма ритмічного речітатіва; вонаж не могла розвинути ся із правильної пісенної будови, а тим більше із силябічних віршів; її не перейнято анї від південних Славян, анї з великоруських билин: се форма глибоко засвоєна українській народній поезії, оперта на прадавній народній і літературній традиції із дотатарської доби, як се показують похоронні голосїня і „Слово о полку Ігоревім".

З того бачимо, що і в думах форма старша від змісту; аналїза рецитаційного стилю дум улекшує розвязку літературних проблємів, що вяжуть ся з досліджуванєм козацького епоса.

I.

Вірші й пісні по своїй ритмічній і мельодичній будові.

Українські народні думи своїм свобідним складом і нерівномірними віршами вже на перший погляд відріжнюють ся від звичайних народніх пісень: вони творять окрему ґрупу в богатій скарбівні української народньої поезії. В піснях вірші виказують сталий розмір, строго означене число складів. Серед вірша зложеного з 7 і більше складів звляєть ся правильно одна або дві цезури (пересїчки), які розділяють його на два або на три

коліна. І так 10-складовий колядковий вірш цезурою по 5-тому складї правильно ділить ся на дві однакові ґрупи складів 5+5, н. пр.:

Ішли молодці | рано з церковці.
Стали вони си | раду радити.

В 14-складовому коломийковому віршу звляєть ся цезура правильно по 4-му й 8-му складї і дїлить вірш на три коліна: 4+4+6, н. пр.:

Який листок | зелененький. || упаде тай гниє.
Який любко | молоденький, || не по правдї жиє.

Таким самим віршом зложено богато инших пісень, н. пр.:

Ой місяцю, | місяченьку, || не світи нікому,
Тільки мому | миленькому, || як іде до дому.

Як бачимо, два стихи лучать ся тут наконечним римом в одну цілість. т. є. строфу. що має свою мельодію, неначе сталу форму, в яку відливають ся усі дальші строфи тої пісні аж до самого кінця. Всї строфи тоїж пісні збудовані зовсїм так само, як перша строфа, із двох 14-складових триколїнних віршів 2 (4+4+6).

Зовсїм інакше зложені думи: тут вірші не виказують анї однакового розміру, однакового числа складів, анї правильного подїлу цезурами на части або колїна. Довші стихи 12-, 15-складові чергують ся із короткими 5-, 7-складовими, цезура немає нїгде стало означеного місця, рими творять ся найчастїйше від ріжних форм дієслова, а часто-густо вірші зовсїм обходять ся без римів, н. пр.:

Óй, по Чóрному мóрю,	7	складів
Óй, на кáмінї біле́нькому,	9	„
Тáм сидів сóкіл ясне́нький,	8	„
Жалібне́нько квили́ть-прокви́ляє,	10	„
І на Чóрноє мóре спи́льна поглядáє,	13	„
Що на Чóрному мóрі	7	„
Все не дóбре починáє.	8	„

(З думи про Олексїя Поповича. сп. Гн. Гончаренко. Матеріяли до укр. етнол. XIV. 115).

Отсих 7 стихів творить для себе льоґічно заокруглену цілість, щось неначе строфу, що зазначено в мельодії особливим зворотом і протяжною нотою при останнїх складах послїднього слова: „почи-нá-є“.

Та серед стихів нігде не помічаємо ніякої рівномірности, ніяких правильних цезур. Дальше ідуть ось які вірші:

Зла́-супроти́вна хвиле́шна хвиля устава́є;	14 складів
Су́дна коза́цькії молоде́цькії	11 „
На три ча́сти розбива́є.	8 „

Протяжними нотами останнього слова зазначено, що тут кінчить ся другий період рецитації, зложений лиш із трех стихів не однакової довжини і взагалі збудований зовсім інакше, як перший. Третій період виказує знов инший склад, а четвертий ще инший — і так до самого кінця не знайдемо двох періодів, що булиб однаково збудовані; однакож кождий період кінчить ся характеристичною фразою мельодії і протяжною нотою, по якій наступає „перегра" на кобзї. Так отже в думах нема таких правильних строф, як у піснях; за те кобзарська рецитація виказує поділ на ріжновидні, більші і менші ґрупи віршів, періоди або тіради, з яких кожда замикає заокруглений образ, закінчену думку, подібно як строфа у пісні. Отсе ґруповане віршів та постійне визначуване періодів є характеристичною признакою кобзарських рецитацій[1]).

Рим у думах не виступає з такою правильностю, як у новійших піснях і має всї признаки архаїчности. Дуже часто стрічаємо в думах ґрупи стихів получених однаковим дієсловним римом, по яких ідуть стихи зовсїм без риму, то знов зявляєть ся рим і серед стиха. Неправильне уживане риму характеризує також найдавнїйшу верству обрядових пісень і вказує на часи, коли рим ще не вдомашнив ся був в українській народнїй поезії; такий неправильний і невироблений рим подибаємо часто в колядках

[1]) Уже в „Ритміцї українських народнїх пісень" (Відбитка із Записок Н. Т. ім. Ш. 1907, ст. 44) зазначили ми, що українські думи своєю свобідною формою нагадують подекуди староарабські маками (себто віршовані оповіданя, новелї), яких зразки наводить Р. Вестфаль (Allgemeine Metrik der indogermanischen Völker, Berlin 1893, ст. 22—24) в нїмецькім перекладї, передаючи вірно поетичну форму арабського оригіналу:

Auf welchen Bergen ist dein Stamm entsprossen,
aus welchem Thal kommt dein Strom geflossen,
aus welchem Köcher ist dein Pfeil geschossen?
Da hub er an:
Von Chansans Wurzel bin ich geboren,
mir war zur Wohnung Sarug erkoren і т. д.

і весільних піснях[1]). Однородні дієсловні рими в думах, спричинені паралєльним укладом слів по їх значіню у більшому числї віршів, що стоять побіч себе, се також архаїчна признака, яку стрічаємо в похоронних голосїнях та в обрядових віршованих промовах весїльних сватів.

Однакож межи думами і піснями пізнїйшого складу виступають великі ріжниці в уживаню риму:

1) У піснях рими є ріжнородні, творять ся із ріжних частий мови — у думах по найбільшій части виступають лиш рими утворені з форм дієслова.

2) У піснях рим є конечним признаком строфової будови,— у думах рим не є необхідний: побіч періодів споєних римом подибаємо й ґрупи віршів без риму.

3) У піснях рим сплїтає вірші найчастїйше у двостихові строфи; довші строфи, зложені з кількох стихів, рідко подибають ся в піснях і вказують звичайно на книжне походженє (такі строфи характеристичні для релїґійних пісень богогласникового типу); за те думи, не звязані строфовою будовою, залюбки лучать у періодах по 7 і більше віршів однородним дїєсловним римом:

А удова те зачуває,
У чужий дом ухождає,
Живе, проживає,
Хатку помітає,
Лавки помиває,
Ой, на ранїй зорі, на вечірній
Спочивання собі
Ніколи вона вже не має;
Ой, своїх синів збарзе зневажає,
Клине-проклинає. (Матер. до укр. етн. XIV, 187—8).

Подібно зложених строф не подибаємо в народнїх піснях. В думі про Олексія Поповича по запису від кобзаря Гончаренка серед многоти дїєсловних римів знаходимо лиш кілька недокладних римів а радше ассонанцій у формах недїєсловних:

— — Грицько Коломийчин
По всьому війську ізбарзе окличен.
— — Славний лицарю, писарю
— — У купецтві і в реместві
І на полї і на морі.
— — Дайже, Боже, миру царському
І народу християнському. (Idem, 183—6).

---

[1]) Ф. Колесса: Ритміка у. н. п., 68.

Та поява риму не завсїди є знаком закінченя стиха, як хибно впевнює Житецький (Мысли, 4), бо й серед стихів подибаємо деколи рими в думах, подібно як і в піснях; показують се крім висше наведених ще й отсї приміри:

— — Притихала і впадала (Ол. Поп. Мат. до у. ет. XIV, 186),
— — Їдиж ти, нене, пріч від мене!
І будуть, нене, гостї в мене.
— — Як три вдовиченки старої матері
Шукали та питали. (Удова, ibid, 187, 189).

Римують ся дуже часто слова, що безпосередно наступають по собі, н. пр.:

— — яснії гласнії соколи.
— — ручками та пучками.
— — неньку стареньку (ibid.)
— — тяжко та важко
— — кумами, сватами. (Сестра і брат, ibid. 190—1),

Ріжниця межи думами й піснями дуже ярко виступає також у мельодії. Пісенна мельодія укладаєть ся в такти, що ділять її на рівномірні частинки, визначені наголосами; тактовий поділ найвиразнїйше помічаємо у піснях, співаних до маршу. У кождій пісенній мельодії повторюють ся ритмічні мотиви (так як у старогрецькій поезії метричні стопи), т. є. однаково зложені ґрупи нотних вартостий, обєднані наголосом, н. пр.:

$^2/_4$ ♪ ♪ ♪ ♪	♪ ♪ ♪ ♪	$^4/_4$ ♩ ♩ 𝅗𝅥
Ой, ходила	дівчинонька	по лузї,
Тай носила	біле дитє	на руцї.

Етн. Зб. XI. 134.

Кождий вірш сеї пісні підходить під однакову ритмічну схему, що відповідно до подїлу вірша на три ґрупи силябічні 4+4+3 виявляє поділ на три части: перші два такти $^2/_4$ повторюють однаковий мотив ритмічний, зложений із чотирох вісїмок; третїй такт $^4/_4$ містить инший мотив, зложений із двох чверток і одної півноти. Сей другий мотив своїми вартостями нотовими виповнює такий самий час, як два перші ($^4/_4 = {}^2/_4 + {}^2/_4$), отже творить ритмічну рівновагу супроти першої половини фрази. Кождому мотивови — а в наведенім примірі і кождому тактови — відповідає підходяча ґрупа силябічна, так що тактові черточки, які розмежовують мотиви, сходять ся із цезурами в тексті. Другий стих пісенний повторює буквально ту саму ритмічну схему і тим способом повстає дуже симетрично побудована строфа.

Зовсім інакше збудована мельодія думи: не виказує вона анї подїлу на рівномірні, симетрично розложені часточки, т. є. такти, анї повторюваня ритмічних мотивів: кождому віршови думи відповідає одноцїльна, не роздїлена на тактові часточки фраза мельодії. Се не мельодія, а радше співана декламація, що своїм ритмом нагадує нам рецитацію церковної відправи, читанє євангелії чи „Вірую“, або співанє якогось церковного тропаря. Кобзар виголошує слова і вірші думи майже з такою самою швидкостю, як се буває в декламації. тільки що підвисшуючи і знижуючи голос по відповідній скалї, виводить притім оригінальну мельодію; ся мельодія, цїлковито достосована до вимогів тексту думи, визначує дуже виразно наголоси підходячих слів, що йдуть по собі у приблизно однакових відступах і дають співови ритмічну канву. Число отсих маркованих наголосів залежить від довжини вірша; пересїчно вірші дум виказують 2—4 такі акценти. Відступ межи двома акцентами виповнений дрібними нотами, що разом із акцентованою нотою складають ся найчастійше на одну чвертку, яка може нам служити за мірило при означуваню швидкости (темпа) рецитації; у рецитаціях М. Кравченка та Г. Гончаренка таких чверток іде звичайно 70 – 80 на мінуту, як се докладно виміреио годинниковим приладом, т. зв. метрономом.

Мельодії дум визначують ся взагалї дуже дробленим ритмом, що пливе переважно вісїмками, вісїмковими тріолями і шіснайцятками, причім кожда нотка відповідає осібному складови підходячого тексту, як у ритмічній декламації; мельодичний елємент приходить аж у окінченях періодів до повного значіня; тут стрічаємо правильно ґрупи нот, получених каблучкою, протяжні чверть- і півноти, а подекуди мельодія укладаєть ся зовсім виразно в музичні такти. Сеж і є той характеристичний для українських дум музикальний речітатів, доведений кобзарями до великого виробленя, до справжньої досконалости, що можна сміло сказати про найвизначнійших із кобзарів, від яких ми списали думи, Михайла Кравченка з Полтавщини і Гната Гончаренка з Харківщини. Своїми рецитаціями робили вони величезне вражінє, передаючи з артизмом природну декламацію та ілюструючи музикою текст далеко повнїйше і красше, нїж се можливе у звичайних піснях. По словам

М. Лисенка „уся суть, увесь глибокий інтерес музики історичних дум містить ся в музикальній декламації (op. cit. ст. 350—351. Порівн. Житецький: Мысли, 6—7). Отсим свобідним речітативним характером думи найбільше ріжнять ся від пісень.

Замітна річ, що мельодії дум у всїх знаних доси варіянтах обертають ся на т. зв. церковній дорийській скалї d e f g a h c' d' з тою зміною, що четвертий степень сеї скалї найчастійше буває підвисшений о пів тону (gis), так що чиста дорийська скаля доволї рідко зявляєть ся в кобзарських рецитаціях. Се підвисшене четвертого степеня скалї, не подибуване у великоруських піснях, зявило ся в українських народнїх піснях і думах мабуть під впливом східнїх, половецьких, татарських і турецьких мельодій. Воно ж характеристичне не лиш для українських, але також для сербських і болгарських та новогрецьких мельодій, що мають орієнтальну закраску. Таким способом зявляєть ся надмірна секунда межи третїм і четвертим степенем скалї (f—gis), а підвисшений четвертий степень стає неначе тоном уводячим у домінанту (a). Оттим то домінанта набирає значіня другого осередка мельодії, яка обертаєть ся раз на горішнїй кварті з тонїкою *a*, то знов повертає на долїшну квінту з тонїкою *d*. Таке роздвоєнє і неначе боротьба двох тонів о пановане над мельодією удержує слухача в напруженю й непевности що до тонїки і надає думам особливий середновічний характер; брак розвиненого почутя тональности знаменує середновічну музику европейських народів, якої останки і доси переховали ся в народнїх піснях Українців, південних Славян і Греків а також Шведів і Фіннів.

Таким способом скаля і характер кобзарських мельодій дають нам дуже цїнні й певні вказівки на час їх повстаня — вони ведуть нас у середні віки.

У декотрих кобзарів скаля рецитації буває розширена долїшною домінантою (G) і уводячим тоном (cis), який не згоджуєть ся із постійним c' в горішних партіях рецитації; зваживши, що мельодії українських народнїх пісень у найдавнїйшій добі свого розвою основували ся на діятонїчних звукорядах, які в великоруських піснях і доси заховали ся в повній чистоті, можемо догадувати ся, що уводячий тон і в мельодіях дум не є первісний, але появив ся пізнїйше під чужими впливами. Фрази мельодії, як уже висше зазначено, не мають сталої, незмінної форми, вони ж гнучкі і роз-

тяжимі; кобзар може під один мотив мельодії виспівати довший і коротший вірш, отже одній фразї може він надати ріжнородний ритмічний підклад.

Однакож не всї фрази кобзарської рецитації повторюють однаковий мотив мельодії: одні обертають ся на горішних тонах церковної дорийської скалї, другі на долїшних, инші перебігають увесь простір семитонової скалї; одні кінчать ся на тонїцї, другі на домінантї, на секундї або на инших степенях скалї; отже відповідно до обєму тонів і закінченя можна в рецитації кождого кобзаря відріжнити 3—5 родів музичних фраз, т. є. характеристичних зворотів мельодії, які кобзар зіставляє і лучить відповідно до того, як лучать ся і ґрупують ся вірші підходячого тексту. Звичайно дві або три фрази лучать ся льоґічно в одну ґрупу, відділену сильнїйше зазначеною цезурою [‖]. Часами період покриваєть ся з ґрупою. Та частїйше дві-три ґрупи входять із собою в симетрію висшого порядку, творячи замкнену цїлість, неначе строфу, т. є. період, закінчений завсїгди однаковою фразою з протяжними нотами в каденції. Се найбільш характеристична й єдина частина мельодії, що правильно повторюєть ся на означеному місцї; в серединї періоду кобзар добирає фрази зовсїм свобідно.

Періоди думи своєю свобідною будовою основно ріжнять ся від пісенних строф; вони не повторюють одного взірця, одної схеми в укладї частий, як се буває у строфах піснї: в кождому періодї буває якась відміна в складї, довжинї, числї й уґрупованю віршів. Оттим то будова періодів визначуєть ся незвичайною ріжновидностю, так що навіть в одній думі трудно приходить ся знайти два зовсїм однаково побудовані періоди. Затямити мельодію довгої думи з такою ріжновидною будовою 20—40 періодів булоб зовсїм неможливо; та се й не потрібне, бо кобзар імпровізує мельодію думи на стільки, що комбінує свобідно кілька характеристичних фраз, та звязує їх у ґрупи й періоди, які покривають ся із ґрупованєм віршів у текстї. Про теж будова кождого періоду виходить доволї симетрична, так що мусимо дивувати ся хистови і високо розвиненому музикальному почутю народнього співака-імпровізатора. Змінчивою формою періодів оживлює кобзар свою рецитацію, зменшує її монотонність, завдяки чому дума, хочби й як довга, не втомлює слухача, але навпаки, удержує його увагу в напруженю.

Співаючи думу кількома наворотами, кобзар за кождим разом подає нову відміну мельодії, бо він аж

у хвилї співаня надає думі музичну форму в її послїднім викінченю та пристосованю; оттим то рецитоване думи близько підходить до імпровізації.

Так отже не може бути мови про буквальну схожість ріжних варіянтів кобзарських рецитацій, яку помічаємо в пісенних мельодіях. Співак переймає від свого учителя лиш основну тему мельодії і загальний стиль рецитації, т. є. уміл́ість добирати і комбінувати свобідно фрази мельодії в ґрупах і періодах: відтак, підлягаючи ріжним впливам, творить він на тій основі щось нового: свій окремий варіянт, яких є стілько, скілько й співців дум. Кождий варіянт так тїсно звязаний з індивідуальностю співця та надиханий його субєктивним почуванєм, що в даний момент не може бути в одного кобзаря більше варіянтів рецитації, як лиш один. Під сей один варіянт виконує він усї думи свойого репертоару без огляду на ріжнородність їх змісту.

Вироблену мельодію рецитації не переховує кобзар у незмінній, закостенїлій формі: і так думи записані від кобзаря Мих. Кравченка в 1910 р. в порівнаню з думами записаними в 1909 р. виказують уже деякі відміни; отже мельодія думи у своїх дрібних нюансах навіть у передачі одногож співця підлягає безнастанним змінам, які не нарушують загального стилю рецитації. Зовсїм природно, що й текст думи при її свобідній формі віршовій більше улягає змінам у кобзарській традиції, чим текст звичайних пісень, звязаний складочисловою схемою і строго означеною формою строфи. Коли-ж порівнаємо тексти дум записаних від Мих. Кравченка д. Опанасом Сластьоном в 1902 р. із нашими записами із 1909 й 1910 р., переконаємо ся, що се варіянти, які місцями дуже значно відбігають від себе, хоч загально треба зазначити, що в текстах дум допускають кобзарі богато менче змін, як у комбінованю музичних фраз (Матеріяли до укр. етнол. XIII, ст. LIII).

Порівнуючи записи кобзарських рецитацій із миргородського повіта переконуємо ся, що вони мають богато спільних признаків, підходять під один тип, виказуючи лиш варіянти одного основного взору, що найкраще показуєть ся в характеристичних закінченях періодів.

Так само рецитації молодших кобзарів з Харківщини (Пасюги, Кучеренка, Древченка) близько споріднені з собою, творять окрему харківську ґрупу. Значно відмінний стиль виявляє реци-

тація найстаршого кобзаря з Харківщини, Гната Гончаренка, що своїм складом і характером близько підходить до рецитації Ост. Вересая. Д. Сластьон засвідчує, що мельодії дум у Чернигівщинї сильно ріжнять ся від рецитацій полтавських і харківських кобзарів[1]).

Так отже на основі знаних доси варіянтів кобзарських рецитацій переконуємо ся, що можна їх поділити на кілька ґруп, які значно ріжнять ся між собою, так якби вийшли із ріжних шкіл, звязаних із ріжними місцевостями й округами. Се можна пояснити лиш давною братською орґанїзацією кобзарів і лїрників, що корінить ся глибоко в середній добі і засвідчує також старинність дум. Знаємо, що професіональні співці народнї творили по взірцям ремісничих цехів своїж співацькі братства (гнїзда), яких основа була територіяльна. По братським установам слїпець-співак мав право ходити лиш по свойому повітї, а в означених випадках виїмково по двох инших повітах. Хтоб провинив ся проти того звичаю, того товариші карали, а то й побивали. До недавна ще удержували ся подекуди останки тих давних співацьких орґанїзацій, які мали велике значінє для чистоти народньої традиції, бо розтягали контролю над співаками і допускали до співацького зарібку лиш тих, що перейшли тяжку, звичайно трилїтню школу у знаного кобзаря чи лїрника та одержали т. зв. „визвілку". Таким способом протягом довгого часу складав ся репертоар поодиноких округів і братств, який при систематичних дослїдах можнаб бодай приблизно означити не тільки що до текстів, як се пробував зробити Сперанський[2]), але також що до мельодій. Отсей звязок межи ґрупою варіянтів і територією, континуованє типу при безнастанній індивідуалїзації форми — взагалї житє і вимиранє народнїх дум можнаб порівнати із житєм і вимиранєм людських родів і ґенерацій.

Що-йно на основі порівнаня більшого числа варіянтів кобзарських рецитацій можемо пізнати біольоґічну сторону дум і можемо зрозуміти, як дуже ріжнять ся вони від строфових пісень своєю непостійною, змінчивою мельодією, що знаходить ся неначе

[1]) На жаль ми не мали нагоди схопити бодай один варіянт із Чернигівщини; се тим більша шкода, що власне в чернигівській ґубернії записав Кулїш найкрасші варіянти дум, а в збірнику Метлинського вичислено найбільше кобзарів і лїрників із Чернигівщини.

[2]) Южнорусская пѣсня и современные ея носители. Київ, 1904, 30—40.

у плинному станї, приймаючи конкретну форму лиш на підкладї тексту. Оттому то співанє дум вимагає не лиш старанного підготованя, довгого і трудного виучуваня текстів, але також опанованя рецитацийного стилю, т. є. вправи в достосованю, добираню й лученю музичних фраз; та до сього треба небуденного музикального таланту і дару імпровізованя та вивченя бандурної гри. Оттим то думи не є доступні для широких мас, так як звичайні піснї народнї: думи співають лиш талановиті професіональні співаки, звичайно слїпцї, кобзарі й декотрі лїрники; а що вони відносять ся до свойого репертоару консервативним способом, то се мало велике значінє для збереженя давних архаїчних признаків у музичній формі, мові і поетичному стилю дум. Так отже і в способі традиції заходить дуже велика ріжниця межи думами і піснями.

Характеристичне, що від давен давна рецитовано на Українї думи все в супроводї гри на кобзї-бандурі, від якої й співців дум прозвано кобзарями або бандуристами. Бандурною грою кобзар не лиш піддержує рецитацію, скріпляє її вираз, але також правильно перегороджує періоди рецитації короткою перегрою.

Назви кобза і бандура уживають ся тепер посполу на означенє одногож струнового інструменту; та із того, що Ріґельман говорить про кобзу й бандуру, виходить ясно, що єще в 80-тих роках XVIII ст. були се два окремі інструменти і що кобза була розповсюднена головно по селах. По дослїдам Фамінцина („Домра и сродные ей музыкалные инструменты русс. народа". Петерб. 1891, 87—109, 111—170) кобза була вже звісна Половцям, потім кримським Татарам, від яких могли її перейняти козаки. В XVI в. кобза була загально уживаним народнїм інструментом на Українї, як про се згадують сучасні польські письменики. Та з початком XVII. в. занесли до Польщі італійські музиканти новий 14-струнний інструмент, подібний до лютнї; се була т. зв. пандора, що під теперішньою назвою бандури розширила ся й по Українї, витиснула з уживаня давну кобзу і перейняла її назву; десь у другій половинї XVIII в. вже на українському ґрунтї бандура обогатила ся ще короткими струнами на „дейцї" (верхній дошцї) т. зв. приструнками, з якими зображено її у Ріґельмана.

Стрій кобзи у ріжних кобзарів буває дуже неоднаковий, як на се вказують значні ріжницї у числї струн і приструнків. Також держанє кобзи, спосіб гри, а в результатї увесь бандурний супровід доказує ясно, що кобзарі з ріжних околиць переходили не однакову школу. Так н. пр. акомпанїмент кобзи у М. Крав-

ченка дуже скупий і одноманітний зводить ся до двох акордів, розміщених на сильнійших наголосах рецитації і при окінченях періодів; сього не можна пояснювати собі недостачею техніки в кобзаря, бо танкові мельодії виграє Кравченко дуже вправно. Гнат Гончаренко з Харківщини, справжній мистець у бандурній грі, співаючи думу увесь час грає на бандурі, так що його супровід дає гармонійний підклад рецитації або перетикає її золотим мереживом тонких фіоритур і пасажів. Се не шабльонове вибиванє двох-трех акордів, а самостійний акомпаніямент із наслідуванєм мотивів рецитації, імпровізований так само як спів, притім незвичайно оживлений: надає рецитації богато кольоритности і руху та підносить експресію музикальної декламації, а гарними переграми відмежовує періоди один від одного. Артистичною грою на кобзї славив ся також Остап Вересай.

Розглянувши музикальний репертоар отсих трех найвизначнійших репрезентантів давного рецитаційного стилю з поглядом не лиш на мельодії дум, але також на стрій кобзи і бандурний супровід, можемо сміло за Лисенком назвати думу представницею архаїчної народньої музики (op. cit. 349). Інструментальним супроводом та архаїчними признаками в музиці. віршовій формі й поетичному вислові думи різко відріжняють ся від звичайних пісень, про що згадаємо ще пізнійше.

Можна догадувати ся, що в XVII—XVIII в. думи були розповсюднені на всім просторі України, куди лиш сягала козацька орґанізація; ще в другій половині XIX в. співано думи також на правобережній Україні, як показує праця В. Доманицького про кобзарів і лірників київської ґубернії (Київ 1904). Тепер заховали ся думи лиш у трех лївобережних ґуберніях: Черниґівській, Полтавській і Харківській, де вони держать ся доволї сильно, як се засвідчує наше двотомове виданє мельодій українських народнїх дум і відомости про кобзарів та лірників, зібрані М. Сперанським (op. cit.) і Оп. Сластьоном[1]), та продукції кобзарів на археольоґічних зїздах у Харкові й Катеринославі.

Та нема сумніву, що історичні думи, не знаходячи собі належного зрозуміня у теперішньої ґенерації супроти завмираня

---

[1]) „Кобзарь Мих. Кравченко", Кіевс. Стар. 1902, „Мельодії українських дум і їх записування", Рідний Край 1908, ч. 36—46, „Записування дум на фоноґрафі", Рід. Кр. 1909, ч. 22—24, „Кобзарі" Рід. Кр. 1910, ч. 43.

народньої традиції, помалу але постійно забувають ся і вимирають. Занепад бандурної гри, замітний від довшого часу на Україні, знаменує без сумніву упадок рецитованої поезії. Вимираючий тип кобзарів-бандуристів заступають подекуди лірники, переймаючи дещо з кобзарського репертоару дум, хоч самі вони признають, що ліра не надаєть ся до супроводу при рецитованю дум.

Та не лиш у думах, але також у народніх піснях замітний від довшого часу занепад: давні пісні забувають ся помалу й вимирають; новійші варіянти не виказують уже такої повноти і викінченя як давнійші. Слідне подекуди калїченє мови і домішка чужих висловів у піснях, що улягли впливам мійським; слідне також зводженє пісенних форм до одного типу; так н. пр. у Галичині коломийковий розмір помалу випирає і приглушує инші взірцї строфи. Втискають ся на село й чужі пісні казармового й фабричного типу. На наших очах поступає помалу, але постійно ослабленє й обниженє поетичної творчости українського народа. На се склали ся ріжні причини й подїї, що по части сягають до XVIII в., як знищенє козацтва та заведенє панщини й рекрутчини; розкладовим способом впливають на народню поезію більші міста, фабрики, школи, уряди, а особливо військова служба та наплив чужих елементів на село, — взагалї ширенє інтернаціональної культури, яка наслїдком пригноблення українського елементу на йогож землї обертаєть ся до простого люду найчастійше своєю неґативною стороною.

Всеж таки українські народні пісні не стратили й доси своєї живучости; вони з давен давна засвоєні широкими масами народнїми держать ся богато сильнїйше чим думи, обмежені до гуртка професіональних співців, які помалу переводять ся. До того єсть на українській території чимало сільських закутин, ба й цїлих околиць, н. пр. вподовж цїлого карпатського хребта, куди згадані шкідні впливи тільки слабо доходять; оттут процвітає народня пісня ще в повній свіжости.

На основі переведеного порівнаня можемо сказати, що кобзарські рецитації ніяк не могли розвинути ся із пісень: пісні і думи — се дві окремі форми, в яких вилила ся українська народня поезія, два типи, що зросли побіч себе на окремих основах: пісні виявляють у своїй ритмічній і мельодичній будові прінціп рівномірности частий і їх симетричного укладу в строфі, — думи

розвинули свобідну форму музикальної декламації, музичного речітатіва, не звязаного строфовою будовою анї рівномірностю частий стиха. Отже по формі піснї і думи є собі чужі, хоч у змісті й поетичному вислові мають богато спільного, про що буде мова в дальшій частинї отсеї студії.

„Владиміръ“ Теофана Прокоповича.

Написав ***Ярослав Гординський.***

I. Теофан Прокопович у часї написання „Владиміра“.

Про образованнє Теофана Прокоповича до 1705 р., до часу написання траґедокомедії „Владиміръ“, маємо тільки загальні, не все певні відомости. Він вступив до київської колеґії за учительовання чи ректорства свого дядька Теофана Прокоповича I (названого так для відріжнення від нашого автора — Теофана Прокоповича II) й перебув там до покінчення фільософічного курсу в 1698 р., до 17-ого року свого життя[1]). У вихованню мав помагати Теофанови (в світї Елеазарови) також київський митрополит Варлаам Ясинський, а коли 1692 р. умер дядько нашого письменика[2]), заняв ся хлопцем один київський добродій, що поміг йому образувати ся дальше. Між товаришами визначав ся наш автор великими спосібностями. Жвавий ум, добра память лучили ся в нього з природною живостю характеру. За гарний голос поставлено його реґентом архиєрейського дому[3]). Ректорами київської колеґії в тім часї були по черзї: Сильвестер Головчич, Єзекиїл Филипович, Теодосій Гургуревич, Пахомій Подлузський, Кирило Филимонович, Йоасаф Кроковський і Стефан Яворський[4]).

---

[1]) Петров (Кіевская Академія во второй половинѣ XVII вѣка. Київ, 1895, ст. 40) думає, що дядько нашого письменика не був ректором, а тільки учителем київської колеґії в 1675—1684 рр. Те саме говорить і А. Яблоновський (Akademia Kijowsko-Mohilańska. Краків, 1899—1900, ст. 162).

[2]) Після Петрова [loc. cit.] умер він 1689 р.

[3]) Б. Титлиновъ: Өеофанъ Прокоповичъ (у „Русскомъ Біографическомъ Словарѣ“, де подана найважнїйша лїтература предмету).

[4]) Петровъ: op. cit., ст. 38—57.

Для доповнення образовання вибрав ся Прокопович уже 1698 р. за границю[1]). Зразу вступив, здаєть ся, до василіянської школи в Битенї, де мав перейти на унію й постригти ся в черцї, приймаючи імя Єлисея[2]). Тодї був там ігуменом і професором (1674—1694) римський теольоґ Йосиф Петкевич, знаний василіянський писатель[3]). Деякі біоґрафи говорять, що Прокопович із Київа виїхав зразу до Львова, відки з рекомендаційними письмами від православних епископів вибрав ся до Кракова й там звернув на себе увагу деяких професорів та гієрархів. Ще инші думають, що Прокопович виїхав з Київа до Володимира Волинського, там приняв унію, постриг ся в черцї й за підмогою володимирського уніятського епископа Льва Заленського став діяконом і навіть префектом володимирських шкіл[4]). Рівночасно був Прокопович учителем поезії й вимови[5]). На основі тих вісток можна би прийняти за правдоподібне се, що Прокопович після укінчення київської колеґії вибрав ся до Василіян уніятів, де й сам приняв унію й постриг ся в черцї.

Незабаром провінціял Ч. С. В. В. вислав Прокоповича до Риму. Там принято його в колеґію св. Атанасія, утворену під кінець XVI в. папою Григорієм XIII для католицьких Греків та Славян[6]). У Римі пробув Прокопович яких три роки [здаєть ся, 1699—1701][7]), бо вже 1702 р. вернув на Україну[8]).

---

[1]) Гадка деяких біоґрафів, що він виїхав за границю 1694 р. неправдоподібна; тодї було йому ледви 13 літ. (И. Чистовичъ: Өеофанъ Прокоповичъ и его время. Спб. 1868, ст. 1—3).

[2]) Словарь историческій о бывшихъ въ Россіи писателяхъ дух. чина гр.-росс. Церкви, Спб. 1827, II, ст. 295. Автор, Впреосв. Евгеній, фальшиво назвав загально знаний битенськиї монастир битевським. Битень лежить у ґродненській ґубернії. Битенський монастир заложила родина Тризнів; митроп. Рутський завів тут семинарію для монахів. (Шематизмъ Провинціи св. Спасителя Ч. С. В. В. Львів, 1867, ст. 104).

[3]) З архивних записок д-ра В. Щурата.

[4]) Таке говорить Маркел Родишевський: О житіи еретика Өеофана Прокоповича, архіепископа новгородскаго. (Чтенія въ Имп. Общ. Истор. и Древн. рос. при московскомъ универс. 1862, кн. I, в статті: Дѣло о Өеофанѣ Прокоповичѣ).

[5]) Чистовичъ, op. cit., ст. 4.

[6]) Чистовичъ: l. c.

[7]) Маркел Родишевський зазначує тільки загально: „и тамо жилъ во ученіи время не малое, и постигъ ученія многая“. (Чтенія, l. c.). Про 3-літнє пробуваннє Прокоповича в Римі згадує Дамаскин Руднев. (Чистовичъ: op. cit., ст. 8).

[8]) Про рік прибуття Прокоповича на Україну гл.: Словарь исто-

Про научні заняття Прокоповича в Римі подає кілька цікавих вісток Чистович, спираючи ся на т. зв. Шереровім біографі[1]). Начальником колегії був Єзуїт, котрий так полюбив спосібного й веселого Українця, що взяв його до себе на мешканнє й учив приватно поза звичайними лекціями. Питомці колегії діставали від папи ціле удержаннє й користали з наук безплатно.

Прокопович студіював у Римі вимову, поезію, фільософію й христіянські та поганські римські старинности — усе під проводом Єзуїтів. Він вислухав повний курс Арістотелевої фільософії, схолястичного богословя й систему т. зв. casuum conscientiae. Його наставник уможливив йому доступ до бібліотек, ватиканської й мійських. З особливишим замилуваннєм читав Прокопович писання західних і східних Отців Церкви й римських та грецьких клясиків. Із клясиків студіював вимову Демостена, Ціцерона й Квінтіліяна, героїчну поезію Верґілія, елеґійну Овідія, сатиричну Ювеналя, оди Горація, Катулля й Сарбєвського, епіґрами Марціяля, історичні писання Лівія, Светонія, Саллюстія, Тацита, з нових латинських письменників Бемба, Содалета, Аонія, Палєарія, Лятіна-Лятінія й ин.[2]). Значить, образував ся переважно на латинських письменниках, за радою, здаєть ся, свого наставника. Крім того оглядав докладно Рим і звертав увагу на тамошнє церковне, горожанське й військове життє[3]). Єзуїти намовляли його, щоб остав ся в Італії і вступив до їх ордену, але він не згодив ся[4]). В поворотній дорозї на Україну через Швайцарію познайомив ся Прокопович із визначними вченими, здобуваючи собі в них симпатію своїми спосібностями[5]).

На Україні став Прокопович знову православним. Одні кажуть, що постриг ся в черцї в почаївськім монастирі під іменем Самуїла; инші, вороги його, твердять, що надяг на себе мантію сам без постриження[6]). На лоно православної церкви мав його

рич.; Чистовичъ: op. cit., ст. 7; Н. С. Тихонравовъ: Трагедокомедія Ѳеофана Прокоповича „Владиміръ“ — у його „Сочиненіяхъ“, т. II, Москва, 1898, „Примѣчанія“, ст. 21.

1) Op. cit., ст. 4—6.

2) Чистовичъ: op. cit., ст. 5—6.

3) Ibidem.

4) Титлиновъ: l. c.

5) Чистовичъ: op. cit., ст. 6—7.

6) Так оповідає Родишевський, ворог Прокоповича, але нема основи вірити його словам. (Титлиновъ: l. c.).

приняти київський митрополит Варлаам Ясинський[1]. В 1705 р. Прокопович приняв імя Теофана в честь свого покійного дядька[2].

Ще 1 вересня 1704 р. став Прокопович професором київської академії[3] і був ним до 1715 р., т. є до часу покликання царем Петром I у Петербург. В академії викладав за порядком: поезію, реторику, фільософію й рівночасно: фізику, аритметику й ґеометрію, а вкінці богослове; був префектом, а потім ректором академії й ігуменом братського монастиря[4]. Для нас важно знати, як він викладав поетику, реторику й богослове.

Морозов, характеризуючи учительську діяльність Прокоповича в часї 12 літ, заявляє, що він „все — і в великих і в малих питаннях — намагав ся вийти на самостійну дорогу й відділити ся від пануючої до нього схолястичної рутини, яку ненавидів, як і все католицьке, й осмішував постійно". Наслідком високого образовання розвинув у собі сильний скептицизм і став відносити ся критично до усяких авторитетів. Критичний дух, замітна бистроумність та вмілість підглядати слабі сторони противників і виставляти їх на сміх — се характеристичні прикмети літературної діяльности Прокоповича, які проявляють ся виразно вже в перших його писаннях і академичних викладах. Вже в них видно стремлїннє до самостійности, бажаннє внести в твір щось свого, нового, щоб він не був копією, але взірцем для инших[5].

Був то час, коли київська колеґія, діставши грамотою з 26 вересня 1701 офіціяльний титул академії[6], а ще перед тим право викладати богослове[7], стала скоро підносити ся й громадити в своїх

---

[1] Чистовичъ: op. cit., ст. 7—8. Тут не рішено того питання.

[2] Idem: ст. 8. Стало ся се в три роки після постриження Елеазара-Єлисея-Самуїла Прокоповича в православні монахи. (К. В. Харламповичъ: Малороссійское вліяніе на великорусскую церковную жизнь. I. Казань, 1914, ст. XIII).

[3] Чистовичъ: l. c.; П. Морозовъ: Өеофанъ Прокоповичъ какъ писатель. Спб. 1880, ст. 97.

[4] Чистовичъ: op. cit., ст. 8—17.

[5] Морозовъ: op. cit., ст. 96—97.

[6] Академією називала ся київська колеґія і до згаданої грамоти. На ділї стала вона академією вже на основі грамоти з 11 січня 1694 р., котра, хоч не називала її академією, давала їй права академії. (Д. Вишневскій: Кіевская Академія въ первой половинѣ XVIII столѣтія. Київ, 1903, ст. 3).

[7] Право викладати богослове дістала київська колеґія 1689 р. (Петровъ, op. cit., ст. 46—48).

мурах небувале число вихованців[1]). Система научування полишила ся в ній та сама, що й давнїйше, себ то вона взорувала ся на єзуїтських і піярських школах[2]). Для нас важно знати, що поетика й реторика в академії були самостійними й окремими науками; тому призначено для них окремі кляси з річним курсом. Але у своїм змістї оба ті предмети сходили ся нераз. Поетика дїлила ся на дві части, на: загальну (правила складання усяких загалом поетичних творів) і подрібну (роди поетичних творів). Коли академія приймала у себе яких визначних гостий, тодї давала вона деколи драматичні вистави, котрі був обовязаний приготовити учитель поетики. До таких вистав належав і „Владиміръ" Теофана Прокоповича[3]). Реторика складала ся також із двох частий: 1) загальної (винайдене доказів, розклад, вираженнє, намять, виголошеннє); 2) подрібної (правила для зложення ріжних видів ораторської штуки)[4]).

Зразу був Прокопович професором поетики[5]), котру викладав до 1705 р. Заховав ся курс його поетики з 1705 р. в кількох рукописах [доси знаємо їх 6][6]) і друком, бо 1786 р. видав його у Могилеві Георгій Кониський п. з.: „De Arte poëtica libri tres, ad usum et institutionem studiosae juventutis Roxolanae dictati Kioviae in orthodoxa Academia Mohyleana anno Domini 1705"[7]).

Заголовок своєї поетики взяв Прокопович із Квінтіліяна, котрий назвою „De arte poetica" означив лист Горація „Ad Pisones". Що до свого складу і змісту, внутрішньої основи й у значній мірі також що до внішньої будови (розділ на три книги, порядок глав) спирає ть ся трактат Прокоповича безпосередно на творі німецького Єзуїта Якова Понтана „Poeticarum

---

1) Вишневскій, op. cit., ст. 5. Пр. у 1710 р. було в київській академії понад 2000 учеників. (Idem: ст. 293.)

2) Idem: ст. 89—90.

3) Idem: ст. 126—132.

4) Idem: ст. 146—147.

5) Морозовъ: op. cit., ст. 97.

6) В. И. Рѣзановъ: Изъ исторіи русской драмы. Школьныя дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ Іезуитовъ, ст. 26. (Чтенія въ Импер. Общ. Ист. и Древн. Росс. при москов. универс. Москва, 1910, II—III.

7) Морозовъ: op. cit., ст. 98. Поетика Теофана Прокоповича схарактеризована коротко Морозовим: op. cit., ст. 97—99 і Рєзановим: op. cit., ст. 26—33. Гл. також Н. И. Петровъ: Очерки изъ истор. укр. лит. XVII и XVIII в. Київ, 1911, ст. 206—210.

Institutionum libri tres", (друкованім в Інґольштадї вже 1594 р.)[1]). Прокопович скоротив тільки книжку Понтана й додав свої власні примірй[2]). Супроти 11 глав у поетиці Понтана (II книга, глави: 12—22) присвячує Прокопович драматичній поезії всего одну главу (Liber II, C. 10. De tragaedia, comaedia et tragicocomaedia), приймаючи за приміром Понтана тільки три роди драми. Означивши траґедію як „poesis virorum illustrium graves actiones et potissimum fortunae vices et calamitates actu et sermone personarum imitans", а комедію як поезію, „quae ad vitae institutionem, carpendos pravos hominum mores, civiles et privatas vulgi actiones, actu pariter et sermone personarum cum joco et facetiis exprimit", говорить Прокопович про траґікомедію: „Ex his tertium genus mixtum constituitur, traicocomaedia, scilicet res ridiculae et facetae cum seriis aut tristibus, personaeque viles cum illustribus permiscentur"[3]). Ся дефініція траґікомедії спираєть ся зовсім на теоріях Понтана, котрий так дефінїює траґікомедію: „Tragicocomoedia est confusum quiddam ex comoedia et tragoedia: quando nimirum contra legem comicam illustriores augustioresque personae admiscentur... Potest etiam dici, esse tragoediam cum exitu comico, hilari pacato et tranquillo. Finis itaque tragicocomoediae semper est laetus"[4]). Оба автори покликують ся на комедії Плявта[5]). Ідучи й дальше за Понтаном, пише Прокопович, що назву драми належить брати від місця, річи або особи, які грають у драмі першу ролю. При тім покликуєть ся на драми Плявта („Brundusia", „Aulularia", „Mostellaria", „Captivi", „Amphitrio"), Теренція („Andria"), й Сенеки („Thebais", „Hercules furens", „Hercules Aetheus", „Agamemnon", „Medea", „Hyppolitus", „Octavia")[6]). Крім того згадує Прокопович у своїй

---

[1]) Рѣзановъ: op. cit., ст. 26. Части поетики Понтана, що відносять ся до теорії драми, схарактеризовані в книжці: В. И. Рѣзановъ: Къ исторіи русской драмы. Экскурсъ въ область театра Іезуитовъ. Нїжин, 1910, ст. 247—262. (Извѣстія Историко-Филологическаго Института князя Безбородко въ Нѣжинѣ. Т. XXV—XXVI, 1910—1911). Тут порушено також відношенне Понтана до теорій Арістотеля, Елїя Доната, Юлїя Цезара Скалїґера, Горація, до комедій Плявта й ин. У „Чтенія-х" (ст. 26—28) порівнано порядок поодиноких глав поетик Прокоповича й Понтана.

[2]) Рѣзановъ: Школьныя дѣйства, l. c.

[3]) Idem: ст. 28.

[4]) Рѣзановъ: Экскурсъ, ст. 250.

[5]) Idem: ст. 249—250; йогож: Школьныя дѣйства, ст. 28.

[6]) Idem: ст. 28—29.

поетиці про шкільну драму Єзуїта Конона „Fodinae Bochnenses“, але тільки длятого, щоби показати, як автор грішить против decorum, під котрим Прокопович розуміє правдоподібність[1]). Загалом є він неприхильний новим траґічним авторам, які так не зважають на decorum. Так н. пр. говорять царі на сцені у тих авторів пусті річи, плачуть, як жінки, сердять ся, як діти, шаліють, як пяниці й т. и. Тому не поручає Прокопович таких драм своїм слухачам[2]).

Як знаємо, ще в часї свого побуту в Римі розчитував ся наш автор у клясичній латинській літературі. Подібно як Понтан і Горацій, приймає Прокопович як конечне поділ драми на пять дій (не більше, анї не менше). Дії (actus) — се головні части драми, яви (scenae) — се части частий. В першій дії повинен бути загальний зміст (summam rei totius continet). Вона називаєть ся: прольоґ або протазіс. У комедії прольоґ не належить до акції й творить передне слово драми. Друга дія (епітазіс) розвиває акцію дальше. В третій дії (катастазіс) виринають перешкоди й замішаннє. Катастазіс перетягаєть ся й на четверту дію, але тут акція клонить ся вже до розвязки. В пятій дії (катастрофі) наступає розвязка. В обговоренню поодиноких дій відступає Прокопович у дечім від Понтана. Але в дальших виводах іде знову за своїм взірцем. Вивівши назву сцени від тіни дерев, говорить Прокопович також про сцену в значінню яви. Се частина дії, в якій розмавляє дві чи більше осіб або виводить ся тільки одна особа. Яв у дії може бути або одна або більше, але не понад 10. Нова ява починаєть ся тоді, коли надходить нова особа або одна з присутних відходить. В одній яві може виступати більше число осіб, але розмовляти може не більше як 3 особи. Сцена ніколи не повинна бути без осіб; бодай одна з попередної яви має остати на сцені. У траґедіях допускає Прокопович хор і в обговоренню його йде більше за античною драмою, а не за Понтаном чи його попередником Скаліґером. Хор стоїть поза акцією. Є се танець у супроводі співу. Під танцем розуміють ся артистичні й уложені

[1]) У згаданім творі „De arte poetica“ так викладає се Прокопович: „Decorum dicitur, quod decet, quo nomine dicta est celebris virtus poetica, qua prudenter considerat poëta, quid cui et personae et tempori et loco congruunt, qualis hanc, vel illam personam intuitus, incessus, habitus, cultus, totiusque corporis motus et gestus deceat, quid deinde et quomodo loqui competat“. (Тихонравовъ: Сочиненія, II, Примѣчанія, ст. 22).

[2]) Idem: ст. 126.

рухи відповідно до змісту пісні. В хорі бере участь більше осіб, але вони уважають ся одною особою. Хор виступає все по дії й говорить про непостійність судьби та змінчивість щастя. Дальше за Понтаном радить Прокопович у комедії все творити фабулу (argumentum), а в траґедії брати її з історії, знаної події або й видумувати. При твореню не належить обмежувати свободи й не конче держати ся сліпо дійсности. Належить уникати виведення великої скількости осіб у драмі — не повинно їх бути більше як 14 до 15 крім хиба статистів. Комедія пишеть ся „stylo simplici, rustico, plebejo...“, а траґедія „gravi et sublimi genere scribendi indiget... Debet ergo tragaedia plaena esse affectibus, gravibus sententiis, verbis sonatioribus et periphrasi plane regia... decorum servare debet“. Дечого не можна на сцені представляти (річий тяжких до увірення або негідних очий видця ізза величности або погані), про них оповідаєть ся тільки. Сюди зачисляє Прокопович також таїнства св. віри, безкровну жертву, хрещеннє і под. У траґедії не можна представляти усего життя якоїсь особи, не можна представляти й одної події, що відбуваєть ся в продовж многих місяців або літ. Для драматичного представлення вибираєть ся одну подію, що могла би відбути ся в однім або в двох днях. Про все, що стало ся перед тим, оповідаєть ся в продовж акції. Що до форми траґедії, то по славянськи найкрасше писати її 13-складовим ямбом. Але гадка повинна тільки деколи кінчити ся із стрічкою; ліпше, як вона переходить із стрічки до стрічки.

Заслугою Прокоповича є се, що він намагав ся бодай дещо очистити теорію поезії від схолястичної формалістики, доведеної до крайности. Він домагаєть ся передовсім більшого узглядненнія практичних вправ у творах і виступає різко проти дивовижних форм сучасного йому віршовання в київській академії. Та найважнійше те, що Прокопович поручає ученикам читати пильно взірцевих письменників, передовсім Римлян. Він виступає також проти надмірного символізму й алєґоризму, поручаючи за те символи й порівнання, зачерпнені із св. Письма. Нових теорій не вніс Прокопович у поетику, він спирав ся тільки на тім, що вже було вироблене й до його часів; але він вніс у поетику більше здорових поглядів і приблизив ся більше до сути поезії[1]). Дальше важне в його поетиці те, що він користував ся в викладах поетики безпосередно старскласичними творами й наводив як приміри

[1] Морозовъ: op. cit., ст. 97—99.

для поетичних правил писання красших клясичних письмеників не тільки латинських, але й грецьких, яких знав у латинських перекладах. І так покликуєть ся він нераз на Арістотеля, Горація й Афтонія Софіста. Також знав він представників західно-европейського ренесансу (згадує про Скалїґера й Торквата Тасса) й француського псевдоклясицизму („Сід“ Корнеля в польськім перекладі Станїслава Морштина)[1]. Так бачимо у Прокоповича пробу визволити поетику київської академії від дотеперішнього рабського наслїдування латино-польської поетики. „Своєю критикою латино-польської поетичної науки — каже Вішневський[2] — сильно захитав він її кредит в академії й значно ослабив те захопленнє, яке спричиняли латино-польські єзуїтські взірцї у київських учених, що майже все поручали ті взірцї як примір для наслїдування своїм ученикам... Як сущний плід такої реформи Прокоповича в історії академичної поетики першої половини XVIII в. належить зазначити: 1) початок від часу Прокоповича хоч і слабого зближення шкільної академичної поетики з народним життєм... і 2) появу в підручниках поетики в академії після Прокоповича правил руського віршовання, що зближали його до латинського клясичного стиха. Сам Прокопович майже не діткнув ся теорії руського віршовання. Але, осудивши рим у латинськім стиху й загалом забавний або куріозний стих, підорвав він тим самим пошану для нього у київських поетів і спонукав їх порівнати руський стих не з куріозним стихом... а з клясичним латинським... Про руський стих... і заговорили київські поети тільки після Прокоповича“.

В 1706—1707 рр. викладав Прокопович реторику[3] й полишив у рукописї латинський підручник того предмету, що заховав ся у 5 відомих досї рукописах[4].

---

[1] Петровъ: Очерки, ст. 206—207.

[2] op. cit., ст. 143—145.

[3] Морозовъ: op. cit., ст. 116.

[4] Чистовичъ: op. cit., ст. 9. Морозовъ: op. cit., ст. 105. Там і схарактеризовано реторичну систему Прокоповича. Його теорія проповіди обговорена у книзї: Ю. Θ. Самаринъ: Сочиненія, V. Стефанъ Яворскій и Θеофанъ Прокоповичъ. Москва, 1880, ст. 393 і д. Титул Прокоповичевої реторики такий: „De arte Rhetorica libri X pro informanda Roxolana iuventute utriusque eloquentiae studiosa bono religionis et patriae a Reverendo Theophano Procopowicz traditi. Kijoviae in celebri et orthodoxa Academia Mohyleana anno Domini 1706“. (Вишневскій: op. cit., ст. 152). Тут подано на стор. 168—171 також характеристику сеї реторики).

Там присвятив він окремий уступ історіоґрафії[1]. Була то новість, яку стрічаємо тільки у нього[2]. Спираючи ся у головному на творі Люкіяна про історіоґрафію[3], а дальше на Йосифі Флявію, Ціцероні, Діонізію Галікарнаськім, Квінтіліяні, Фаміяні Страді, Боденї, Кохановськім і ин., поклав собі Прокопович подвійну мету: виложити правила й методи історіоґрафії та виступити проти непошановання тих правил і ріжних видумок із боку католицьких істориків. Він хотів би, щоб красномовство допомогло історіоґрафії, яка в нас дуже занедбана. Коли вже про діла наших предків не дійшли до нас відомости, то належить хоч подбати про се, щоби бодай не пропали теперішні події, тим більше, що наші сусіди Поляки намагають ся представити їх в неправдивому світлї. Історія — се виклад фактів минулого. Її цілию приносити користь — із приміру инших повинні ми навчити ся, як належить поступати. Прикметами історії повинні бути: достовірність, короткість і ясність. Також прояви історичної критики слідні в історіоґрафічних поглядах Прокоповича — він відкидає н. пр. казочні перекази про давні часи[4].

У 1712—1716 рр. викладав Прокопович богословє[5], але вспів довести свій курс ледви до половини[6]. Багато місця при-

---

[1]) Наука історії стояла в київській академії в першій половині XVIII в. загалом низько. (Вишневскій: op. cit., ст. 173).

[2]) Морозовъ: ст. 111.

[3]) Грецький титул того твору Люкіяна такий: Πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν.

[4]) Історіоґрафічні погляди Т. Прокоповича схарактеризовані у Морозова: op. cit, ст. 111—112.

[5]) Морозовъ: op. cit., ст. 128. Богословська система Прокоповича обговорена тут же, ст. 123—157. У порівнанню з богословською системою Стефана Яворського говорить про неї: Самаринъ: op. cit., ст. 69 і д. Сїй справі присвячено також цілий ряд статий Плятона А. Червяковського у „Христіанскомъ Чтеніи“ за 1876—1878 рр.; гл. також: А. Архангельскій: „Духовное образованіе и духовная литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ. Казань, 1883, ст. 67—80; Вишневскій: op. cit., ст. 264.

[6]) Морозовъ: ст. 124. Курс богословя Прокоповича обіймає 8 трактатів, з котрих тільки один („De gratuita peccatoris per Christum justificatione“) написаний Прокоповичем у тім виді, як його маємо; инші трактати написані на основі первісного рукопису Прокоповича або по записках його слухачів із поправками — не знати, якими; над докінченнєм сеї системи працювало більше людий; і т. зв. система богословя Теофана Прокоповича є працею цілої школи по його пляні й методі й з його почину. (Платонъ Червяковскій: Введеніе въ богословіе Ѳеофана Прокоповича. Христіанское Чтеніе 1876 р., 1—2, ст. 35—36.

святив полеміці із схолястичними католицькими богословами, намагаючи ся представити їх у некорисному світлї й осмішити. Супроти схолястичної науки домагаєть ся він солїдної ерудициї й справдїшнього наукового методу[1]). Тому відзиваєть ся він ось як про рідних богословів: „Щож сказати про попів і монахів або про наших латинщиків? Як по Божій милости знайдеть ся в їх головах кілька богословських трактатів і віддїлів, вирваних колись яким небудь славним Єзуїтом із яких небудь схолястичних творів, єпископських, поганських, зле зшитих, що попали в їх потїшну скарбницю може бути із сотного жерела, невдоволяючих і лихих самих по собі, ще гірше зіпсованих, то наші латинщики уявляють себе так мудрими, що для їх знання не полишило ся вже нїчого! Справдї, вони усе знають, готові відповідати на кожде питаннє й відповідають так самоувірено, так безстидно, що нї на волос не хотять подумати про се, що говорять. При огляданню тих особистостий приходить ся менї признати ся з найбільшим невдоволеннєм, що є люди глупійші від римського папи. Той уявляє собі, що він не може погрішати тому, що йому є присущний Святий Дух і коли вчить із катедри, переконаний (як говорять), що виповідає доґми. І наші латинщики також високо думають про себе, не сумнїваючись, що поглотили весь океан мудрости. Але на що розводитись дальше? Всї доґматизують, всї богословствують, означають, рішають, постановляють“[2]).

Свою богословську систему хотів би Прокопович сперти на авторитетї слова Божого в св. Письмі[3]) й на вповні зрозумілих

---

[1]) Добру характеристику викладів богословя в київській академії до часів Т. Прокоповича подав Вишневскій: op. cit., ст. 208—246.

[2]) Ф. Т—скій: Матеріалы для исторіи русской религіозной и церковной жизни. (Труды Кіевской Духовной Академіи, 1865, 1, ст. 146—147). Се є виїмок із письма Т. Прокоповича до Якова Маркевича з кінця 1716 р. Ориґінал писаний по латинськи, у згаданій статї подано його російський переклад.

[3]) Про св. Письмо в богословській системі Т. Прокоповича гл. статї П. Червяковського: Священное писаніе, какъ начало богословія, по ученію протестантовъ ороодоксаловъ XVII вѣка и по введенію въ богословіе Ѳеофана Прокоповича (Христіанское Чтеніе, 1876 р., 7—8, ст. 101—153); Ученіе Ѳеофана Прокоповича объ источникахъ богословія въ связи съ протестантствомъ XVII вѣка (Хр. Чт. 1877 р., 3—4, ст. 291—330); Ученіе Ѳеофана Прокоповича о св. Писаніи въ символическомъ и церковноисторическомъ отношеніи (Хр. Чт., 1877 р., 7—8, ст. 2—42); Источники Введенія въ богословіе — Ѳеофана Прокоповича (Хр. Чт. 1878 р., 1—2, ст. 18—32); О методѣ Введенія въ богословіе Ѳеофана Прокоповича (Хр. Чт., 1878 р., 3—4, ст. 321—351).

і річевих арґументах. Слухачі повинні віднести ся критично до його виводів. Критики домагаєть ся він навіть для творів св. Отців. Сей критицизм зближає Прокоповича до протестантських богословів, на котрих він часто покликуєть ся й про котрих відзиваєть ся з похвалою й любовю (Квенштедт, Пфайфер, Ґергард, Мелянхтон, Хемніцій, Мосгайм, Кальвініст Аманд Полянський і ин.). На них спирає Прокопович розклад богословського матеріялу й зближаєть ся до них в історичній критиці св. Письма, в поглядах на св. Письмо, в народній мові й ин.[1]). Крім того не без впливу на Прокоповича була й західно-европейська фільософія (він знав Декарта, Бекона, Спінозу й ин.). Однак, хоч у цілій своїй богословській системі ставить собі Прокопович головною метою очистити православне богослове від католицького впливу (Томи з Аквіну, Беллярміна, Бекана, Корнелія, Пітія[2]) й. ин.), у переведенню й арґументації держить ся він ще схолястичних взірців[3]). Спосіб викладу його простий, ясний і зрозумілий[4]). Його научна система — умірковано схолястична й у многім нова в тодішній літературі[5]). У викладі богословя являєть ся він всюди живою людиною. Видно се найкрасше з його полєміки. Він нападає на противника горячо, пристрасно й не числить ся із словами. Тому його полєміка переміняєть ся нераз у сатиру й памфлєт[6]). Він уміє висловити свої переконання різко й постояти за них супроти противників. Прокопович являєть ся звичайно практиком. Фільософом не був — тому у своїх фільософічних роздумуваннях не є самостійним мислителем[7]). Але за те усюди проявляєть ся в нього прямий ум і сильна діялєктика[8]). Поваж-

---

[1]) Про відношеннє богословя Прокоповича до протестантизму гл. згадані статї Червяковського і ще йогож: Введеніе въ богословіе Θеофана Прокоповича (Христ. Чтен., 1876 р., ст. 32—86). Про вплив протестантизму на Прокоповича говорить докладнійше і Самарин: op. cit., ст. 80—163; але тут поведено тільки паралєлї, а не рішено властивого питання. Гл. також: Морозовъ: op. cit., ст. 127—128.

[2]) Idem: ст. 155.

[3]) Прокопович виступав теоретично все проти схолястичної системи — пр. у своїх пізнійших шкільних реформах. (Архангельскій: op. cit., ст. 16 і д.).

[4]) Морозовъ: op. cit., ст. 128—129.

[5]) Архангельскій: op. cit., ст. 80.

[6]) Морозовъ: op. cit., ст. 130.

[7]) Idem: ст. 147.

[8]) Самаринъ: op. cit., ст. 145.

ною хибою його богословської системи є за сильний і надто очевидний вплив протестантизму[1]).

Для зрозуміння „Владиміра“ важні ще ті уступи із Прокоповичевого богословя, де він говорить про злих демонів. Він згадує про їх імена, про причину їх упадку, про їх число, знаннє й власть; далї заявляє, що між діяволами є неначе чини й начальства, а над ними усїми є їх вождом чи царем Сатана; але якого рода та власть — деспотична чи більш републиканська, того не рішає. Довше застановляєть ся над питаннєм про одержимих бісами; про те, як їх можна пізнати й як виганяти бісів. Прокопович признає, що є справдї біснуваті, а можна їх пізнати по трех признаках, а саме: 1) по обясненню тайн, котрих звичайний чоловік не в силї пояснити; 2) по говоренню на мовах, яких чоловік не вчив ся нїколи; 3) по надприродних дїлах. Виганяти бісів можна вірою, постом і молитвою. Дальше говорить Прокопович про маґів, віщунів і под. Усе те люди, що передають себе бісови за услуги з його боку. При тім признаєть ся можність договору з діяволом і обговорюєть ся способи увільнення від такого договору[2]).

Сї відомости дають нам дещо до зрозуміння ґенези й ідейного підкладу „Владиміра“. Бачимо, правда, тільки загально, що Прокопович пізнав київську колеґію, може і уніятські школи кінця XVII в. (василіянську в Битенї), римську школу з переважно єзуїтським напрямом, протестантизм і швайцарську науку початку XVIII в. З того, що читав у Римі, видно, що він осягнув значне образованнє в богословю. Крім того читав пильно латинських письмеників, знав між иншими твори Горація, котрий, як відомо, дав докладну теорію поезії у своїй знаменитій поемі „De arte poetica“. На основі усїх тих вісток можемо сказати, що Прокопович вернув із своєї подорожі за границю не тільки начитаною, але й справдї образованою людиною, бо його бистрий ум позволив йому підглядати усе й порівнувати результати студій. А ті вислїди були справдї цїкаві. Хоч Прокопович не відпав формально від православної церкви, а противно повернув до неї зараз, як тільки опинив ся на Українї, все таки західно-европейське образованнє полишило глибокі й незатерті слїди в його поглядах, що правда не такі, як бажалиб собі ті, що його виховували. Він зблизив ся до протестантизму в своїх доґматичних

[1]) Idem: ст. 146.

[2]) Морозовъ: op. cit., ст. 141—143.

і церковно-політичних міркованнях, а навіть, як кажуть найновійші дослідники, став з переконання протестантом. Тому домагав ся більше прав для світської власти в церковних ділах. Відси й пішло його стремлїннє до усунення московського патріярхату й до свобідного поступовання з церковним переданнєм і установами — очевидна річ, також не без впливу на сї справи царя Петра I.[1]).

Хто знає характер українського образовання в XVII в., зрозуміє, що у Прокоповича могли виробити ся симпатії для протестантизму й деяка свобода у відношенню до релїґійних і церковних питань — і без безпосередного впливу західної Европи; його подорожі на чужі університети тільки скріпили ті симпатії. Вплив реформаційних ідей на українську православну віру слідний виразно ще з XVI в., коли то ісповідники реформації ставали природними союзниками православних у їх тяжкій боротьбі з римокатолицтвом і унією. Відомо, що автором „Апокрізіса", написаного в обороні православних (1697 р.) був протестант, котрий і висказав у свойому творі деякі виразно протестантські гадки; відомо, що кн. К. Острожський відносив ся симпатично до кальвінів; а на православному синоді в Берестї (1596 р.) постановлено таки союз православних і прихильників реформації і т. д.[2]). Тій свободї у висказуванню релїґійних поглядів сприяла досить велика свобода критичної мисли в XVI в.[3]). Вкінці й сама боротьба за православну церкву приневолювала українських учених до обширнїйших студій і веліла їм знайомити ся також із ріжними „єретичними" писаннями й поглядами[4]). Результатом усього того був безперечний вплив протестантизму на православє, передовсім на систему православного богословя. Що до Росії взагалї, то тут із початком XVIII в., коли то російська православна Церква була ослаблена расколом, почав ширити ся разом із чужою просвітою також протестантизм — між ремісниками й у висших верствах[5]).

Для прояснення ґенези „Владиміра" згадаємо тут вістку, що Прокоповичеви закидали єретичні погляди, які він мав виска-

---

[1]) Харламповичъ: Малороссійское вліяніе, ст. 469.

[2]) П. Морозовъ: op. cit., ст. 43; Самаринъ: op. cit.. ст. 54 і 58—60.

[3]) Морозовъ: op. cit. ст. 44.

[4]) Idem: ст. 45.

[5]) Самаринъ: op. cit., ст. 258.

зувати в своїх академичних викладах[1]), а Теофілякт Лопатинський, полемізуючи в своїм творі „Иго Господне“ проти виданої 1712 р. Прокоповичем „Книжици“, заявив просто, що її автор має на меті ширити в Росії лютерські й кальвінські ереси[2]). Як ми бачили з огляду богословської системи Прокоповича, були ті закиди аж надто оправдані. Такі погляди Прокоповича (побіч инших обставин) були й причиною, що коли 1718 р. звелів цар Петро I висвятити його на псковського архиепископа, піднесли проти того протест два колишні товариші Прокоповича з часів його професури в київській академії, Ґедеон Вишневський і Теофілякт Лопатинський, котрі приєднали для своєї акції таких визначних людий, як рязанського митрополита Стефана Яворського, братів Ліхудів і инших. Стефан Яворський зложив протест у виді письма до епископів, що мали висвячувати Прокоповича й инших[3]). Хоч той протест був безуспішний, все таки голоси про неправовірність Прокоповича не вмовкали й наробили йому богато клопоту по смерти Петра I, коли то проти нього став слати доноси його колишній приятель, а опісля непримиримий ворог Маркил Родишевський[4]). Ті еретичі погляди Прокоповича виложив Родишевський у 48 точках свойого доносу з 1726 р. Там писав він між иншими, що „въ началѣ пришествія своего въ Кіевѣ, показался онъ, Ѳеофанъ, зѣло великій по благочестію ревнитель, за что начали его тамо любить, и такожде опредѣлили быть учителемъ. А какъ онъ въ томъ учительствѣ утвердился, началъ Кіевскихъ и Малороссихъ жителей, дѣтей и возрастныхъ людей, приглашать къ себѣ и учить своему еретичеству, и многія ереси въ народъ всѣвать, и безчисленныя хулы на Святую Православную Каѳолическую Церковь говорить... и священническій и монашескій чинъ злохулить и ругать... и не словеснымъ токмо ученіемъ, но и писанми началъ въ Кіевѣ учить еретичеству, подобно Калвинскому и Люторскому и прочихъ ересей, и того его еретическаго ученія книги и нынѣ у учениковъ его и у прочихъ на Латинскомъ языкѣ въ Кіевѣ, и тѣмъ его еретическимъ ученіемъ тамо многіе прелстилися...

---

[1]) Морозовъ: op. cit., ст. 162 і д. Харламповичъ: op. cit., ст. 474. Докладно представлена ся справа у Чистовича.

[2]) Морозовъ: op. cit., ст. 162.

[3]) Про се докладнійше у Чистовича: op. cit., ст. 29—43. Пор. також: Самаринъ: op. cit., ст. 160—162.

[4]) Гл. про се докладно у Чистовича: op. cit., ст. 154 і д.; також у Харламповича: op. cit., ст. 474—475.

потомъ и другую книгу Калвинскую взявъ, на поляхъ во многихъ мѣстахъ приправливалъ, что Калвинъ, будто, право учитъ, а благочестивое ученіе наше аки бы неправое, и та книга нынѣ обрѣтается во училищахъ, въ Кіевскомъ Братскомъ монастырѣ. И тѣ его, Прокоповичевы, означенныя на Святую Церковь еретическія укоризны, видя Кіевскаго Братскаго монастыря Учитель і Іеродіяконъ Маркелъ Радишевскій, тако онъ и другіе Учители, Гедеонъ Вишневскій... Православіе защищали и всегда съ нимъ отъ Божественнаго Писанія спорывались, и явно его злочестивое ученіе дерзновенно и смѣло обличали всенародно, а въ ѱгі году, въ Кіевѣ, въ Братскомъ монастырѣ, при многомъ собраніи, оные Учители, Радышевскій и Вишневскій, его, Прокоповичево, злочестивое неправое ученіе публично обличали жъ"...[1]) Наведено сей уступ із обжалування Родишевського, бо він характеризує досить докладно релігійні погляди Прокоповича в часї писання „Владиміра". Спеціяльно звертаємо увагу на те, що Прокопович „хулив і ругав" священиків і монахів. У 22-ій точцї обжалування додає ще Родишевський: „Архіереевъ и Іереевъ Православныхъ жерцами и Фарисеями називаетъ"[2]). А в „Экстрактѣ о архимандритѣ Радышевскомъ" написано, що Родишевський зізнав у Преображенській Канцелярії під 20-ою точкою, немов Прокопович: „Священниковъ Россійскихъ называетъ жириволами, лицемѣрами, идольскими жерцами, а черноцовъ черными мужиками и чертями, и монашество и черницъ желаетъ искоренить"[3]).

Відповідаючи на донос, післав Прокопович „Въ Высокопочтенную Преображенскую Канцелярію доношеніе", де між иншими так боронив ся: „Вѣдаю, что великая часть нашего Священства непотребныи суть и таковыхъ именъ или подобій достойни, не по званію своему, но по нраву и негодности, и кто сего не вѣдаетъ? Вѣдаю, что и добріи и совѣстныи обрѣтаются. А то ложь безсовѣстная, будто сплошъ всѣхъ Священниковъ такъ я охужаю. И чернцы бездѣлныи, не за чернечество, но за злодѣйство, руганія достойни: о многихъ извѣстна Преображенская Канцелларія, кромѣ прочіихъ. И жалостно намъ, что честный чинъ монашескій отъ многихъ, именемъ токмо и по платью монаховъ, монашески не живущихъ, хулится такъ, какъ Павлу Святому жалостно было на многихъ своего времени Христіянъ, когда глаголетъ: „Вами

---

[1]) Дѣло о Ѳеофанѣ Прокоповичѣ, ст. 1—2.
[2]) Idem: ст. 7.
[3]) Чтенія москов., 1862, I, ст. 47.

имя Божіе хулится". Лжетъ же клеветникъ, будто я желаю монашество искоренить. Какъ мнѣ дѣлать, чего не могу? Смѣшно же весьма говорить: „Монашество и черницъ", будто черницы не монашество. Мое желаніе о исправленіи, а не о роззореніи" і т. д.[1]). А так сміло писав Прокопович про тодішнє російське духовенство не за часів Петра I, але вже за часів його наслідниці Катерини I. Видно, що богато загально відомої правди мусить бути в його словах. Тут говорить із Прокоповича вже не тільки сама схильність до протестантизму. І справді, сучасники не дають доброго свідоцтва духовенству Росії. передовсім Московщини, в другій половині XVII і в початках XVIII в. Воно ставало що раз більше необразоване, грубе й своєкорисне[2]). „Вся та грубость и косность невѣжества, — говорить Морозов — въ которой обвиняли впослѣдствіи раскольниковъ, составляетъ отличительный признакъ представителей оффиціальной церкви въ XVI и XVII вѣкахъ"[3]). Надто-ж те духовенство відносило ся з погордою до науки й думало незвичайно високо про себе, а погорджувало гадкою других[4]). Але вже в XVII в. почала ся проти темноти духовенства боротьба, що прибрала різкійші форми за часів Петра I. Провідна роля в тій боротьбі припала київським ученим, в першім ряді Прокоповичеви[5]).

Прокопович явив ся на початку XVIII в. на Україні й у злученій з нею Росії чоловіком, що прокладає нові шляхи людському духови. Ціла Росія ділила ся тоді на дві партії: на партію старини, що помалу склонювала ся до католицьких понять і на партію віднови, що повстала під видимим впливом протестантизму[6]). Прокопович пристав цілою душею до партії віднови, що гуртувала ся під покровом царя Петра I. Сюди склонювало його ціле виховання й характер, що веліли йому всюди шукати нових доріг.

---

[1]) Idem: ст. 26.

[2]) Його коротку характеристику знаходимо в згаданій студії Морозова, ст. 12 і д.

[3]) op. cit., ст. 20.

[4]) Ibidem.

[5]) Про ролю Українців у піднесенню просвіти на Московщині розказано докладнійше в згаданій студії Харламповича.

[6]) Самаринъ: op. cit, ст. 259 і 391. Боротьба між прихильниками просвіти-обнови й їх противниками вела ся вже й перед тим цілими віками. (Архангельскій: op. cit., ст. 3), але вона виступила в нових формах у часах Петра I.

II.

Траґедокомедія „Владиміръ“.

Траґедокомедія Прокоповича була відома досі в отсих 5 рукописах: а) Імп. Публичної Бібліотеки, б) Московської Духовної Академії (український рукопис XVIII в.); в) Румянцевського Музея (копія нового письма); г) у збірнику Київської Духовної Академії (український рукопис із пізнійшими московськими поправками); д) у збірнику другої половини XVIII в. московського Успенського собора (великоруського письма)[1]). Крім того є ще рукописний уривок „Владиміра“ („явленіе 4, Философъ“) у рукописі київської духовної семінарії Nr. VIII. 1. 77[2]).

Шестий рукопис „Владиміра“ відкрив 1906 р. у бібліотеці Василіянського монастиря в Крехові д-р Василь Щурат, котрий подав про нього кілька вісток[3]) і звернув мені увагу на нього. Сей рукопис до 1906 р. був частиною збірника формату малої 8-ки, виповненого викладами Теофана Прокоповича з фільософії, фізики, реторики й поетики. Вийнятий із того збірника д-ром Щуратом і окремо оправлений числить 24 карток письма. Д-р Щурат дає такі замітки про сей рукопис: „Ново віднайдений мною крехівський текст драми міг би бути хиба тим інтересний, що знайшов ся на галицькій території, бо оригінальним текстом, автоґрафом він не є з певностю. То копія писана очевидячки під диктоване. Явних доказів на се повно в пропусках поодиноких слів і речень — в пропусках з поспіху. Ще явнійший доказ належить завдячувати віршованій формі драми. Чуючи ряд диктованих слів, писар не все кінчив віршовану стрічку як слід; кінчив її словом, котрим починала ся вже нова, дальша стрічка. Та зараз же й орієнтував ся і зайве слово в написаній стрічці перечеркав, а починав ним нову стрічку. Таких перечеркнень в крехівськім тексті доволі“. Рукопис писаний типовим українським скорописом початку XVIII в., на основі якого д-р Щурат уважає його най-

---

[1]) Тихонравовъ: Сочиненія, II, ст. 20—21 і „Примѣчанія“, ст. 26; пор. також: П. Житецкій. Энеида Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка. Київ, 1900, ст. 15.

[2]) Н. И. Петровъ; Описаніе рукописныхъ собраній находящихся в городѣ Кіевѣ. I. Москва 1891, ст. 282.

[3]) Д-р. В. Щурат: Драма посьвячена Мазепі. („Неділя“. Літературно-науковий тижневник. I. Львів, 1912, ч. 1, ст. 2).

старшим зі знаних[1]). Дії й яви відзначені виразно більшим письмом. Заголовок і зміст драми (синопсіс) подані на кінці тексту. Особи, що розмовляють, значені звичайно з боку тексту, деколи й у середині. Поодинокі стрічки відділені виразно. Вони списані звичайно в оден стовпець, декуди й у два.

Дуже важна мова крехівського рукопису. Вона — завважав се вже д-р Щурат — ріжнить ся від досї відомих рукописів „Владиміра“ тим, що має більше від них безсумнівно українських елементів, є найбільше українська.

Поминаючи на разї инші властивости рукопису, вже на основі мови й письма мусимо з д-ром Щуратом уважати його найстаршою копією „Владиміра“. Спеціяльно що до мови відомо, що перші писання Прокоповича особливо з часу його побуту на Україні, виказують богато українських елементів. Зрештою „Владиміръ“ писаний українською книжною мовою початку XVIII в. — се очевидне для кождого. До того він писаний Українцем для Українців (передовсїм для студентів київської академії) і змістом звязанний тїсно з Україною. завдяки чому й являєть ся твором безперечно українським — і того факту не в силї затерти пізнїйша дїяльність Теофана Прокоповича вже на московському ґрунтї.

Про „Владиміра“ Прокоповича писано вже дещо в науковій лїтературі. Найширшу студію присвятив сїй драмі Тіхонравов[2]). Далї писали про неї: Н. І. Ґнєдіч[3]), П. Пекарський[4]), Н. І. Пе-

[1]) Пробку того скоропису дав д-р Щурат при своїй статї, подаючи фотоґрафічну знїмку з заголовка драми з присвятою Мазепі. З прикмет ґрафіки замітне: надстрічних знаків мало (часом знаходимо значок ' над буквами: в, з, т і ин. — здаєть ся, замість глухих: ъ, ь, котрі з правила полишили ся на кінцї слів і виїмково в незначнім числї випадків також у серединї; значок ̑ подибуємо деколи над буквами: ꙗ [тут ще й з наголосом], и); випаденнє букв досить часте — воно зазначене або титлою або частїйше пишеть ся буква, що випала, на верху; буква: е пишеть ся постійно в видї є; у звичайно в видї: ȣ, виїмково: у; я в видї: ꙗ: замість: о маємо нераз передовсїм на початку слів: ѡ; знаки перепинання й великі букви ужиті доволї правильно.

[2]) Статя була зразу поміщена в Журналѣ Мин. Нар. Просв. 1879 р., V, ст. 62—96; опісля передруковано її в II. т. „Сочиненій“ Тіхонравова.

[3]) У „Библіографич. Записк.“, II (1859 р.). Сеї статї не мав я в руках.

[4]) П. Пекарскій: Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ. I. Спб., 1862, ст. 416—421.

тров[1]), П. Морозов[2]), А. Соболєвський[3]), І. Стешенко[4]), Б. В. Варнеке[5]), А. Архангельський[6]), В. І. Рєзанов[7]), д-р. В. Щурат[8]). Текст „Владиміра“ видав уже раз Ник. Тіхонравов, зазначивши відміни ріжних рукописів[9]).

Титул драми Прокоповича в найбільш первісному виді поданий без сумніву в крехівському рукописі[10]). Він звучав: Владиміръ, всѣхъ славенноросійских странъ князь и повелитель, ѡт невѣрія тми во великіи свѣтъ евангелскіи Д(у)хомъ с(вя)тим приведенъ в лѣто ѡт Рожд. Х(ристо)ва: цпи. Н(ы)нѣ же в преславнои Академѣи Могило-Мазеповіанскои Кѣевскои привѣтствующой Ясне Велможного Єго Ц(а)р(с). Пре(св). Вел. Воиска Запорож. обоих странъ Днепра Гетмана и Славнаго Чину С. Андрея Ап(осто)ла Каваліера Іѡанна Мазепи, превеликаго своего Ктитора, на позоръ Россіискому Роду ѡт благородних россіиских сиповъ добрѣ зде воспитуемих дѣйствіем, еже ѡт поетовъ нарицает ся траґедокомедія, лѣта Г(оспо)дна а҂-е, іюл. г҃ дня показаннїй[11]). — Заголовок у Т. — із скороченнями — є пізнїйшої редакції.

Після заголовка йде в Кр. зміст траґедокомедії прозою — синопсіс, досить короткий і звязкий. Инші рукописи не мають його.

---

[1]) Петровъ: Очерки, ст. 217—234.

[2]) П. Морозовъ: Очерки изъ исторіи русской драмы. (Журн. Мин. Нар. Просв. ч. CCLVII, 1888 р., ст. 388—398); йогож: Өеофанъ Прокоповичъ, ст. 100—105; йогож: Исторія русскаго театра. І. Спб., 1889, ст. 361—371.

[3]) А. Соболевскій: Замѣтки по исторіи школьной драмы. (Рус. Филол. Вѣстн. Т. XXI. Варшава, 1889, ст. 1—14).

[4]) І. Стешенко: Історія укр. драми. І. Київ, 1908, ст. 220—237.

[5]) Б. В. Варнеке: Исторія русс. театра. І. Казань, 1908, ст. 20—24.

[6]) А. Архангельскій: Русская литература XVIII в. (Уч Зап. Казанскаго Унив. 1907 р., март), ст. 77—86.

[7]) Рѣзановъ: Школьныя дѣйства, ст. 290—293.

[8]) Згадана статя в „Неділї“ 1912 р., ч. 1, ст. 2—3.

[9]) Николай Тихонравовъ: Русскія драматическія произведенія 1672—1725 годовъ. Къ 200-лѣтнему юбилею русскаго театра собраны и объяснены... Т. II. Спб. 1874, ст. 280—344.

[10]) Для скорочення буду значити: Кр. = крехівський рукопис; Т. = друкований текст Тіхонравова; У. = Збірник Москов. Успенського соб.; Київ. = Збірник Київ. Духовн. Акад.; П. = Імпер. Публич Бібл.; М. Д. А. = рукоп. Москов. Духовн. Акад.; Р. = рукоп. Румянців. Муз. — Повний текст крехівського рукопису подаю в додатку до сеї студії, допускаючи: а) управильненнє в писанню великих букв; б) відкидаючи всї надстрічні знаки крім букв над стрічкою; в) кладучи в стрічці замісць рукописного є всюди е, зам. ıa — я, зам. ȣ — у.

[11]) „г҃ дня“ — додано на основі Т.

Свою драму назвав Прокопович траґедокомедією або траедокомедією (обі назви взяті з Кр).

Драма починаєть ся прольоґом: Прологъ къ слышателемъ (Т.; у Кр. нема прольоґу)[1]. Ті слухачі зовуть ся великоіменитими й благородними. Ідучи за давним уставом академії, хоче автор виставити перед ними свої недозрілі плоди трудів. А задумав він представити повість про наверненнє Володимира до Христа з двох причин: 1) тому, що приличний є сьому місцю образ господина; 2) тому, що зовсім природна є для синів-слухачів память про їх вітця, що відійшов далеко, бо се і дім Володимира й Володимирові діти, роджені від нього св. хрещеннєм. А се відносить ся передовсім до присутного там ясновельможного пана, ктитора й добродія їх[2], до котрого звертаєть ся автор. Йому вручено й построєннє сеї Володимирової вітчини по царю від Бога і йдучи Володимировими, рівними йому, побідами, рівною журбою о Росію, його лице як батькове син на ньому показує. Тому нехай він прийме від них замість привіту зображеннє Володимира, як його великий наслідник. Нехай він побачить себе самого у Володимирі, нехай у драмі побачить свою хоробрість, свою славу, союз своєї любови з монаршим серцем, своє справжнє благолюбє, свою справжню ревність для православної Церкви.

Подаю такий докладний зміст прольоґу, щоби показати (про що буде ще мова ширше), в як тісному звязку стоїть сей прольоґ із наведеним у горі заголовком траґедокомедії. У Т. прольоґ без заголовка виходить зайвий і незрозумілий.

Властива драма ділить ся на 5 дій, названих „дѣйствіями“. Перша дія має 2 яви („явленіе“), друга — 5, третя — 4, четверта — 2, пята — 3; разом 16 яв. Крім того дії: II, III, IV і V мають хори (в II дії „Хоръ или Ликованіе“, в инших діях просто: „хоръ“). З дій найдовша третя; вона в двоє більша як инші. Четверта дія найкоротша, але на загал усї инші дії крім третьої приблизно однакові обємом.

У драмі виступають такі особи (вичисляю їх за порядком, як вони виходять на сцену з означеннєм дії й яви): Дух князя Ярополка — I, 1, 2; жрець Жеривол — I, 2, II, 3, 4, III, 2, 3; жрець Курояд — II, 1, 2, 3, 4, V, 1, 2: жрець Піяр —

[1]) У пізнійших рукописах нашої драми відкинено прольоґ, що прославляє Мазепу, а імя „Іоанна“ при кінці заступало ся глухим: „Христов Раб“. (Варнеке: op. cit., ст. 23).

[2]) нашъ — себ то академії.

II, 2, 3, V, 1, 2; Біс Світа — II, 4; Біс Хули — II, 4; Біс Тїла — II, 4; князь Володимир — III, 1, 2, 3, 4, IV, 1, 2; князь Борис — III, 1, 4, IV, 1; князь Глїб — III, 1, 4, IV, 1; Вістун — III, 2, V, 3; Фільософ — III, 3, 4; вожд Мечислав — V, 2, 3; Хоробрий — V, 2, 3. У хорах виступають: Ідоли, Жерцї, Прелесть, апостол Андрій, Ангели. У драмі виступає 16 ділаючих осіб і учасники хорів. У поодиноких явах виступає й говорить 1—5 осіб, ніколи більше (очевидно з виїмком хорів). Усе з попередної яви переходить до наступуючої бодай одна особа — сцена ніколи не лишаєть ся порожна.

Хід гадок у драмі представляєть ся так:

I. ДІЯ. 1 ява. Дух князя Ярополка, убитого Володимиром, нарікає на свойого брата-убийника. Ад післав його в Київ, котрий нагадує йому тяжкі пережиті хвилї. Гірко докоряє він богам за те, що допустили до панованя того, котрий убив правого володаря, а йому, правому володареви, дали ще мучити ся у тьмі. Невгишима зависть їсть його, коли він глядить на велич свойого брата. Він бажав би Володимирови як найгіршого, навіть смерти. Але ось іде вість, що в Києві настане християнство. І де-ж справедливий суд Христа? Одначе боги не допустять до того, хоч і найвисшиї бог Перун не покарав тяжкого злочину.

2 ява. Ярополкову хулу на богів учув верховний жрець і волхв Жеривол, котрий, побачивши Ярополка, дуже злякав ся. Ярополк успокоює його й оповідає про силу тайних слів Жеривола, котрого бoять ся й слухають навіть підземні духи й мертві. Опісля говорить йому про намір Володимира приняти християнство. Жеривол і сам уже підозрівав у сьому князя, котрий від якогось часу став давати богам такі худі жертви, що се грозить їм смертю. Дальше оповідає Ярополк, як брат убив його, а Жеривол обіцяє пімстити ся за нього й спровадити своєю тайною силою ріжні страхіття.

II. ДІЯ. 1 ява. Жрець Курояд взиває руських людий, щоби покинули свої заняття й приносили товсті жертви, бо прийшов святочний день Перуна.

2 ява. Куроядови перериває жрець Піяр, бо Жеривол не готов до жертв. Піяр бачив його, як він біг простоволосий і кликав дивним голосом, а йому також відповідало щось незвичайне.

3 ява. Жеривол звіщає обом жерцям, що демони обіцяли прислати на поміч загроженому поганству не цїлу адську силу, але трех бісів: світа, тїла й божого противства. І тих бісів взиває тепер Жеривол, коли побачив нараз, що боги задрожали.

4 ява. Біси світа, хули й тїла нараджують ся з Жериволом, як відвести Володимира від христіянства. Біс світа не розуміє, як може князь клонити ся перед убогим і розпятим Христом. Біс хули обіцяє Володимирови кару за убиттє Ярополка. Біс тїла хоче його опутати жінками.

Хор (тільки його зміст поданий у Кр.). Жерцї оживляють чарами ідолів і скачуть та співають із ними, певні скорої побіди.

III. ДІЯ. 1 ява. Володимир питає свойого сина Бориса, що він думає про византійського посла, котрий прибув саме до Києва. Борис відповідає коротко, що посол радить їм приняти свій закон. А Глїб, котрий навіть не знає, в чім суть Христової віри, не бачить у намірах посла ніякого підступу. Володимир оповідає, що підчас його розмови з послом-фільософом, щось таємне нашептало йому христіянське імя.

2 ява. Зголошений вістуном, входить Жеривол і каже, що боги дуже розболїли ся, бо не мають товстих жертв. Володимир радить йому пошукати собі иншого, більшого Бога. Даремно намагаєть ся Жеривол змінити намір князя розумовими арґументами й мольбами; Володимир ще висміває його з його богами та з його просьбою, щоб дати їм їсти. Вкінцї виявляє Жериволови пропозицію посла приняти христіянство. Жеривол радить відкинути її й годить ся почати з Фільософом науковий спір про віру. Поки що каже Володимир Жериволови віддалити ся. Глїб не високо думає про научні здібности Жеривола, а Борис представляє посла як людину вчену, але скромну. Такої самої гадки є й Володимир. Вкінцї вістун в імени посла просить дозволу увійти.

3 ява. Фільософ заявляє Володимирови свою любов і годить ся на його бажаннє розповісти докладнїйше про Христову віру. Входить Жеривол і князь подає йому до відома бажаннє византійського цїсаря, щоб він змінив віру. По гадцї Жеривола — се річ непотрібна, бо дотеперішня віра добра. Належить тільки збільшити жертви богам, бо вони в снї грозили йому страшними нещастями. Фільософ не вірить у сонні примари, а ще висказує гадку, що поганські боги пропадуть. Се викликає визиваннє нечемними словами з боку Жеривола, котрого Володимир прикликає до порядку. Тодї Жеривол завдає Фільософови кілька питань про богів, кладучи вагу на їду й напитки їх. Фільософ або не відповідає або відзиваєть ся короткими словами, які викликають безсильні насміхи у Жеривола. Що-йно Володимир спиняє його й він виходить, обіцяючи смирити Фільософа дїлом.

4 я в а. Фільософ дивуєть ся неуцтву Жерцвола; Володимир бачить причину того в ненависти його роду до книжок. Все-ж таки випитує Фільософа, як Бог може бути невидимий, відки знаємо про Його єствованє, чому Він тільки один, відки знаємо про загробне життє, яка є загалом християнська віра. На всї питання, передовсїм на останнє, відповідає Фільософ докладно й учено. Вдячний Володимир хоче його за се вважати своїм вітцем.

IV. ДІЯ. 1 я в а. На питаннє Володимира, звернене до синів, що думають вони про слова Фільософа, Борис відповідає, що для нього ті слова великою відрадою. Та Володимира злякав страшний сон — він боїть ся, чи се не боги гнїваються ся. Глїб думає, що біси справдї розярені, але гнїв їх безсильний. Врештою оба сини послухають Володимира й покрушать голови ідолів. Те саме заявляє Борис. Тодї Володимир хоче порадити ся ще сам із собою.

2 я в а. Володимир на самоті роздумує цїлу справу. Він не знає, що скаже на се світ, коли він, побідник Греків, покорить ся їм духом. Не час уже йому бути учеником. Та йому вкінцї й не залежить на гадцї світа. Нема чого боятн ся й утрати княжої чести, бо вона й так коротко тревала. Найтяжше розстати ся із 300 жінками, але й сю перешкоду поборює князь легко. Остаточно рішаєть ся він охрестити ся потайки. хоч зараз же стидаєть ся такої постанови й іде приняти Христову віру прилюдно.

Х о р. Розкіш (Прелесть) взиває Володимира до повороту. Вона нагадує йому 300 його жінок. Христова дорога тяжка. За непохитну жостокосердність його жде пімста.

V. ДІЯ. 1 я в а. Курояд нарікає перед Пієром на великий голод. Бажає усього найгіршого князеви, котрий не жалїє вже не його, але богів. Пієр бачив, як розбивано й безчещено статуї богів. Зажурений тим Жеривол навіть не може богато їсти.

2 я в а. Вожд Храбрий ганьбить жерцїв за се, що вони не слухають княжого приказу й не крушать кумирів. Жерцї удають, що не знають єще про такий приказ. Тодї Мечислав велить їм самим розбивати статуї богів, а коли вони вагають ся, грозить їм смертю. Пієр хоче випросити бодай Перуна й лякає страшними карами, але Храбрий не відступає від свойого приказу. На просьбу Мечислава Храбрий оповідає про хрещеннє Володимира.

3 я в а. Вістун приносить поздоровленнє від Володимира-Василя. Храбрий читає княже посланнє, в котрім повідомляєть ся про хрещеннє князя й наказуєть ся крушити ідоли. Князь радить те саме й иншим, а на знаменах каже вивісити хрест. Мечиславу посилає Володимир полкову хоругву й щит із хрестом.

Мечислав, урадуваний усім, взиває й жовнірів до радісного торжества.

Хор. Апостол Андрій співає з ангелами торжественну пісню. Радісний день. Його звістив Бог апостолови Андрієви вже давно. Київ — як йому се обіцяв апостол — сяє в ясній славі. Але Бог відкриває апостолови ще більшу світлість Києва в будучині. Ось Борис і Гліб приймають мученицьку смерть від проклятого брата. А там два мужі ізсохлими від посту руками копають печери, що незабаром стають славні. Одначе й велике нещастє паде на Київ: Батієва руїна. Та не на віки впаде Київ, — встане колись той, що двигне його. Вже семий вік посилає йому Бог світочів. Між ними передовсім два сяють. Один має біле волосся й мітру на голові, а на рідному знамени видно стрілу із звіздами й місяцем. Другий у военному одязї, увесь запалений похвальним гнївом, побіджає численні полки, передовсім Магометан. Аж ось якийсь лев чигає на нього. Та його гнїв даремний! Нехай вожд іде скоро й поконає його, а назветь ся другим Самсоном. На се одначе просить вожд у нього (в Андрія) оружжя, хоч має у свойому щитї хрест Господнїй. Він немов говорить, що цар Петро велить йому бути воїном Андрія, котрий обіцяє йому поміч. У слїд за ним іде дивний образ: Печерська Лавра, а там намет Діви Марії. Дальше повстає забутий переяславський престіл, а на ньому сидить чесний муж. Будують ся ріжні святинї і що найважнїйше — дім для науки, що дасть Росії богато славних людий. Над усім тим видно славного будівничого Івана. Бажаннями для царя Петра й його першого вожда Івана кінчить ся драма.

III.

Ідея „Владиміра".

Пробовано вже означити ідею траґедокомедії „Владиміръ" і висказано неодну цінну гадку на сю тему. Але щось певнїйше дасть ся сказати тільки тодї, як розважить ся се питаннє в звязку із крехівським рукописом, бо тільки тодї можна буде усунути непорозуміння, що виходять на основі доси знаних рукописів.

Тіхонравов писав: „Внутрішню боротьбу Володимира перед приняттєм християнства й його потрійну побіду над силами ворожими новій релїґії вчинив Теофан предметом шкільної драми"[1].

[1] Тихонравовъ: Сочиненія, II, ст. 138.

Так представив Прокопович у траґедокомедії тільки один бік діяльности св. Володимира — його мирну просвітну діяльність[1]). „Героєм своєї шкільної драми — каже дальше Тіхонравов[2]) — робить Теофан великого реформатора старої Росії; цілий інтерес пєси зосередженмй на боротьбі нової просвіти із старим невіжеством. У шкільній драмі молодого монаха образи невіж жерців, яких годі зробити пастухами навіть „овчому стаду", позволяють ясно видіти риси сучасного Прокоповичеви духовенства. Симпатії автора звернені до прихильника „нового закона" — Володимира, котрий бачить жерело зла й релігійних блудів у браку просвіти... Такі гадки проводив Теофан у „недозрѣломъ плодѣ трудовъ своихъ" ще довго до зближення з Петром. Прокопович прославляв у траґедокомедії „храбрость, славу, истинное благолюбіе и искреннюю ревность и усердіе Мазепы къ православной церкви" в тім часі, коли гетьман був звязаний „союзомъ любви съ монаршимъ сердцемъ". Але й найзавзятійші вороги Теофана не відважились підозрівати в чім-небудь його відношеннє до Мазепи й на закінченнє своїх відповідий на донос Радишевського Прокопович мав право написати: „а еще въ прошломъ 1708 и 1709 годахъ, когда Мазепина змѣна была и введенный оною въ отечество непріятель, — каковъ я тогда былъ ко государю и государству, засвидѣтельствуетъ его с. князь Д. М. Голицынъ". Справді, на питаннє Петра (поставлене з початком 1709 року): „нѣтъ ли въ монахахъ братскаго монастыря какого подозрѣнія", князь Ґаліцин відповів: „Во всемъ Кіевѣ нашелъ я одного человѣка, именно изъ Братскаго монастыря префекта (себ то Теофана), который къ намъ снисходителенъ". Тая „снисходительность" випливала із цілого складу переконань Теофана, що виявили ся вже ясно й свобідно в його шкільній траґедокомедії".

Се той знаменитий уступ, що ляг опісля в основу поглядів на „Владиміра" у всіх учених, які писали що-небудь про сю драму — з виїмком д-ра В. Щурата та І. Стешенка. Кождий факт, наведений у словах Тіхонравова безперечно правдивий, але сповнено тут тую основну похибку, що пробовано подіями (врештою правдивими) з пізнійшого життя Прокоповича пояснювати його поступованнє раньше, не маючи ясних і виразних доказів на те, що се поступованнє було в обох випадках однакове. З того вийшла зовсім неоправдана злука „Владиміра" з особою

[1]) Idem: ст. 135.
[2]) Idem: ст. 155.

Петра I — а се затемнило спокійний і обєктивний погляд на цілу основу Прокоповичевої драми[1]).

Морозов пише про се таке: „Та найважнійша й неожидана новість лежала без сумнїву в тому пристрасному відношенню автора до живих питань сучасности, яке проглядає майже з кождої сцени траґедокомедії, що має ніби то предметом подїю давну, яка не стоїть у безпосередному звязку із подїями перших років XVIII віку. Кажемо: ніби то, бо фабула пєси й імена осіб скривають до певної міри перед читачем сю ідею, що лягла в її основу. Се тая загальна ідея, якій Теофан Прокопович оставав вірний впродовж усеї своєї лїтературно-суспільної діяльности й яку він передав своїм наслідникам (Кантемірови, Татіщеву), — ідея боротьби нового порядку із старим, поступу — із застоєм та обскурантизмом, при чім проґресивною, порушуючою силою, по боцї котрої лежать усї симпатії автора, являєть ся правительство, світська власть, а силою, що здержує розвиток — представники духовенства. Иншими словами, се ідея боротьби між світською й духовною властю за просвіту". Тут висловив Прокопович по гадцї Ґнєдіча гадки, які в тих часах бояли ся говорити й на ухо[2]).

Петров замітив, що Прокопович „мав на метї прославити святого просвітителя Росії світлом Христової науки і разом із тим очевидячки делїкатно вказати і на другого просвітителя Росії світлом західно-европейської науки, себ то Петра I, з котрим він щиро симпатизував, заки ще зблизив ся до нього. Перша, безпосередна цїль пєси осягаєть ся самим її ходом. Вона лежала в поставленню славянського поганства побіч православного христіянства, в оправданню останнього раціональним способом і в виставленню супроти першого православної віри як основи справжньої просвіти й культурних успіхів Росії...[3]). Крім першої, безпосередної цїли траґедокомедії „Владиміръ" приписують її авторови й висшу, ідейну цїль, а саме боротьбу з сучасними йому противниками просвіти[4]).

Стешенко добачує внутрішню ідею „Владиміра" передовсїм у релїґійній метї й приймає давнїйше висловлену гадку Петрова, що сю драму написано, між иншим, з цїлию показати походженнє христіянства в Росії із Сходу наперекір Єзуїтам, що пробували

---

1) Докладнїйше буде про се сказано низше.

2) Журн. Мин. Нар. Просв., ч. CCLVII, ст. 389. Морозовъ: Өеофанъ Прокоповичъ, ст. 100; його ж: Истор. рус. театра, I, ст. 361—362.

3) Петровъ: Очерки, ст. 218.

4) Idem: ст. 226.

виводити його з Риму. Доказ на се бачить Петров пр. у розмові Фільософа з Володимиром, де говорить ся про походженнє св. Духа від єдиного Отця й про страшний суд, що не влегчує ся ніякими попередніми очищеннями по смерти. Але побіч сеї релітійної мети проглядає з драми ще й инша гадка. Автор розумів під жерцями типи якогось духовенства — без сумніву й сучасного йому православного. Загалом завважує Стешенко: „не можемо... не визнати, що в драмі „Владимир" є переймання інтересами південно-західного краю Росії[1]): бо сатира на попівство як раз може вважати ся дійсним стеженням тих інтересів, хоч і виражено її в досить загальній формі. Образи жерців складають повну картину тогочасного бідування України з такими духовними її проводирями, як Жериволи, Куроїди і т. п.; і розбуджена тією картиною свідомість мусіла цілком відповідати народним інтересам південно-західного краю" [2]).

Дотеперішні погляди на ідею драми Прокоповича можна зібрати коротко в отсі чотири точки: 1) Теофан Прокопович задумав дати у „Владимірі" порівнаннє між поганством і християнством у Росії, стаючи рішучо по боці християнства; 2) він хотів змалювати боротьбу між просвітою й невіжеством у Росії; 3) „Владиміръ" має бути прославленнєм царя Петра I; 4) „Владиміръ" виявляє деякі звязки з Україною.

Що до третьої точки, то вона не у всіх дослідників виступає вповні ясно. Соболєвський говорить про се загально: „.....Владиміръ" був написаний 1705 р., в той час, коли реформи тільки що почались і відношеннє реформатора до російського духовенства не всціло вповні означити ся; що Теофан жив у Києві, котрого відносно мало дотикали Петрові реформи; що вкінці гумористична характеристика жерців у „Владимірі" могла бути зроблена Теофаном без охоти висміяти в їх особах православне духовенство" [3]).

Мені здаєть ся, що гадку про лученнє „Владиміра" з особою царя Петра I належить зовсім полишити на боці, бо дотеперішній матеріял не дає нам ніяких певних вказівок, противно, дещо таки промовляє проти неї. Звязуваннє „Владиміра" з особою Петра I опираєть ся передовсім на пізнійшій діяльности Прокоповича, коли він уже зблизив ся до царя. Перший раз довело ся Прокоповичеви познайомити ся з царем особисто рівно в рік після вистав-

---

[1]) Так виразив ся Петров.
[2]) Стешенко, op. cit., ст. 231—235
[3]) Соболевскій: op. cit., ст. 12.

лення на сцені „Владиміра“, дня 5 липня 1706 р. Тоді виголосив він у приява Петра I проповідь із нагоди прибуття його до Києва. Проповідь і звернула вперве увагу Петра I на талановитого українського ученого[1]). Що-йно з того часу міг Прокопович думати поважнійше про можливість своєї будучої діяльности в Росії. Перегляд ідей, що лягли в основу літературної праці Прокоповича до часу його переселення в Петербург (в осени 1716 р.), оправдує тільки частинно вписказ Морозова: „З такими поняттями, з такими поглядами на значіннє й положеннє духовенства в державі повинен був Теофан незалежно від усяких особистих представлень стати горячим прихильником реформаторських ідей Петра. Особисті представлення, спричинені честилюбєм і бажаннєм проміняти скромну учительську катедру на більш обширне поле для діяльности й до того для діяльности не відірвано-критичної, а практично-суспільної, як не мож краще годили ся з загальним положеннєм, із загальним напрямом державного пролому, задуманого Петром Великим, так що Теофанови не приходилось ради посторонних цілий жертвувати на новому полї своїми переконаннями. Противно, йому дала ся спромога розвивати свої ідеї без перешкоди й прикладати їх до практичного життя, бо його погляди зовсїм сходили ся із поглядами самого царя“[2]).

Про ідейність Українців, що покидали в тім часї Україну й ішли на службу в Московщину, належить говорити взагалї обережно. Найновійша праця Харламповича про тих переселенців[3]) показує, що нераз входили тут у гру чисто особисті спонуки.

Спеціяльно у Теофана Прокоповича годї шукати надто великого ідеалїзму[4]). А вже зовсїм певно не можна ніяк думати, що

---

[1]) И. Чистовичъ: Өеофанъ Прокоповичъ, ст. 14. Титлиновъ: op. cit., ст. 401.

[2]) Морозовъ: Өеофанъ Прокоповичъ, ст. 165.

[3]) Харламповичъ: Малороссійское вліяніе.

[4]) Пригадаю тут тільки характеристику Прокоповича, подану Брікнером: „Теофан Прокопович був без порівнання більше (як Стефан Яворський) образований, з ширшим умом, але за те також більше крамольний і жостокий, що як князь церкви не жахнув ся віддавати на муки невинних, щоби тільки зберегти своє особисте становище; що був супроти свого стану й віри можливо найбільш рівнодушний; що як безуслівний почитатель світської, царської автократії, крамольник і блюдолиз являєть ся крайне несимпатичною появою; жаль тільки, що такі руки підпирали справу освіти, еманципації знання й товариства, нового світогляду. Ненависть супроти православя й католицизму, протестантський сервілїзм супроти усякої світської зверхности впоїв він у себе в єзуїтській колеґії;

Прокопович не пожертвував своїми переконаннями, коли переселяв ся в Московщину. Противно, він змінив ся дуже на Московщині. Найлїпшим доказом того його „Владиміръ“ у порівнанню з пізнїйшими його писаннями і вчинками. Бо у „Владимірі“ являєть ся Теофан Прокопович, як се побачимо дальше, наскрізь Українцем, а пізнїйше віддаляєть ся він від українства вповні свідомо й з розмислом[1]). У „Владимірі“ мова і зміст наскрізь українські, звязані з київською традицією, з історією України. Пізнїйше мова писань Прокоповича стає що раз більше московська, а симпатий до України вирік ся він публично (як се було н. пр. після полтавського бою).

Та повертаючи до ролї царя Петра I у „Владимірі“, годї нам згодити ся з тим, що ся драма має бути між иншим також прославленнєм його, дарма що є в ній приманчива на перший погляд подібність ідей Прокоповича й царя. Коли не числити загальної згадки царського імени в титулї К. (Єго Црс: Прес: Вел:) і в „Прологу“ („по царю отъ Бога“ і про „любвы союзъ съ мо-

---

в Римі; тут виставив він заразом дивно остру память, здобув собі обширне знаннє, розпалював ся до ріжносторонних інтересів, а усе те поставило його так високо понад сучасних князїв церкви... Він був протестантом від ніг до голови, а що такий помимо махінацій його противників, що скоро пізнали вовка в овечій шкірі, удержав ся аж до кінця життя як новгородський архиепископ, се був властивий знак часу в „новозміненій Росії“. Він ненавидів і поборював дві річи, темноту невіжества в народї й у його пастирів і папістичного, себ то независимого духа у духовенстві; тому не міг Петро знайти більше відданого почитателя її податливійше оружжє. (Dr. A. Brückner: Geschichte der russischen Litteratur. Leipzig, 1905, ст. 65—66). Подібну, хоч не таку різку характеристику Прокоповича подає також Філярет: (Обзоръ русской духовной литературы. II. ст. 12).

[1]) Згадатиб тут ще про лист Прокоповича до Якова Маркевича з 9 серпня 1716 р., коли то Прокоповича мали висвятити в епископи, а він, як протестант із переконання, переживав правдиві душевні муки на гадку, що має стати епископом правоcлавної Церкви, котру просто ненавидів. „Може бути, ти чув, — пише він свойому приятелеви — що мене покликують на епископство; ся почесть так мене притягає й вабить, як колиб мене засудили кинути на зїдженнє диким звірятам. Дїло в тім, що лїпшими силами своєї душі я ненавиджу мітри, саккоси, жезли, свічники, кадильницї й подібні втїхи: додай до того дуже товстих і величезних риб. Як я люблю ті предмети, як я шукаю їх, нехай Бог покарає мене чим будь єще гіршим. Я люблю дїло епископства й бажав би бути епископом, якби замість епископа менї не прийшлось бути комедіянтом“. (Труды Кіев. Дух. Ак., 1865, 1, ст. 142). А всеж таки приняв Прокопович епископську гідність. Деж тут постійність у переконаннях?

наршимъ сердцемъ"), згадує ть ся в драмі виразно імя царя Петра I всего два рази. Раз, при згадці про хрест у щиті Мазепи, здаєть ся апостолови Андрієви, неначеб він чув слова: „Твоимъ быти воиномъ велитъ ми, Андрею, Царъ Петръ, за помощію ратую твоею"[1]). А дальше при самому кінці траґедокомедії просить апостол Андрій у Бога всякого добра й цареви словами: „Даждъ сія царю Петру, отъ Тебе вѣнчанну"[2]). От і все, що говорить ся про царя Петра I в драмі Прокоповича. Чиж можливе, щоби автор мав тут бодай далекий намір прославлення царя, згадуючи про нього тільки в зовсім конвенціональних фразах і то аж при самому кінці? Можна на певно сказати, що Прокопович, зжитий тоді ще очевидно дуже тісно з своєю українською вітчиною, не виявив нічим своєї симпатії для Петра I, а та симпатія збудила ся що-йно після виголошення вдатної проповіди в приявні царя 1706 р.

За те докладнійший розгляд ідеї траґедокомедії „Владиміръ" веде нас на инші шляхи. Ся драма, як се показав вже д-р Щурат, присвячена автором виразно гетьманови Іванови Мазепі й він, а не цар Петро I, є тою особою, до котрої звертаєть ся раз-ураз дух автора[3]). І власне особа Мазепи відбила ся виразно й недвозначно на ідеї „Владиміра". Імя гетьмана повторяєть ся нераз у драмі і то не тільки в чисто конвенціональних фразах, як се ми бачили при імени царя. Автор відзиваєть ся до Мазепи сердечно, з теплом — що більше, дух Мазепи витає над цілим твором. Видно з того, що ходило тут не лиш про звичайне в тих часі панеґіричне прославленнє можної особи, але що автора лучили може з гетьманом якісь близші, невідомі нам докладнійше звязки. Вже в самім заголовку (в К.) названа київська академія Могило-Мазеповіянською. Траґедокомедію написав Прокопович із нагоди привіту Мазепи з боку академії. Характеристичні є також титули, дібрані для Мазепи. Він названий гетьманом Його Царського Величества Запорожського війська обох сторін Дніпра, кавалером славного ордена св. апостола Андрія, превеликим ктитором київської академії — все те титули, звязані тісно з Україною й її традицією. Отже в особі гетьмана витає Прокопович передовсім українського достойника й українського діяча.

---

1) Тихонравовъ: Русскія драм. произв., II, ст. 343.
2) Idem: ст. 344.
3) В. Щурат: op. cit.

Мазепі присвячений у головному „Прологъ къ слышателемъ“ [1]) — імени царя тут навіть не згадуєть ся — найліпший доказ, що Прокопович не думав звязувати свою драму як-небудь з особою Петра І. Зрештою автор говорить зовсім виразно, як він розуміє свого „Владиміра“. Першим його наміром було сповнити звичай, що каже учителеви поетики виставити бодай одну драму на рік силами студентів академії. А вибрав він для свойого твору саме тему про наверненнє до Христа князя Володимира, „яко то и мѣсту сему прилично, и свойственно слышателемъ мнится быти“. І дальше поясняє автор близше свій висказ: „приличенъ дому есть образъ господина“; „господин“ — се Мазепа, а його образом, контрефектом є той Володимир, котрого представляє драма певно тому, бо й Володимир положив основи під просвіту України, як клала їх у часах Прокоповича київська академія, котра є в простій лінії спадкоємницею ідей великого князя („се же и домъ Владиміровъ, се и Владимірова чада, крещеніемъ святимъ отъ него рожденная“ — так говорить Прокопович про київську академію й глядачів драми). Тому зовсім природно, що духові діти Володимира вшановують память свого давно помершого батька. Отже перша причина, чому автор вибрав саме таку тему — се місцева традиція, память про звязок Києва з давною історією України. Сим визначив автор виразно першу мету, яку мав при писанню свого твору: представленнє перед очі видцям давної історичної традиції України й зазначеннє, що вона повинна бути святою для сучасних Київлян.

Але драма Прокоповича має ще й другу, може не безпосередну, та не менше важну мету. Нею є прославленнє гетьмана Мазепи. З того боку не полишає нас автор у найменшім сумніві й тому нема потреби шукати в тім напрямі за якимись иншими тенденціями. Прокопович заявляє, що традицію духового батька Володимира заховує передовсім присутний на представленню гетьман („что паче всѣхъ изящнѣе на тебѣ является, ясневелможній пане“). Він є ктитором і добродієм академії, йому вручене по царю від Бога „строеніе сего отечества Владимероваго“. Сю останню фразу належить очевидно розуміти так, що гетьманови Мазепі поручено управу Володимирової вітчини, себ то України. Гетьман не тільки в тім подібний до Володимира Великого, — він іде також дорогою рівних йому побід і однаково, як він, дбає про Україну („равною о Россіи икономіею“ — слово „Россіи“

[1]) Тихонравовъ: op. cit., ст. 280—281.

належить тут безсумнївно розуміти як „України“, бо тільки так може воно мати яке небудь значіннє в приложенню до особи Мазепи, котрий же міг виявляти тую „пкономію“ хиба на Україні). В тім подібний гетьман до Володимира, як син до батька. І тому просить його автор приняти замість привіту зображеннє („изображеніе“) Володимира (розуміеть ся, у драмі), бо він є його великим наслідником. Свій „Прологъ“ кінчить Прокопович такими словами: „зри себе самаго въ Владимерѣ, зри въ позорѣ семъ, аки въ зерцалѣ, твою храбрость, твою славу, твоей любвы союзъ съ монаршимъ сердцемъ, твое истинное благолюбіе, твою истинную къ православной апостолской единой церквы католическія вѣры нашой ревность и усердіе“. Чогож тут шукати за иншими цілями, коли їх так ясно висказав сам автор? Остане нам тільки порівнаннє між характеристичними рисами Володимира в драмі Прокоповича й тими добрими прикметами, які автор бачить в особі гетьмана у „Прологї“. Прокопович славить у гетьмана чотири роди прикмет: 1) дбайливість за просвіту (його відношеннє до академії); 2 політичний ум („ікономія“ о Росії й союз любови з царем); 3) великого полководця (побіди, хоробрість, слава); 4) прихильність до православної Церкви (благолюбє й ревність для православної віри). Звертаю увагу передовсім на першу й останню громаду — на їх основі власне зближувано образ Прокоповичевого Володимира з образом царя Петра І, як бачимо, зовсім неслушно.

Особа гетьмана Мазепи грає ще визначну, першорядну ролю і в закінченню драми, в останнім хорі[1]). Тут виступає апостол Андрій із ангелами. І знов бачимо автора на чисто українському ґрунті. Він виводить перед наші очі того апостола Андрія, про котрого оповідає ще літопис, що він мав прибути на гори над Дніпром, на котрих опісля повстав Київ, і випророкувати славну будучність ще й не заснованому тодї городови. Прокоповича спонукав до того також і щасливий припадок, що гетьман Мазепа був кавалєром ордена св. Андрія.

Як у „Прологї“, стоїть Прокопович і в закінченню своєї драми зовсїм на ґрунтї давних традицій Києва — й являєть ся також тут вповні Українцем[2]). Про Київ говорить апостол Андрій такими теплими словами, що мимохіть відчуваємо в них симпатії

---

[1]) Тихонравовъ: Рус. драм. соч., II, ст. 341—344.

[2]) Останній хор драми ділить ся виразно на три громади гадок: 1) згадки про Київ; 2) гетьман Мазепа; 3) похвала иншим визначним людям.

самого автора. Київ зове апостол своїм „любимим“ городом і взагалї мало що не всї гадки його довгої промови (108 стихів) обертають ся довкола теперішности й минувшини Києва. З минувшини згадує апостол про своє пророцтво, як то він, натхнений Божим духом, обіцяв Києву „світ“. Із хрещеннєм Володимира сповнила ся та дуже радісна для апостола хвиля. І далї вже згадують ся славні моменти з історії Києва: мученицька смерть князїв Бориса і Глїба, „вѣтви святи корене святаго“, заложеннє Києво-Печерської Лаври св. Антонієм і Теодозієм Печерськими (вони не названі виразно по імени) й зріст того монастиря, побудованнє численних церков на київських горах, а там зруйнованнє Києва Батиєм... Мисли автора обертають ся довкола християнських памяток Києва; світлї хвилї того города бачить він у ріжних християнських подвигах його князїв та визначних монахів.

І тепер звертаєть ся гадка автора до сучасности — він виславляє сучасних йому достойників української церкви. Між мужами: „премудрими“, „учителними“, „храбрими“ й „многодїтелними“ бачить автор „велія свѣтила два“.

Із другим мужем переходить Прокопович до похвали гетьманови Мазепі. Гетьман являєть ся в уяві автора у боєвому одязї. Він носить „воинску бронь“, увесь він полумінний, бо горить похвальним гнївом. Так ломить він многі полки — передовсїм падуть перед ним городи Магомета. Та ось ярить ся проти нього якийсь лев, але гнїв того гордого звіря „бездїлний“. І автор взиває „великого вожда“, щоби йшов поспішно, а його побіда й слава буде певна. Тут обіцяє йому апостол усяку поміч. Але не тільки тим визначив ся Мазепа. Св. Андрій бачить за ним ще й инші образи — а саме будову ріжних святих домів і школи. Над усїми тими „храминами“ піднїмаєть ся образ „зиждителя“ славного Івана Мазепи. Отже тут підносить Прокопович у Мазепи: 1) його прикмети як великого полководця; 2) його старання коло піднесення Києво-Печерської Лаври й заслуги для православної Церкви; 3) його заслуги для академії. Зовсїм подібні заслуги Мазепи підносив Прокопович і в „Пролозї“, тільки тут зазначені сильнійше воєнні подвиги гетьмана

У закінченню того „Хору“ висловляє автор, як згадано, бажання гетьманови й цареви.

Так представляєть ся ідея драми Теофана Прокоповича по його власним словам і бажанням. Пригаданнє славної минувшини Києва й прославленнє великого гетьмана Івана Мазепи — ось

мета траґедокомедії „Владиміръ“. І нема важних причин, що казалиб нам шукати сеї ідеї де-инде. Власне сю основну ідею вложив Прокопович в акцію своєї драми.

IV.

Переведеннє ідеї драми.

Фактичною основою драми є принаттє христіянства київським князем Володимиром Великим. Се одинока подія, яку драма виводить перед очі видців. Епізодів у властивому значінню тут нема, бо усе звязане як найтїснїйше з головною акцією. Поминаючи прольоґ і епільоґ (останнїй хор), котрі звязані з акцією драми більше внїшним способом, бачимо такий розвиток акції: 1) вістка про намір Володимира приняти христіянство тріважить пекло й жерців, що збирають ся не допустити до того (I дія — протазіс або льоґічний прольоґ)[1]; 2) жерці прикликують на поміч демонів, щоби відвести Володимира від його постанови (II дія — епітазіс або дальший розвиток протазіса й початок та розвиток інтриґи); 3) Володимир по нараді з Борисом і Глібом допускає до диспути на релїґійні теми між Жериволом і Фільософом і після довшої душевної боротьби рішаєть ся стати явно христіянином (III й IV дія — катастазіс, де інтриґа доходить до найвисшого степеня й клонить ся до розвязки); 4) вірні князеви полководці Мечислав і Храбрий вводять силою христіянство й нищать поганство (V дія — катастрофа або розвязка акції).

Властива акція обіймає тільки III й IV дію, котрі що правда займають майже половину драми, бо III дія найдовша з усіх. Тільки у тих двох діях представлено, як князь Володимир приймає христіянство і що спонукує його до того. В діях I й II виведені події, що попереджують принаттє христіянства Володимиром, а V дія представляє вже безпосередні наслідки рішення Володимира.

Інтриґа в драмі й уґруппованнє подій та осіб представляють ся так. З одного боку стоїть Володимир із своїм наміром приняти христіянство. Йому помагають передовсім грецький посол-фільософ, а потім його сини Борис і Гліб. Також Володимирові полководці

[1]) Поділ драми на части, вимагані теорією, гл. у Тихонравова: Сочиненія, II, ст. 139 і д. і також у Морозова (Журналъ Мин. Нар. Пр., 1888, ч. CCLVII, ст. 391—393).

Мстислав і Храбрий є прихильниками Володимирової волї й його помічниками. Усї тї особи двигають акцію. З другого боку виступає контракція. Її веде передовсїм Жеривол, що намагаєть ся усїми способами знищити наміри Володимира хочби вже й тому, що вони загрожують знищеннєм його вигідного до того часу єствовання. До помочи Жериволови стають підземні темні сили — дух Ярополка, біси тїла, світа й хули та Прелесть. Вони чинно намагають ся відвести Володимира від його постанови. Крім того стоять по боцї Жеривола ще жерцї Курояд і Піяр, але вони не причиняють ся властиво нїчим до акції чи протиакції. Инші особи драми (вістники й апостол Андрій) не впливають нїчим на розвиток подій.

Осию, довкола котрої обертаєть ся цїла драма, є дві сцени диспут: 3-я й 4-а ява III дїї, себ то обі сцени, в котрих виступає Фільософ. У тих сценах осягає автор безпосередну цїль акції: виказує торжество христіянства над поганством, науки й просвіти над грубим невіжеством (у спорі Фільософа з Жериволом) і приводить душу Володимира до рішучого звороту від поганства до христїянства (у розмові-диспутї Володимира з Фільософом). В обох тих сценах, що вибивають ся на найвиднїйше місце в цїлій драмі, грає найвизначнїйшу ролю грецький Фільософ-посол — він заслонює своєю особою навіть Володимира. В инших сценах III й IV дїї бачимо перед собою Володимира, перед котрим инші особи драми зникають майже безслїдно, бо вони є тільки основою, на якій виступає стать князя.

Инші дїї збудовані також зовсїм подібно — в кождій із них вибиваєть ся на перше місце якась одна особа й вона концентрує довкруги себе усї инші особи й події. В І-ій дїї являєть ся такою особою дух Ярополка; в ІІ-ій Жеривол, у V-ій Мстислав. Прольоґ і закінченнє зосереджують ся довкруги історичної традиції Києва, персонїфікованої в епільозї в особі апостола Андрія.

Так виглядає у головному основний скелет будови драми Прокоповича. Її плян незвичайно простий і ясний. Усе уложене пляново в три виразні верстви: 1) приготованнє на принаттє христїянства Володимиром; 2) принаттє христіянства; 3) перші наслїдки принаття христіянства. Князь Володимир виступає лиш у двох дїях — у трех инших тільки, так сказатиб, його дух уносить ся над подїями драми. Артистичний намір автора (котрий йому одначе не вдав ся вповнї) тут ясний: дїло, якого доконав князь Володимир, таке небуденне, що його не годить ся довго оглядати; особа князя Володимира стоїть так високо, що самого

його імени вистане, щоби згуртувати всї подїї драми коло його особи. Тому князь Володимир являєть ся так пізно й на такий короткий час перед нашими очима.

Вже сам титул драми говорить про два контрасти: про „невѣрія тму“ й „свѣтъ евангелскій“. І справдї, у „Владимірі“ представлено з одного боку темноту поганського невіря (дві перші дїї) й ясне христіянське світло (три останні дїї). Відповідно до того усе поганське являєть ся темним, безпросвітним, ретроґрадним, усе христіянське — ясним, просвіченим, поступовим.

Тому тяжка, хмарна атмосфера нависла над двома першими діями, що виводять перед очі видця поганство. Автор ужив ріжних способів, щоби представити се поганство в як найчорнїйшім світлї. І його образ виходить не абстрактний, а конкретний. Подїї, особи — усе дібране відповідно до згаданої цїли. Замітне, що Прокопович не пощадив тут навіть особи Володимира. Він не завагав ся також перед виведеннєм підземного світа й розкриттєм таємниць чарівництва, щоби тільки осягнути як найкрасше свою цїль. Усе вказує на те, що у Прокоповича була без сумнїву поетична уява, яка вміла перетворювати абстрактні образи на конкретні.

Се належить підчеркнути тим більше, що автор розпоряджав досить незначним фактичним матеріялом для представлення поганства й загалом історичних подїй — певно тому, що помимо історичного підкладу драми грає сей підклад у намірах автора не таку важну ролю і що історична наука на Українї стояла в тім часї не високо[1]).

Про поганських богів довідуємо ся з траґедокомедії не богато. Верховним богом названий „державний Перун“, що поражає огневидними стрілами. Він є „сильним богом“, „молнїелучним“. Йому справляють празник, а тодї є:

„День шумній, бурній, ужасній,
Праздникъ громкій, велегласній“.

Люди покидають тодї свою працю й приносять Перунови в жертву воли й корови. На сей празник скликають людий жерцї трубами. Крім того вичисляє Жеривол тільки загально богів: Позвизда, Купала, Мошка, Коляду й Волоса. Про них не довідуємо ся нїчого близше, як що не числити оповідання Жеривола про

---

[1]) Тихоправовъ: Сочиненія, II, ст. 131—132.

появу Купала в снї й того місця, де Ціяр оповідає про крушеннє ідолів:

„Ладо не можетъ уже плясати, емуже
Сіе дѣло отъ боговъ всѣхъ есть порученно...
Мошко же отнюдъ кадилъ не возможетъ чути,
А Позвиздъ . . . .
Пребиту голень имать и храмлетъ, степяя“.

Статуї богів оживають при помочи чарівної сили жерців

Також історичний підклад драми виступає дуже слабо. Довідуємо ся про князя Ярополка, про його убиттє Володимиром і про загарбаннє київського престола, котрий правно належав ся Ярополкови. З обставин життя Володимира піднесено, що у нього є 300 жінок, а дальше являють ся й його два сини Борис і Глїб. Христіянство приймає він під впливом грецького посла; велить себе охрестити торжественно й знищити статуї поганських богів. Він самодержавний володар. Бачимо ще двох його вождів, Храброго й Мстислава, котрі є йому прихильні. От і все, що можна би назвати історичним підкладом траґедокомедії.

Пригляньмо ся характерам осіб.

Як згадано, особи драми ділять ся на два табори: на представників і оборонців тьми-поганства й прихильників світла-христіянства. В обох таборах виступають люди й неземні єства: в першім жерцї й підземні духи та пекольні демони, в другім Володимир, Фільософ і їх прихильники та вкінці (неактивно в драмі) апостол Андрій з ангелами. Тим навязує Прокопович очевидно до давної традиції містерій, в яких брали участь в акції небо, земля й пекло.

На перше місце вибиваєть ся в акції драми князь Володимир, хоч, як уже згадано, поява Фільософа є не менше сильна. Володимир є й героєм драми, коло його особи обертаєть ся ціла акція — радше сказати, вона спричинена його волею. В драмі маємо до діла властиво з двома Володимирами, що дуже ріжнять ся від себе. Видно, було й виразним наміром автора підчеркнути сю ріжницю. Перший Володимир — се поганський князь. Він не являєть ся на сценї впродовж двох перших дїй, але з розмов инших осіб довідуємо ся про нього стілько, що можемо досить ясно, хоч не многими рисами, зобразити собі його душу. Автор представляє поганського Володимира в дуже некорисному світлї. Зараз у першій сценї довідуємо ся про такі погані вчинки Володимира, що тїнь тої сцени лежить уже на статї князя до кінця драми й не дає вповнї розвинути ся нашій симпатії до його

особи навіть тоді, коли він рішаєть ся на такий високий вчинок, як принятте хвистіянства. Перед нами являєть ся у першій сцені тінь Ярополка й обжаловує Володимира. Правда, се злий демон, якого виелало само пекло на знищеннє християнських намірів Володимира — але обставина, що се обжалованнє виходить навіть із таких відражаючих уст ні трохи не в силї оправдати київського князя. Ярополк не щадить злих слів свойому братови, він взиває для покарання його не тільки поганських богів, але й невагаєть ся звернути ся з тим до самого Ісуса Христа — й ми почуваємо, що усе те зовсім справедливе. З артистичного боку ся сцена без сумніву найсильнїйша в цїлій драмі й тут лежить тайна того великого враження, яке вона полишає у нас на протяг цїлої акції.

Про Володимира довідуємо ся зараз із перших стрічок драми, що він підступний братоубийник, бо вбив Ярополка, щоби загарбати київський престіл. Не могучи оружно побідити Ярополка, котрому, як старшому, по справедливости належав ся великокняжий престіл, удав Володимир миролюбивого й запросив його у свій дім, щоби нїби то „утвердити завіт“. Ярополк, що не прочував зради, прибув у Володимировий дім, але ледви туди увійшов, завернено його жовнїрів, а самого вбито мечами. І за те не то що не стрінула Володимира божа кара, але він ще панує в блиску й славі, бо:

„на престолѣ сѣдя превисокомъ,
Самъ честенъ сій прочіихъ величавимъ окомъ
Презираетъ. Самъ токмо драгій, свѣтлій, златій,
Прочіи, предъ нимъ просто не смѣюще стати,
Гиблють себе смиренно; инній же подъ нозѣ
Падъ, лежить и бездушенъ трепещетъ на мнозѣ.
Мнози отъ иноземнихъ приходять со дари,
Господемъ зовутъ; онъ же, окруженъ боляри,
Легкимъ степенемъ сѣмо и овамо ходить
И, всѣхъ удивляющи, бровъ горду возводить“.

Такий образ самовладного монарха уявляєть ся Ярополкови. Та мало того. Володимира жде ще більша честь і слава — він задумує приняти христіянство й бороти ся з поганськими богами, а се вже буде вінцем його блиску.

Инші особи й подїї додають вже не богато до Ярополкової характеристики Володимира; найважнїйше се, що Володимир — по словам Жеривола — „страсть имѣетъ зѣлну и велику ко похотѣ тѣлесной и ко мірской власти“.

З усего бачимо тільки, як згадано, наскрізь самовладну вдачу князя. Усі боять ся його, деякі ненавидять, але криють ся з тою ненавистю й усе повинують ся йому покірно. А Володимир розпоряджає ся по своїй волї не тільки матеріяльними добрами своїх підданих. Він не числить ся навіть із їх душевними баžаннями, а хоче, щоби всї також і в сїй области знали тільки його волю. Тому удержаннє сеї чи иншої віри в державі залежне виключно від князя, котрий не думає в таких справах радити ся в підданих. Длятого, коли Володимир став вагати ся в поганстві, почало воно видимо підупадати, як се видно із слів Жеривола в другій яві першої дїї. І Жеривол знає добре, як справедливі слова Ярополка, що Володимир „дерзнувій пролити кровь братнюю, дерзнетъ онъ и боги побити“. Побоювання Ярополка й Жеривола сповняють ся. Володимир приняв Христову віру й велїв знищити поганство.

Не стало ся се відразу, — князеви прийшло ся перебути тяжку душевну боротьбу, яка й представлена в III і IV дїї.

У 1-ій яві III-ої дїї являє ся, як згадано, уперве князь Володимир очам видцїв. І мимовільне здивуваннє огортає нас. Перед нами не той самодержавний володар, що то перед ним усї дрожать, але лагідний батько родини. Володимир виступає в окруженню двох своїх синів Бориса й Глїба. Перші його слова: „Борисе, чадо мое!“

Який контраст до того, що чуло ся доси про Володимира з уст Ярополка! Але належить тямити, що се вже князь, котрому починає присвічувати христіянство. У нього вже й не така самоволя. Він радить ся із синами про важний крок, який задумує, — про принятте Христової віри. А тим легше послухати йому ради синів, що їх гадки дивно годять ся з намірами батька. Всї вони згідні в тому, що від поганства належить відвернути ся. Але Володимир не хотів би робити такого важного кроку без відповідної розваги. Його серце вже клонить ся до Христової віри — слова грецького посла-фільософа відразу запали йому в душу — йому здавало ся, що якийсь таємний голос нашіптує йому ті самі ради. І з того часу настала в ньому невияснена внутрішня переміна, яку він так представляє пластичними словами:

„Моя же утроба горѣти
Мняшеся, и страхъ нѣкій пронзе мя; оттолѣ
Не вѣмъ, како до моей прилѣпися волѣ
Имя христіянское, наши же ми мертви
Бози мняхуся быти..“

Одначе коли князь супроти своїх дітий лагідний і отвертий, зміняєть ся його поступованнє супроти Жеривола. Хоч Володимир ще не став на ділї християнином і не скінчили ся вагання його душі, він виражаєть ся супроти жерця про своїх дотеперішнїх богів не тільки з легковаженнєм, але просто висміває їх. Кажучи по правдї, не дуже се поступованнє (III дія, 2 ява) згідне з дальшими ділами Володимира — передовсїм з 2-ою явою IV-ої дії — бо він ще так рішучо не відступив від поганських богів, а навіть розлука з поганством спричиняє цїлу бурю в його душі. Усе те можна би хиба пояснити тим, що Володимир переконав ся про безсильність поганських богів і про се, що жерцї обманюють його, бо випрошуючи жертви нїби то для богів, споживають їх самі. І тому він не думає вже довше слухати рад усяких Жериволів, хоч єще, більш для форми, питає жерця о раду. Розмова з Жериволом скінчила ся постановою релїґійної диспути між ним і Фільософом. У тій диспутї бажає князь здобути ще й розумове переконаннє про конечність принятя Христової віри, бо серцем він уже їй прихильний. Тому розмовляє з Фільософом як найлюбійшими словами, зовсїм не так, як із Жериволом, може бути для того, що й Фільософ ріжнить ся так дуже своїм гладким поведеннєм від неотеси Жеривола. У диспутї займає Володимир місце провідника, що кермує розмовами. При тім не вагаєть ся він виявити перед чужим послом усю низшість образовання своїх підданих в порівнаню з Греками. Тому відзиваєть ся без обиняків до Жеривола: „Престани. Стиждуся красомовства твоего“. Таке поступованнє осмілює чужинця, гостя в домі Володимира, ще й до того посла, висловити ся в присутности князя з крайним легковаженнєм про мешканців Руси. А Володимир зважив на се тільки покірну відповідь:

„Сіе восписати
Не требѣ есть закону, ниже порицати
Нашу державу: родъ нашъ жестокъ и безсловній,
И писменъ ненавидяй есть сему виновній“.

Не скажемо, щоби таке пониҗаюче признаннє було тут на місцї й щоби воно лицювало блискучому князеви. Такий вислів, подиктований авторови сучасними обставинами, міг на видцях драми робити й сильне враҗіннє, але з артистичного боку він не вповні оправданий. Се також несимпатична риса в характері Володимира. Супроти того не тяжко вже було Фільософови, що так всевладно запанував над душею Володимира, переконати його про конечність приняття християнства. Зворушений князь обіцяє Фільо-

софа „отселѣ во отца имѣти“. Коли Фільософ відійшов, відбуває Володимир ще коротку нараду з синами, а коли й вони не мають уже ніяких сумнївів у словах Фільософа, полишаєть ся сам, щоби перед остаточним рішеннєм розважити ще все. Властиво князь уже рішив ся, але він хоче, щоби його сумлїннє було зовсїм спокійне. В довшім монольозї (IV дія, 2 ява) розбиває він остаточно всякі сумнїви. Ті сумнїви випливають: 1) із обави, чи приймаючи християнство, не вменшить тим слави свого престола й чи не покорить його під ноги грецьким царям і стане їх учеником, хоч побідив їх у боях; 2) з непевности, чи як християнин буде справдїшнім князем; 3) з вагання, чи може покинути триста своїх жінок; 4) з привички до принятих звичаїв[1]). Та усї ті сумнїви розрішає князь щасливо, висказуючи при тім гадки не поганського або світського чоловіка, а правдивого християнського аскета, н. пр. такими словами:

„Что есть цвѣтъ міра сего? Не видишь ли, како
Цвѣтуще увядаетъ; вся аки дождевній
Туманъ, аки димъ, аки кринъ единодневній,
Аки сонь исчезаютъ!“

Так відізвав ся тут у Прокоповичу чернець — а з Володимира вийшов Богом натхнений святий, що переняв ся наскрізь аскетичним світоглядом. Розвій подій у драмі не переконав нас єще у конечности того аскетизму...

Цїла справа кінчить ся тим, що Володимир постановляє явно „Христа исповѣсти“, а Прелесть із своїми просьбами й приманами приходить уже за пізно.

В пятій дії знов зникає стать Володимира зперед очий видця. Довідуємо ся тільки з уст Храброго про блискуче його охрещеннє й чуємо його розпорядок про введеннє християнства та приказ покрушити ідоли. Так князь не тільки сам приняв християнство, але й хоче його ввести між своїм народом. А хоч він запевняє

---

[1]) До сього монольоґу завважив Тіхонравов, що в *Київ..* приладженім, здаєть ся, для сценїчного вжитку, розділено сей монольоґ на чотири части: „перша часть монольоґа відзначена в рукописї словами: *помыслы гордіи;* друга часть (починаючи стихом: *Камо идеши?* й кінчаючи стихом: *Како есть удобно угасити?*) характеризуєть ся словами: *Плоть искушаетъ;* напроти третьої части (що починаєть ся стихом: *Отсюду мнится неудобно ученіе христово)* приписано: *хулнія помыслы;* вкінцї від слів: *„Владимире, что тако бѣснуешься?* до кінця монольоґа йде, по замітцї рукопису, *совѣтъ“*. (Тихонравовъ: Сочиненія, II, ст. 144).

у свойому посланню, що в сій справі „совѣтую же токмо, не повелѣваю“, то рівночасним приказом нищити статуї богів доказує, що буде й насильно переводити свою волю. Зрештою се вчинили вже й перед тим його воєводи.

З усего бачимо, що характеристика Володимира не зовсім рівна, вона показує деякі неясности. До того автор не зумів збудити в нас належної симпатії для його особи.

Другим найвизначнійшим представником христіянства у „Владимірі“ є грецький посол-фільософ. Він то властивий spiritus movens цілої акції, бо власне його прибутє спричиняє всі події драми. Він є тою особою, що влекшує авторови завязку інтриґи й психольоґію героя. Подібно, як про Володимира, довідуємо ся й про Фільософа богато, заки ще він появив ся на сцені. Характеризує його передовсім красноріччивість. Він уміє відповідно привитати князя й гарно виложити йому основи Христової віри. З того й видно, що з нього добрий проповідник-богослов — і в такім значінню зоветь ся він Фільософом, бо про його фільософію у стислому значінню не довідуємо ся майже нічого[1]). Але при тім умів Прокопович підчеркнути також у нього гордість Византійця, бо в згаданій сцені говорить Фільософ із крайним легковаженнєм про мешканців Руси:

„Не буди величеству твоему в досаду:
Се ли мудрци ваши? Азъ овчому стаду
Не далъ быхь сицеваго вожда“ —

знов, очевидна річ, пікантний натяк на сучасні авторови відносини.

Инші прихильники христіянства — мало замітні й не впливають на розвиток акції. Борис і Глїб — се статї неначе викроєні із святих образків, основаних на відомих леґендах про тих двох князїв. Головною їх прикметою покірна слухняність супроти батька. Зрештою вони дораджують князеви приняти христіянство. Тільки Борис являєть ся зразу дещо обережнійший, бо Глїб відразу пристає усім серцем до нової віри.

Остають ся ще Мечислав і Храбрий. Для них єдиним законом княжа воля й тому вони ганьблять жерців, не перебираючи в словах, коли жерці не повинують ся князеви й не хотять крушити ідолів. Вони посувають свою ревність так далеко, що при-

[1]) Висше було згадано, що хоч Прокопович знав сучасну йому фільософію — фільософом не був.

неволюють таки самих жерців розбивати власними руками статуї божків. Так дуже захопили ся вони новою вірою, що виступила у світлому блиску при охрещенню князя, котре Храбрий бачив своїми очами. Вкінці й Мечислав, відзначений Володимиром, обіцяє приняти християнство, бо він у души й так уже християнин.

Коли християнський світ представлений у драмі — безперечно проти волї автора — немногими рисами й доволї блідо, виступає поганський табор у далеко сильнійших і повнійших красках та виявляє більше рухливости. Саме він вносить у драму оживленнє. Він більше реальний і повнійший життєвої правди, ніж передуховлені представники християнства. Походить се відси, що тут послугував ся автор і комічними рисами, а комізм вже по своїй суті носить у собі характер плястики[1]).

На перше місце вибиваєть ся верховний жрець бога Перуна, Жеривол. Від першої появи на сценї (I дїя, 2 ява) він приковує постійно до себе глядача. Се найживійше виведена стать у цїлій драмі. Уперве бачимо його в розмові з духом Ярополка; значить, він має звязки з надприродними силами. І сей звязок підчеркнений у драмі дуже сильно. Жеривол являєть ся немов чарівником, який слухає приказів пекольних демонів, злих духів, але також має над ними силу й вони готові йому послужити, як що тільки він прикличе їх відомими йому чарами. Пекольні сили устами злого демона Ярополка звіщають йому про небезпеку, яка грозить поганству від Володимира. А що поганство в союзї з пеклом (згідно з поглядами ще давних грецьких Отців церкви), отже й пекло опікуєть ся ним. Тому дивує Ярополка, що Жеривол налякав ся, побачивши його мертвого. І він таке оповідає про силу чарів жерця:

„ти тайними слови
Каменніи отъ гробовъ открываешъ крови
И гніющія уже возбуждаешъ тѣла;
Къ тому воздушныхъ, лѣсныхъ и геенскихъ сила
Духовъ повинуется тебѣ, а на чари
Твои солнце мѣнится, померкаютъ зари,
День во тму облачится. И недавно, въ темной
Сѣтующе гееннѣ, слишахъ отъ подземной
Страни гласъ приходящій, — пѣніе то бяше
Таинъ твоихъ: абые все сонмище наше
Вострепета, самъ токмо царъ не ужасеся,
Но позна гласъ и, егда многое стечеся

[1]) Пекарскій: op. cit., ст. 374.

Къ нему полчище духовъ: „поспѣшно летѣте“, —
Рече, — „Жериволъ гласитъ; что велитъ, творѣте“.
И многихъ посла къ тебѣ“.

А сам Жеривол говорить про себе:

„Подвигну мертвыхъ, адскыхъ, воздушныхъ и водныхъ
Соберу духовъ къ томужъ звѣрей многородныхъ,
И совокупно пріидутъ зміи страховидни,
Гади, смоки, полози, скорпіи, ехидни;
Совлеку солнце зъ неба, помрачу свѣтила,
День въ нощъ перетвору“.

З такою силою чарів має Володимир бороти ся. Але вона окуплена дорогою ціною, бо ціною свободи Жеривола. Він записав себе власною кровію на вічного раба з тілом і душею підземному цареви. Завдяки тому цареви може жрець розмовляти із мертвими й бісами, — від нього дістав він золотий сосуд, який має таку дивну силу, що коли напити ся з нього, то можна розмовляти з підземними. А як Жеривол скликує адські сили, про се оповідає нам Піяр:

„И се бѣжаше скорій, простовласъ, безчинній
Жериволъ и, отъ земли вихромъ подносимій,
Не позна мя на пути; но неудержимій
Бѣгъ творя, пущаше вопль въ дебры необичній.
Отъ всѣхъ же странъ пустини страшни и различни
Отповѣдаху гласи, и свисти, и кихти“.

Так являють ся в драмі Прокоповича поганські боги живими, могучими єствами, а начальний жрець таємничим чарівником.

Другою характеристичною прикметою Жеривола — його непомірне обжирство. Вже само імя жерця вказує на се, що він любить зїдати воли або їсть, як віл; раз-у-раз згадує він аж до зогидження про тучні воли й корови.

І се його єдиний ідеал — се spiritus movens усїх його вчинків. А справу свого обжирства, що всїм бє різко в очі, бере він зовсїм поважно й підносить її на височінь побожного, релїґійного діла й навіть ставить цїлу поганську віру в залежність від нього, мірячи степенем своєї ситости силу побожности свого окруження. Бо ось із чого пізнав він, що Володимир задумав відвернути ся від поганства:

„Первіе онъ ко богомъ и жерцомъ пространну
Имѣ руку, и, егда жертву приношаше,

Радость, праздникъ, торжество, веселіе наше
Бѣ тогда: воли толсти и тучніе крави
Убиваеми бяху и довольно страви
Не бози токмо, но и жерци имѣяхомъ...
Но уже тую щедрость измѣни. О студа!
Даде вчера едина козла, тако худа,
Тако престарѣлаго, тако безтѣлесна,
Тако изнуреннаго, изсохша, безчестна,
Тонка, лиха, немощна, безплотна, —
Еще ножа не пріяхъ, а смерть самохотна
Постиже его. Гнѣвъ ли уби его божій,
Или яко не бѣ въ немъ кромѣ едной кожи
И подъ кожею костей, тѣлесе ни мало?
Что убо мнится тебѣ? Кое се настало
Время? Не намъ се нужда творится, но, стада
Не ядше, измрутъ бози“.

В насиченню богів і жерців лежить ціла суть поганства. З того поважного розуміння обжирства, з яким Жеривол не тільки не криєть ся, але ще й наївно чванить ся ним, виходить природний, невимушений комізм, що так оживляє акцію драми. З безмежно глупою прямодушністю й не прочуваючи комізму свого положення, заявляє Жеривол, що:

„жрецъ Перуна бога,
Добрѣ чрево исполнивъ от тука премнога,
Со Перуномъ (вѣси, что имамъ глаголати),
Со Перуномъ гримя могохъ соравняти“.

Так написано пластично (хоч тривіяльно!) в Крех. рукописі.

Приглядаючи ся таким вчинкам Жеривола, мимохіть завдаємо собі питаннє, чи він зручний обманець, що хоче на релїґійних справах добути для себе тільки особистої користи, чи може він справді зовсім поважно хоче бачити найвисші прояви релїґійности в... як найобильнійшім годованню себе й подібних йому жерців. Дістаємо враженнє, що Жеривол таки свято переконаний про релїґійну конечність годовання своєї особи. Так говорячи до духа князя Ярополка, перед котрим не міг би таїти ся, він також зовсім поважно й з переконаннєм боїть ся смерти богів із голоду, як що сам не буде мати що їсти. Тому простого обману не можна йому закинути, — се радше рід хоробливого релїґійного фанатизму й самодурства. І власне, глядячи на Жеривола з тої точки, побачимо увесь траґічний комізм сеї статї не опереткової — якби можна зразу думати — а дивно правдиво схопленої із справжнього життя. Може в таких рисах лежить і тайна, що ся особа найбільше з усїх осіб драми притягає нашу увагу.

Сказане не виключає зовсім реалїзму (і навіть крайного натуралїзму) у змальованню того смішного порока в Жеривола. У 2-ій яві II-ої дії звіщає Піяр Куроядови, що Жеривол „не готовъ есть жерти“, розуміючи під словом „жерти“ — приносити жертву. Але Куроїд не зрозумів того вислову (беручи його або в значінню: жерти = надмірно й хапчиво їсти, або не розуміючи вислову: „не готовъ“). На се відзиваєть ся Курояд з очевидною злобною насмішкою:

„Дадите ми, о бози, да азъ тако терти
Возмогу кури моя, яко онъ всецѣло
Третъ воли безмѣрнія!“

І дальше:

„Вещь се неподобна.
Жерти ему нѣсть время? Прельщаешься, друже,
И вѣруеши тако, я вѣры неймуже:
Онъ бы хотѣлъ, дабы былъ праздникъ безпрестанній.
Азъ дивную вещь видѣхъ: когда напитанній
Многими жертвами онъ лежаше въ охладѣ,
А чрево его бяше превеликой кладѣ
Подобное; обаче въ ситости толикой
Знаменіе бысть глада и алчби великой:
Скрежеташе зубами на множѣ без мѣри,
Движа уста и гортань! И достойно вѣри
Слово твое Пѣяре: „время не имѣетъ“?
И во снѣ жретъ Жериволъ“.

А як він уже мало їсть, то се певний знак його тяжкої недуги. Бо ось що розказує про нього Піяр:

„Впаде во премногу
Болѣзнь отъ скорбей многихъ и едва возможетъ
Убѣжати отъ смерти: зѣло бо не можетъ
Ясти, ни вкуса чуетъ: третій день минаетъ,
Яко онъ ужь едного токмо пожираетъ
Быка на день“.

Третьою характеристичною прикметою Жеривола є його крайна непросвіченість і в звязку з нею грубість у поведенню й упертість. У сих прикметах являєть ся він на кождім кроці контрастом до образованого, гладкого й красномовного Фільософа. До того Жеривол, дарма що неук, виступає всюди певний себе й показує тим способом ще більш своє безпросвітне невіжество. Без надуми рішаєть ся він на релїґійну диспуту з ученим Фільософом і похваляєть ся:

„всуе уповаша,
Яко нѣсть имъ въ Россіи, яко область ваша
Мудрцевъ не имѣетъ. Да уразумѣютъ
Невѣжу Жеривола“.

Отже Жеривол — той товстий, заспаний прожора — вважає себе ще мудрцем! Тому справедливо завважує Гліб:

„Обично такова
Дерзость величавая въ дѣлѣ не бываетъ
Многомощна и себе суетну являетъ“.

В диспуті виявляєть ся правда сих слів як не мож красше. Жеривол арґументує в головному так: Зміняти віри не треба, бо в дотеперішнім поганстві не має нічого злого. Належить тільки приносити богам більші жертви (се, як знаємо, ціль життя Жеривола й його найважнійша гадка). Колиж князь не послухає того, то всіх постигне тяжка кара. Сеї-ж ночі явив ся йому у сні висохлий із голоду Купало й нарікав на беззаконіє людий, що не дають богам їсти, а дальше загрозив, що як не поправлять ся, то боги висушать Дніпро або завернуть його біг назад, а самі покинуть сей скупий рід. Жеривол не годен зрозуміти, як може один християнський Бог займати ся всіми людьми. Також не може йому помістити ся в голові, як се той Бог не їсть і не пє, а вже зовсім для нього незрозуміле, як можна почитати Бога, не бачивши його лиця. Фільософ замість перечити ся з тими арґументами відповідає на них тільки коротко річево або й не відповідає нічого. Доведений таким поступованнєм до лютости Жеривол, визиває Фільософа кріпкими словами й кепкує собі з нього — так, що аж Володимирови стає соромно за свого темного жерця.

Цікаве ще відношеннє Жеривола й жерців взагалї до князя. Вони його боять ся, бо залежні від нього. Одно його слово може їх позбавити становища й способів до життя. Тому вони дрожать о його ласку й корять ся перед ним унижено немов які раби. Щоби князя придержати при поганській вірі, Жеривол знижаєть ся до слїзного благання, хоч за хвилю грозить йому гнївом богів. Але все те тільки облудна маска. Жерці на ділї не люблять князя й готові зрадити його, а навіть задумують пімсту над ним. Вже в розмові з Ярополком заявляє Жеривол, вислухавши оповіданнє про Ярополкову смерть: „Не могу азъ слишати, но отмстити мушу“. І він не вагаєть ся накликати на свого князя навіть адські сили. Разом із ними хоче розбудити в князя найнизші пристрасти, щоби тільки вдержати його при поганстві. Доповнен-

нєм до тих вчинків Жеривола є вислови двох инших жерців про князя в 1-ій яві V-ої дії. Там Курояд, розлючений поступованнєм князя, говорить до Піяра: „Дабы тако не былъ живъ князъ нашъ (наединѣ съ тобою бесѣдую!)“...

Отже потайки жерцї спосібні до найпоганїйших діл супроти князя, хоч усї вони великі труси; — таким непевним елєментом представляє Прокопович тих, що живуть із княжої ласки. Але отверто виступити проти князя вони бoять ся і дріжать перед ним. Дуже гарно ілюструє се що-йно згадана ява. Тут кличе Курояд у розпуцї:

„О княже беззаконнїй! дабы ты надъ адомъ
Царствовалъ, не надъ нами, не надъ рускимъ родомъ!“

Але Піяр, що саме спостеріг, як надходять Мечислав і Храбрий, скоро рефлєктує його: „Молчи! Тѣшимся твоимъ, господи, приходомъ!“ — виявляючи тим усе своє лицемірство. Згадаймо також, що й Жеривол у розмові з князем прирівнює Володимира до Перуна, а навіть ставить його висше Перуна.

Курояд і Піяр мають ті самі прикмети, що й Жеривол, тільки вони не такі могутні в чарах, як він, і до того ще більш глупі від нього. Та подібно, як і Жеривол, вони глубоко й зовсїм щиро переконані, що дбаючи про їду й напитки для себе (спеціяльність Куроядa — їсти кури, а Піяра — пити), вони дбають на ділї про богів[1]). І так привикають вони жити зовсїм на чужий кошт, — їди не купують нїколи, бо дістають її даром. Тому Жеривол бажав би, щоби празники були безустанно, а Курояд оповідає з комічним перестрахом, як то він (небувала річ!) ходив на село купувати курий. Коли-ж Піяр питаєть ся Куроядa, хто більший — жерцї чи боги, він відповідає наївно:

„Вѣмъ, что вопрошаеши: аки бы скорбъ сію
О мнѣ имѣлъ? Ни, друже! Мене не жалѣю,
Жалѣю боговъ: ибо аще оскудѣетъ
Жертва, азъ куплю мяса; богъ же не имѣетъ
Пѣнязей и не пойдетъ на село: гладъ убо
Намъ — ему смерть готова. И сіе сугубо
Печалива мя творитъ“.

---

[1]) „Самими іменами Жеривола, Куроядa, Піяра хотів автор відзначити характеристичні прикмети тої касти — обжирство, лакімство, пянство“ (Тихонравовъ: Сочиненія, II, ст. 152).

Се слова зовсім щирі, бо їх говорить жрець до жерця. Вони малюють безсильність поганських богів, але й заразом те релїґійне самодурство, яке каже ідентифікувати себе з богами. А коли так, то вже зовсім не смішною представляєть ся сцена (2-а V-ої дїї), в котрій Мечислав каже нещасним жерцям не тільки покинути поганство, але й розбивати власними руками ідоли. Даремно жерцї викручують ся, заявляючи, що вони не знають нїчого про волю князя та що не мають із собою відповідних знарядів, даремно сподївають ся вони страшних явищ у природї. Мечислав грозить їм мечем („Удъ непослушливъ мечемъ достоитъ утяти“) і приневолює їх нищити статуї богів. Мечислав поступає тут зовсім подібно, як Володимир, — ще не приняв христіянства, а вже кепкує собі з поганських богів і навіть розбиває їх ідоли. Правдивого комізму в таких сценах мало.

З инших представників поганського світа належить згадати передовсїм духа Ярополка, бо він своєю появою починає акцію — боротьбу з Володимиром. Його виелало пекло на осторогу поганським жерцям. Се й зовсїм природне в очах ученого богослова, яким був Прокопович: проти побожного й милого Богу дїла — заведення христіянства встає ворог Бога діявол — ад із усею своєю силою, але хиба на те, щоби се богоугодне дїло вийшло опісля в тим красшім блиску. Жеривол налякав ся появи Ярополка, але, як ми вже бачили, се радше нещасна стать. Страшний був конець його життя, а й по смерти не має він спокою,— його мучить пекуча зависть і ненависть супроти щасливого суперника. Він рад би ще й тепер у всему пошкодити Володимирови й перепинити його в принятю христіянства. Але забуває, що тут стає вже до боротьби з Богом, котрий Володимира й його дїло бере в опіку. В пеклї пробуває Ярополк „у безоднях підземних“ і мучить ся там гірко, до того мусить бути слугою ада, котрий висилає його як свойого посла на землю. І справдї вдаєть ся йому побудити Жеривола до скорого дїлання. Загалом Ярополк — се стать, від котрої віє страшним холодом гробу й пекольної злоби.

Крім Ярополка присилає ад Жериволови на поміч ще трех бісів: світа, хули й тїла. Се на пів алеґоричні, на пів демонїчні появи. Всї вони — вороги Христа. За схильність Володимира приняти христіянство біс „міра“ обіцяє князеви пімсту. Подібно як Жеривол вони певні своєї сили й побіди. Бісови „міра“ незрозуміла христіянська покора. Тому він кепкує собі з пісаря Константина,

„иже рибolова
Петра, всѣхъ худѣйшаго, и съ нимъ неистова
Шатерей дѣлателя Павла, во снѣ пяній
Узрѣвъ, такъ воспріятъ совѣть ихъ поганій,
Аки би былъ болярскій, и себѣ въ не славу
Толикую воверже, яко злату главу
Не усрамися старцу Силвестру худому
Преклонити смиренно“.

По Володимирі не сподієть ся він такої неприродної (на його гадку) покори. Зрештою — се біс діла, а не слів, котрі він лишає „лестному родови калугерів“.

Біс хули — хулить зразу Ісусови, натякаючи на Його смерть поміж двома злодіями. Дальше заявляє, що доки Володимир був хоробрий і славний, він був непотрібний Христови, а як тільки убив свого брата, став Йому милий. За той злочин грозить він Володимирови своїм гнївом:

„вложу въ мисль ему христоненавистни
Помисли, на языкъ же наведу безвѣстни
Хулы“.

Замість Константина буде з нього другий Юліян.

Та найнебезпечнійше оружжя приготовляє біс тіла, котрий таке говорить про Володимира:

„Но онъ весь есть болній
Отъ стрѣлъ моихъ; триста стрѣлъ, ядомъ напоенныхъ,
Внурилъ ему во сердце, триста женъ сочтенныхъ
Бѣсится любовію“.

І на приміpі пірваної Єлени виказує він, як то за одну жінку може полити ся кров многих.

Такі ті біси. Прокопович умів викресати з тих невдячних і звичайно шабльонних статий досить життя й надати їм ріжнородні характери.

Бісам до помочи приходить Прелесть, котру очевидно вислав біс тіла. Вже висказано здогад, що Прелесть заступає на сцені 300 жінок Володимира[1]). Сю гадку стверджує по части Крехівський рукопис, бо тут сказано: „Прелесть со многими другинями зоветъ Владимера“... Солодкими й підлесними словами намагаєть ся вона завернути замисли Володимира, представляючи йому красу його жінок, щоби розбудити в князя пристрасть і жаль за ними. Та вона приходить за пізно — Володимир уже рішив ся.

[1]) Морозовъ. Ист. рус. театра, ст. 365.

Як бачимо, вміє Прокопович деколи схарактеризувати досить добре особи драми і влити в них правдиве життя. Передовсім видно се на неґативних типах, бо в позитивних тої живучости значно менше.

Приглядаючи ся стилеви траґікомедії Прокоповича, завважимо, що він любуєть ся в контрастах. Поганський світ ставить ся тут проти християнського, погани проти християн, поганські жерці проти християнських священиків, злі демони проти ангелів. Також у розкладі дій слідно замилуваннє до контрастів. Перша дія пронімає глядача жахом і відразою, друга вже повна веселих епізодів із жерцями, третя має мішаний характер поважно-комічний, четверта зовсім поважна, в пятій знову богато смішного.

Вислів у драмі визначаєть ся поміркованістю й навіть простотою. Тут і там знайдемо пластичнійший образ, декуди й реторичні фіґури, але все без наміру блиснути й осліпити видця. Все те вийшло драмі Прокоповича на користь, бо вона стає більше зрозуміла й ясна.

Замітний ще комізм у Прокоповича. Він лежить передовсім у відповідній характеристиці й тому він обдуманний і глибший, носить на собі виразні признаки сатири на окруженнє автора. Як загалом у творах висшого комізму, не замічають і Прокоповичеві смішні стати своїх недостач, якими викликають правдиву веселість у инших. Се радше (sit venia verbo!) фанатики своєї ідеї. Не значить се, щоби ті смішні люди не були шкідливі для свого окруження — противно, автор недвозначно вказує, як такі наівні глупці... оглуплюють суспільність. Тому з такою злобною сатисфакцією каже автор їм самим нищити своїх ідолів. Той гумор — се з артистичного боку безперечно найсвітлійша сторінка Прокоповичевої драми. Ідучи за духом свого часу, не дуже числить ся автор у комічних сценах із словами — тут і там упаде непарляментарний вислів, тут і там появить ся груба риса. Але з другого боку зискує на тім пластика. Подібні риси стрінемо опісля в „Енеїді“ Івана Котляревського, котра є також витвором XVIII в.

З ідей, які Прокопович розвиває в драмі, замітне відношеннє світської власти до релїґійних справ. Виносимо враження, що автор ставить Володимирови в заслугу його рішучість у зміні релїґії. Він, самовладний володар, „всѣхъ славенороссійскихъ странъ князь а поведитель“ (як написано в Кр.), має право — по гадці автора — й зміняти віру, переводити насильно свою волю в справі віри. Виходить, що релїґійні справи повинні бути підпорядковані

світській власти. Замітка князя, що він не силує нікого до нової віри, не богато тут зміняє.

З того згляду дуже замітне й се, що Володимира навертає до Христової віри не священик, а цісарський посол — отже, здаєть ся, людина світська, хоч образована в богословській діялектиці. Також в описї хрещення Володимира майже не видно духовенства й воно грає тут зовсїм підрядну ролю.

Нема в драмі Прокоповича між дієвими особами анї одної жінки. Їх місце заступає хиба демонїчна Прелесть, що є властиво коллективним еством. Прокопович одначе розуміє силу жіночих чарів. Тому виводить Прелесть як персонїфікацію привабливої сили жінки, як останнїй і найсильнїйший арґумент пекольних сил. У монольоґу, повнім оживленої модуляції почувань, представляє Прелесть Володимирови всї принади його 300 красавиць. Даремні, розуміеть ся, її труди, бо аскетично настроєний князь-неофіт поборов уже покуси жіночої краси.

Вкінцї належить звернути увагу, що образи з клясичного світа, які у тодїшнїх українських письмеників стрічають ся звичайно в пересаднїй многотї, виступають у „Владимірі“ дуже скромно, дарма що Прокопович був добрим знавцем клясичної старини. І так біс тїла, оповідаючи про двох князів, що стали ворогами із-за любови для одної дївчини, каже, що вони

„единой жени ради тако
Кровь людей безчисленныхъ проливаютъ, яко
Троянская иногда брань долго ліяше,
Егда Грекомъ Елена похищенна бяше“.

Опісля Фільософ, хотячи доказати Володимирови єствованнє Бога, згадує про грецьких фільософів, які дійшли самі до того, що єсть Бог, а дальше говорить таке про душу:

„Платонъ бо извѣстно
Творитъ въ едной бесѣдѣ, яко душа наша
Есть безсмертна, и его разумъ вси пріяша;
Единъ токмо Эпикуръ не хощетъ пріяти“.

Тим і вичерпують ся ремінісценції клясичної лектури, якими Прокопович сплатив еще довг свому часови, рівночасно показуючи, що можна їх дуже обмежити.

Український державний скарб за Богдана Хмельницького.

Написав *Іван Крипякевич.*

Про орґанізацію української скарбовости XVII—XVIII в. не маємо доси ніякої вичерпуючої праці, нема навіть більших підготовних студій; причина сього передовсім недостача жерел. Державні скарбові книги починають ся що-йно з 1720 рр., з давнійшого часу лишили ся тільки деякі акти. Історик, що хоче студіювати тодішні українські фінанси, мусить вдоволити ся припадковими, другорядними вістками, розсипаними по ріжних жерелах. Зокрема часи Богдана Хмельницького — епоха початкової орґанізації козацької держави — незвичайно бідна на жерела до орґанізації скарбу. Один єдиний гетьманський універсал про назначеннє цла на чужоземні товари, кілька инших актів про податки, протоколи переговорів з Москвою про фінансові справи, кілька відірваних вісток, — се й весь матеріял, яким розпоряджаємо. Нічого дивного, що ся тема не могла знайти свого дослідника.

В наших дослідах ми також не користували ся ніякими новими матеріялами. Наша мета була впорядкувати відомі доси вістки і дати до них річевий коментар. Тільки в однім напрямі пішли ми дальше. Щоби мати певнійшу основу для освітлення фінансів української держави, старались ми розглянути близше скарбовий устрій Польщі на українських землях перед Хмельниччиною. Українська держава в своїм устрою значно відійшла від Польщі, але не в однім полишили ся без змін давні відносини. Не відразу можна було перевести основні реформи, — давня орґанізація, давні звичаї тримали ся кріпко і лишили ся довгі часи. При [illegible]іованнї української скарбовости все треба мати перед очима [illegible]ні польські форми і в них шукати пояснення, деколи й же[illegible] [illegible]их установ.

[illegible] студія обіймає три частини: 1) державні маєтности, 2[illegible] [illegible]) орґанізацію скарбу.

I.

Державні маєтности.

Королївщини. — Чигирин до гетьманської булави. — Млини для старшини. — Королївщини в приватних руках. — Маєтности римо-католицької Церкви. — Приватні маєтности. — Польські доходи з королївщин: кварта. — Доходи українського скарбу.

По уступленні польських військ і урядів з України 1648 р., лишив ся тут цілий ряд маєтностий без властителів: державні добра, маєтности римо-католицької Церкви, шляхотська власність. Сі маєтности у значній части перейшли на власність нової української держави.

На першім місці стояли державні добра, королївщини. На основі люстрацій зперед Хмельниччини можна подати виказ тих маєтностий для земель, які війшли в склад державної України. Відомости маємо про воєводства київське і брацлавське, (третє надднїпрянське воєводство, чернигівське, не прослїджене)[1].

А. Київське воєводство.

1. Староство Біла Церква: Безугляки, Берднпки, Бихівка, Біла Церква, Бутовичі, Волоти Устє, Вороничі, Глушки, Дроздів, Дубляничі, Дулицьке, Зубарі, Кищинцї, Клочки, Кожанка, Красний Лісок, Латки, Ломикожинцї, Любомир, Михайлове Городище, Муринцї, Напрасники, Остричкн, Паленичинцї, Панський Млинок, Пасїчна, Пилипівка, Пилипча, Пинчуки, Пищиків, Пітухи, Половецька, Прохорчицї, Руда, Селивончицї, Сидорчицї, Сиротин, Скробеші, Стугна, Сухолїси, Таборівка, Томилів, Трухончицї, Трущеків, Уляники, Устє, Хвощівка, Храпачі, Цебулине Городище, Яхни; волость Романівка: Буки, Гіршики, Жидівцї (Матвіївцї), Кошляки, Романівка, Сквир, Ставище, Строків, Чорнявка (Гритків); волость Нехороща: Жирделїв, Крилівка, Нехороща. Разом 63 оселї.

2. Стар. Богуслав: Біївцї, Більмачі, Богуслав, Дубинцї, Ісайки, Лики, Мисайлівка, Ольховець, Охматів, Семиоргів, Тептіївка, Туники, Улпї, Щербанівка, — разом 14.

---

[1]) Про київське воєводство відомости з люстрацій 1616, 1622, 1629, 1636 р., про брацлавське 1616, 1629 р. Źródła dziejowe т. V; пор. викази А. Яблоновського тамже т. XX, с. 165 і д., XXII, с. 514 і д. З Чернигівщини нема ніяких люстрацій; деякі відомости зібрав А. Яблоновський: Zadnieprze, Pisma т. III. с. 61 і д.

3. Стар. Житомир: Барашівка, Вачків, Вереси. Вишгород, Гасинції, Житомир, Петровичі, Пищів, Рудно, Свинець. Станишівка, — разом 11.

4. Стар. Канів: Бабичі, Березні, Биркози, Бобовичі. Бобриця, Богачка, Бути, Вербовець, Вирганц, Глинча, Грушова. Дударі. Іванків хутір, Канів, Кереборди, Клеварці, Клепачі, Ковалів хутір, Кошинець. Кришин, Курильчиці, Лазарчиці. Леплава, Литвинець, Македониї. Медведівка, Мелешки, Молчиції, Пекарське, Пиги, Пищальники. Пороги, Прохорів, Прошинчиці. Пушкарі, Райтків, Решітки, Ржавець, Ростоцький хутір, Рудки, Селище, Ситники, Степанці, Студениці, Тростянець, Тубинці. Хмільна, Чабанівка. Чаплї, Чарниші. Яблонів, Яроші, — разом 52.

5. Стар. Київ: Демидів, Київ, Милославичі, — разом 3.

6. Стар. Корсунь: Данилів, Демидів, Корсунь, Крилів, Лисянка, Стеблів, Чигирин, — разом 7.

7. Стар. Любеч: Белдюхи, Березки, Бивалки, Вялі, Гековичі. Глушець, Грабова, Грековичі, Губичі, Деражичі, Жилячі, Йолче, Клиrовичі, Ковпинниця, Круки, Лопатні, Любеч, Мальчин, Новосілка, Осік, Опорнєвичі, Пірка, Сілці, Склалезії, Совичі, Убичі. Хлющ, Хрестівське. Хрусно; волость Лойова Гора: Авакуми, Ізбин. Ісаковець, Камінське, Лоїв старий, Мохів, Пізноховичі, Поповичі, — разом 37.

8. Стар. Овруч: Госсів, Межиріч, Михайлів, Овруччі, Овруч, Острівець, Руда нова, Сірківщина, Угленица, Шоломки, Ярославець, — разом 11.

9. Стар. Остер: Бердів, Бобровиця, Бодянки, Виползів, Вишгород, Гадановичева, Ждимирка, Заворище, Калита, Козар. Козелець, Красилівка, Крехів, Крогаїв, Летківці (Колинї), Мокрець, Мостова слобода. Наденівщина, Носівка, Остер, Остерець новий, Острів жабокрицький, Петровичі, Ржавець, Рожни, Руда, Світилнів, Семиполки, Сухинї, Ялмінка, Ярославка, — разом 31.

10. Стар. Переяслав: Бережани, Биків, Білок, Глинськ, Жигмонтів, Зінків, Камінне, Краснопіль, Крукпіль, Миргород, Переяслав, Полтава, Руссова Любинка, Чумчак, Шари, Яблонів, Яготин. — разом 17.

11. Стар. Черкаси: Білозеро, Богушкове, Боровиця, Голтва, Дуберів, Дунинів, Зелїзкове, Іркліїй, Каратул, Константинів, Кременчук, Кропивна. Липівське, Манджалія, Мутишине, Нечуїв, Пищикове, Попове, Руська Поляна, Сарське Городище, Сульське, Таранове, Харковиця, Хацьке, Черкаси, — разом 25.

Київське воєводство разом 264 оселї.

Б. Брацлавське воєводство.

12. Стар. Брацлав: Брацлав, Витвичі, Гайсин, Городинції, Калужинції (Хруслинції), Карвівка, Кутківка (Яструбинції), Мачоха, Скоринції, Снітинка (Самчинції), Тютки, Щурівції, — разом 12.

13. Стар. Винниця: Винниця, Вишенка, — разом 2.

14. Стар. Літинь: Бруслинів, Вонячин, Іллїківції, Літинь, Новоселиції, Полтівції, Чортки, — разом 7.

Брацлавське воєводство разом 21 осель.

В. Чернигівське воєводство.

15. Стар. Ніжин.

16. Стар. Новгород сїверський.

17. Стар. Чернигів.

Повного виказу королївщин чернигівського воєводства не маємо; київське воєводство числило майже 270 осель, брацлавське понад 20. Сї цифри не вповні докладні: в королївщинах все була флюктуація, — одні села з державної власти переходили в приватні руки, зате повставали нові оселї, які з початку були напів пусті, згодом збільшали ся і загосподарювали ся. По обчисленню Ал. Яблоновського в королївщинах Київщини було к. 1625 р. 335 сільських осад і 46 міських, разом 381, в Брацлавщинї 25 сільських і 6 міських, разом 31, в обох воєводствах разом 412 осель[1]). Коли додати до сього Чернигівщину, можна числити королївщин на більше як 450 осель. Сї маєтности — як дальше буде означено докладнїйше — давали до польського скарбу коло 25000 зол. доходу.

По уступленнї польських властий з Наддніпрянщини королївщини могли перейти на власність українського скарбу. Але протягом цїлого гетьманства Богдана Хмельницького не видано в сїй справі нїякого державного акту. Се лежало в інтересі полїтики гетьмана, щоби у зносинах із Польщею уникати всяких ярких виступів, — тому не порушувано ясно й питання про королївщини. В зборівськім і в білоцерківськім договорі забезпечують ся козакам побут у королївських маєтностях (так, як уже й перед Хмельниччиною козаки мали дозвіл тут проживати), — але нема ні слова про се, хто має заряджувати королївщинами і брати з них доходи. Виразно поставлено справу тільки з Чигирином: король Іван Казимир грамотою з 12 сїчня 1650 р. відлучив Чигирин від корсунського староства і надав його до булави запо-

[1]) Źródła dziejowe XXII. c. 222—3, 241.

рожським гетьманам[1]). В переговорах з Москвою 1654 р. вже говорить ся про чигиринське староство, — се староство цар затвердив при гетьманській булаві (27 марта с. с. 1654 р)[2]).

З сього, що Хмельницький в такий формальний спосіб — через потверджения короля й царя — старав ся набути частину королївщин для гетьманської булави, можемо мати доказ, що він задумував взагалї обернути королївщини на державні цїли, зробити з них державні добра запорожського війська. Але, на жаль, не маємо більш виразних фактів, які потверджувалиб отсї здогади. Правда, гетьман старав ся, щоби й инші висші уряди надїлено маєтностями: ґенеральні писар, суддї, осаули, також полковники і полкові осаули дїстали кождий по млинї „на прокормлення, що розхід великий мають"[3]), — але не маємо певности, чи ті млини були в королївщинах, чи в приватних маєтностях[4]).

Гетьман на кождий спосіб робив заходи, щоби удержати королївщини при державнім скарбі. Але проти сих заходів виступили инші змагання з цїлями прямо противними. Вже під польським пануваннєм королївщини були метою атаків зі сторони шляхти-державцїв, що хотїли перемінити державлені маєтности на дїдичні. При кождій люстрації королївщин частина державцїв не хотїла платити визначеного податку за державлення (т. зв. кварти), засланяючись правдивими і підробленими документами, — однї, що з тих дібр відбувають військову службу і тому повинні бути свобідні від податку, инші прямо, що є дїдичними власниками сих земель. Тепер, під гетьманською владою, коли український скарб — сам у непевнім відношенні до королївщин — не мав ще повної екзекутиви на них, із усїх сторін пішли завзяті змагання, щоби королївщини обернути на приватні добра.

Перший крок зробив — у дивній неконсеквенції — сам гетьман. Рівночасно з тим, як одну королївщину, Чигирин, приєднував до булави, він постарав ся о се, щоби иншу королївщину добути собі на власність. Козацькі посли в Москві в мартї 1654 р. переказували цареви прошення гетьмана: „щоби велїв дати йому і дїтям його на дїдичне володїння (вотчину) город Гадяч, що

[1]) Акты ЮЗРоссіи т. X, 461—2.
[2]) Тамже X, 496—7.
[3]) Московські переговори 1654 р. Акты ЮЗРоссіи X, 439, 448, 479,
[4]) Маємо звістку, що київський полковник володїв млином, який передше був приватною власністю конвенту Домініканів у Києві, Акты ЮЗР. X, 625—6.

давнїйше був за Конецпольським, — а він в сім місцї поставить собі двір і часом приїзджаючи житиме". Цар приняв прошення і дав Хмельницькому та його потомству Гадяч „на вічність"[1]). Гадяч в люстрациї 1636 р. зазначений як нова свобода, був королївщиною, належав до переяславського староства, а гетьман Станислав Конецпольський був його державцем[2]).

За прикладом гетьмана, хоч без його відома, також ґен. писар Іван Виговський придбав собі царські надання на бувші королївщини: город Остер з селами та містечко Козелець і Бобровицю[3]), приналежні до королївщин остерського староства. Ніжинський полковник і наказний гетьман Іван Золотаренко дістав царське надання на містечко Батурин, — се була королївщина, яку передше „ленним правом" держав канцлер Юрій Оссолїнський[4]). Таких надань мабуть було й більше, бо ріжні члени старшини просили в царя маєтностий (про се дальше). Ще значнїйше число королївщин дісталось у приватні руки і без формального надання. Так нпр. київський полковник Антін Жданович володів захопленою королївщиною Любечем, — і як сї добра зруйнували литовські війська, вислав до царя прошення о нові маєтности[5]). Таксамо в руках козаків (кого саме, не знаємо докладнїйше), була київська королївщина Демидів і остерська Мокрець; сї королївщини бажали добути для себе й київські міщани[6]).

Так, як королївщини, без властителів лишили ся теж маєтности римо-католицької Церкви. Вони були розмірно досить великі:

Київське біскупство: Веприк, Дорогинка, Кадлуби, Кожушковичі, Короп, Копціїв, Скрилївка, Снятинка, Фастів, Чорногородка, — разом 10 осель[7]).

Київська капітула: Витичі, Плїсецько — разом 2[8]).

Київські Домінїкани: Берковець, Герасимів став, Жарків млин, Клебанське, Ковальська сїножать, Котир, Луциківка, Мачохинська

---

[1]) Акты ЮЗРоссіи X, 476, 497—500.

[2]) Źródła dziejowe V, 215, Архивъ ЮЗР. VI, 1, с. 426, 430 і д., St. Oświęcima Dyaryusz, wyd. W. Czermak, c. 17 (пор. 11).

[3]) Акты ЮЗР. X, 671—2.

[4]) Акты ЮЗР. XIV, 110, 171—9; пор. Oświęcim як в. 205, Лазаревський, Описаніе старой Малороссіи II, 253—4.

[5]) 1656 р. Акты ЮЗР. III, 541.

[6]) Прошення м. Киева 1654 р. Акты ЮЗР. X, 626.

[7]) Тарифа подимного 1628, Źródła dziej. XX, 79.

[8]) Тамже, 72.

сіножать, Миколаївка, Муровець острів, Некрасівський острів, Плоцька нива, Попівка, Попківці, Пріорка, Рокошанка, Сирець, Торжківська сіножать, Труханів острів, Уварів, Федорів млин, Яцківка — разом 22.

Чорнобильські Домінікани: Лелів, Парисів — разом 2.

Брацлавські Домінікани: Пісочин — разом 1.

Хвастівські Єзуїти: Лучин — разом 1.

Винницькі Єзуїти; Бундурівка, Замисловичі, Казаниха, Кайдачиха, Пісочин — разом 5[1]).

Всіх осель разом з маєтностями парохіяльних костелів було понад 50.

Козацька революція звернула ся також проти латинського духовенства і монастирів. Хоч зборівський трактат заборонив побут на Україні тільки Єзуїтам, в дійсности ніякі католицькі духовні не мали доступу до Надднїпрянщини. Їх маєтности дістали ся під управу держави і можна було обернути їх на инші цїли. Так 1651 р. гетьман надав київському братському монастиреви домініканські маєтности коло Києва, зокрема Мостище над Ірпенем і землї над р. Котирем[2]). В Києві гетьман володів якимись маєтностями, котрі колись належали до монастиря св. Николи Пустинного; по словам ігумена Інокентія Ґізеля гетьман був готов звернути їх монастиреви[3]). Київський полковник (котрий саме, не знаємо) заняв також млин над р. Котирем; київські козаки захопили теж домініканські маєтности, як Котир, Пріорку, Сирець[4]). До тих маєтностий виставляли свої претенсії так само київські міщани, доказуючи, що ті маєтности були колись міські, а місту відібрало їх католицьке духовенство[5]).

Нарештї опустіли й шляхотські маєтности. Тих маєтностий по обчисленню Ал. Яблоновського к. 1625 р. було в Київщинї 620 в селах і 150 в містах, разом 770, — в Брацлавщинї 260 в селах і 111 в містах, разом 371, — в обох воєводствах разом осель 1141. Для Чернигівщини вказівок не маємо, але можна числити, що цїла Надднїпрянщина разом мала не менше як 1400 приватних маєтностий.

---

1) Źródła dziejowe XX, с. 567.

2) 11 I сс. 1651, Акты ЮЗР. III, с. 444—5.

3) Прошення Ґізеля до царя 1654 р. Акты ЮЗР. III, 745—6, 753—4.

4) Прошення м. Києва до царя 1654 р., Акты ЮЗР. X, 624—6.

5) Тамже.

З вибухом української революції майже всі шляхотські маєтности лишили ся без властителів, котрі втікали на захід, або хоронили ся по містах. Але як тільки народнї хвилї дещо успокоїли ся і козацька адміністрація обняла городи й села, давні власники почали вертатись на свої землї. Наперед привернула собі свої маєтности шляхта православної віри, котра вступила на службу у запорожськім війську, потім також стали навідувати ся ріжні „Ляхи“ — і дрібна шляхта і маґнати. По зборівській умові був час, що Хмельницький спробував уложити тривкі відносини з Польщею, — тодї під охороною гетьманських унїверсалів шляхта в великім числї вертала ся до своїх гнїзд і починала в них давню господарку, — появились тодї навіть офіціялїсти таких зненавиджених маґнатів, як Дмитра Вишневецького і Миколи Потоцького[1]). Але дальші війни розбили сї звязки, польська шляхта знов мусїла втікати з України і добра її лишили ся на долю щастя. Разом зі шляхтою полишили Україну також Жиди, що мали деякі власні маєтки.

Ті „пусті маєтности“ повинні були перейти тепер на власність державного скарбу. Маємо справдї документ, що гетьман розпоряджав ся свобідно тими маєтностями і надавав їх заслуженим особам або продавав на річ скарбу. Так нпр. Хмельницький надав лубенському осаулові Левкові Константинову на володїння „двір пустий жидівський“ і сїножать пана Мянковського коло села Лісочної[2]). Заховав ся також інтересний унїверсал гетьмана з потвердженнєм продажі одної маєтности Якимові Сомкові: „Ознаймуємъ симъ нашимъ писаніемъ, кому бы о томъ вѣдать належало, ижъ огдалъ до скарбу нашого войскового Якимъ Сомковичъ товаришъ нашъ, сумму певную за всѣ грунта панскии, такъ вороновскіе, яко и рагозовскіе, за которыми нивами сумму отобравши, онии въ поссесію и вѣчное заживанє помененому Якимовѣ подаемъ, хотячи мѣти, абы заразъ обнявши, яко своими власными диспоновалъ и къ своему найлѣпшому пожитковѣ оборочалъ“[3]).

Але дуже часто ті шляхотські добра ставали добичю ріжних приватних осіб, що захопили їх у відповідну хвилю, в першім

---

[1]) W. Lipiński, Dwie chwile z dziejów porewolucyjnej Ukrainy (Z dziejów Ukrainy), с. 539, 542 і д.

[2]) Прошення Л. Константинова і царське надання VII, 1658, Акты ЮЗР. IV, 130—1.

[3]) Унїверсал 26 VI 1655 під Баром, А. Лазаревський, Изъ семейной хроники Берловъ, Кіев. Старина 1899, I, 105.

ряді козаків. Звичайно мабуть захоплювано їх без усяких правних формальностий. Так нпр. київський полковник Жданович володів „пустим містечком“ Обухів, що перше був власністю Фірлеїв[1]). Инші шукали якоїсь правної заслони і старали ся о царські надання. Так нпр. тимонівський сотник Михайло Махаринський дістав маєтности Іляшівку і Тимонівку-Дранку на тій основі, що попередні властителї, кн. Четвертинський і шл. Косаковський завинили йому якісь гроші[2]). Сим шляхом, — хоч уже й без ніяких управнень, — Іван Виговський добув Трипілля і Стайки, Данило Виговський Прилуки, Боришпіль, Баришівку, Басань, Білгородку, Бишів, Рожів, Константин Виговський Кобизжу[3]), Самійло Богданович Зарудний Мліїв[4]) і т. ин.

Як бачимо з отсього огляду, державна власть мала до розпорядимости ріжнородні маєтности, що лишили ся без власників: королївщини, маєтности римо-католицької Церкви, частину приватних дібр. Але гетьманська управа не виявляла досить ініціятиви, щоби ужити ті добра на потреби держави. Приєднання Чигирина для булави, се єдиний певний факт заряджень в сім напрямі.

Через таку рівнодушність власти зросли сильно змагання приватних осіб, скермовані до того, щоби опустїлі маєтности обернути на приватні цїли, зробити з них приватні добра. Таке розграблюваннє публичного добра приносило державному скарбови необчислимі шкоди, — і тодї і ще більше на будуче. На щастє сей небезпечний процес здержав ся ще на якийсь час. Під сам кінець гетьманства Хмельницького дізнаємо ся, що більша частина нових „власників“ не війшла зовсім у володіння наданими їм маєтностями. Про причини сього оповідав у Москві 1657 р. переяславський полковник Тетеря, — також один з тих, що дістали царські надання. „Хоч й. ц. величество його писаря (Виговського) і батька його і братів обдарував (маєтностями), — то вони нічим не володіють, бо боять ся запорожського війська“. Бояри заявили на се, що царський посол князь Трубецький оголосить війську про сї надання і тодї старшина володітиме свобідно. Але Тетеря почав тодї просити, „щоби ц. вел. не казав повідомляти військо про се, чим хто від й. ц. вел. обдарований, тому

---

[1]) Акты ЮЗРоссіи III, 541, пор. Źródła dziej. XX. с. 84.
[2]) Акты ЮЗРоссіи X, 763—6 (1654 р.).
[3]) Тамже, 671.
[4]) Тамже, 501—2.

що про се не знав і гетьман Богдан Хмельницький; а як у війську дізнають ся про се, що писар з товаришами випросили собі такі великі маєтности, зараз побють їх усїх і скажуть: вони всїм військом ц. вел. служили і за государя умирали, а маєтности випросив собі один тільки писар з товаришами"[1]). Як бачимо з сього перехід королївщин і инших опустїлих дібр у приватні руки здержав ся через те, що загал козаччини не хотїв допустити до утворення великої власности. Але дізнаємо ся також, що й сам гетьман був противний тим змаганням, — противний до сеї міри, що старшина бояла ся признати ся перед ним до випрошення царських надань. Чи гетьман поступав так із огляду на чернь, чи з иншої причини, не знаємо, — але, конець-кінцем, королївщини і деякі инші маєтности можна було ратувати для держави.

Приходить тепер дальше питання: на скільки і як використано ті добра для державного скарбу?

Заняті маєтности тільки в малій части були в безпосередній управі держави, чи тих державних орґанів, яким були віддані на прожиток (як чигиринське староство гетьманови, млини ґен. старшинї і полковникам). Поза тим держава могла добути дохід із тих дібр тільки таким способом, що віддавала їх у державленнє ріжним особам. Се була звичайна практика в Польщі і за її прикладом ішло теж гетьманське правлїння.

В Польщі державний скарб давав королївщини в державленнє городовим старостам, що повнили адмінїстраційні функції, або приватним державцям (тенутаріям). Державцї збирали доходи з доручених їм маєтностий і платили державі означений податок. Доходи державців були дуже ріжнородні. Передовсїм вони збирали на свій рахунок всї плоди з хлїборобського господарства, найбільше з фільварків. Дальше вони могли віддавати в аренду всякі промисли в королївщинах: млини, горальнї і бровари, коршми, воскобійнї, виріб потажу, лови й риболовлю, також торговельно-комунїкаційні доходи, як мита, перевіз і ин. На кінець їм приходили данї від підданих: чинші, подимне, осип зі збіжа, сїно, пчільна десятина, куничне, колядки, волочебне, кликівщина — і всякі инші повинности ріжнородних назв[2]). Зі своїх державцї платили до скарбу т. зв. кварту, четверту частину

[1]) Акты ЮЗР. XI, 764—5.
[2]) Люстрації. Źródła dziejowe V, passim.

чистого доходу. Оцінку доходів переводили королївські люстратори, означуючи подрібно, кілько несуть фільварки, кілько аренди, кілько данї пiдданих; від доходів державця brutto відтягали його видатки на удержаннє урядників (підстаростів), поправу замкових укріплень і ин.; що-йно від чистого доходу обчислювано четверту частину на державний податок, кварту. Оцінка переводила ся все на користь державцїв, доходи означувано низькі, тому й кварта приносила державі невеликі суми.

На основі люстрацій можемо означити досить докладно цифри доходів з королївщин на Правобережі в 1620—30 рр. — і залежну від них кварту:

Люстрація Староства:	1629 р.						1636 р.					
	дохід			кварта			дохід			кварта		
	зол.	гр.	ден.	зол.	гр.	ден.	зол	гр.	ден.	зол	гр.	ден.
А. Київське воєводство												
Біла Церква	4527	25	—	905	17	—	—	—	—	—	—	—
Богуслав	1350	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Житомир	2923	25	10	—	—	—	2821	10	—	564	8	2
Канїв	1186	—	—	—	—	—	1286	—	—	257	6	—
Київ	3000	—	—	—	—	—	3000	—	—	—	—	—
Корсунь	6861	—	—	1372	6	—	6861	-	—	1372	6	—
Любеч	—	—	—	—	—	—	4803	13	4	—	—	—
Остер	—	—	—	—	—	—	5000	25	—	—	—	—
Переяслав	3400	—	—	680	—	—	3400	—	—	680	—	—
Черкаси	3497	—	—	699	18	—	4000	—	—	800	—	—
Б. Брацлавське воєводство												
Брацлав	1680	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Винниця	3128	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Літинь	2875	9	—	—	—	—	—	—	—	—	-	—

Загальна сума доходів з королївщин (по дочисленню менших держав) виходить в 1620—30 рр. для київського воєводства коло 40.000 зол., для брацлавського коло 10.000 зол. Відповідно до сього кварта булаб для Київщини к. 10.000 зол., для Брацлавщини 2.500 зол. річно, разом 12.500 зол. В десять років пізнїйше, у передодень Хмельниччини, доходи державців були очевидно значно висші, бо в тім часї Надднїпрянщина незвичайно загосподарила ся, — можнаб числити доходи з королївщин у всіх

трех воєводствах (разом з Чернигівщиною) на яких 80—100.000 зол. Разом з тим і дохід скарбу, кварта, міг дійти до 20—25.000 зол.

Як зорґанізовано заряд і експльоатацію королївщин в козацькій державі? Про се маємо дуже скупі вістки і мусимо вдоволити ся здогадами. Український скарб не вів у своїх добрах господарства на власну руку, — так само, як раньше польський скарб. Частину маєтностий віддано державним урядникам на удержання (млини ґен. старшини і полковників) і вони вже не належали до евіденції центрального скарбу. Але більшу часть земель віддано мабуть у наєм чи в аренду приватним особам і вони платили з сього щорічно означену суму. Чи ту суму числено в такім розмірі, як давнійше кварту, чи инакше, про се не знаємо нічого. Гроші ішли або прямо до центральної каси, або через провінціяльні, полкові каси.

Деякі приклади. Наперед головне місто України, Київ. У Києві державні доходи за польського панування належали до уряду воєводи (не до староства, як де инше). При люстрації 1622 р. доходи воєводи означені так: з коршем, що їх арендують міщани 2000 зол., за мито, перевози, озера, подушне або торгове, обвістки, також від міщан 2100 зол., разом 4100 зол. З сеї суми на удержання підвоєводи відтягнено 500 зол., лишила ся сума 3600 зол., від котрої приходило кварти 750 зол.[1]). При люстрації 1636 р. доходи означувано на 3000 зол.[2]). Як Київ знайшов ся в козацькій державі, український скарб заявив свої права до сих доходів. Про се інформує нас урядовий акт, відомий, на жаль, тільки в скороченню[3]): „Квит (отпись) Богдана Хмельницького, дана київським міщанам, — що по його приказу відібрано у міщан київських визначені (урочні) гроші, тисячу золотих польських, котрі вони передше платили воєводам; що до решти, чого не могли зібрати через морове повітря, подали прошення до гетьмана і він їх від усього увільнив, і се письмо для ліпшої віри дав їм з підписом своєї руки і з печатю військовою, 28 січня 1653 р.“. Як бачимо, гетьман побирав з Києва весь дохід, котрий до того часу ішов до воєводиної каси (не тільки кварту) і лиш із огляду

---

1) Źródła dziej. V, 130. Пор. огляд доходів в прошенню Києва до царя 1654 р. Акты ЮЗРоссіи X, с, 616, 620—621.

2) Źródła dziej. V, 195.

3) Зі спису документів київського маґістрату, які предложено цареви 1654 р. Акты ЮЗРоссіи X, 632—3.

на виїмкові обставини 1653 р. зрік ся частини оплати; але і при тій записції до гетьманського скарбу прийшла більша сума, як приходила звичайно до королівської каси (1000 зол. зам. 750 зол.).

Се не єдина вістка. З инших жерел знаємо, що Богдан Хмельницький видавав приказн стягати систематично доходи з опорожнених маєтностий. У вереснї 1649 р. слуга воєводи Адама Кисїля, висланий до його маєтностий, писав: „На всї сторони розіслано вибирати відомі данини й инші провенти; і се сказав (Виговський), що п. гетьман не думає про се, щоби мав пускати шляхотські маєтности в посесію, аж наступить соймова конфірмація постановлених пунктів (зборівських)". Сам Кисїль на основі реляцій своїх уповновласнених жалував ся тодїж: „Меди, чинші, настви, аренди з Києва і звідусїль беруть на Хмельницького; на останок поташі, де які були, всї попродано"[1]). Се було по зборівській кампанії, — можна було розпочати спокійнїйшу працю і гетьман взяв ся енерґічно до забезпечення доходів скарбу. Всї ті аренди, меди, чинші й инші „данини" та „провенти" се звичайні доходи, що їх побирали державцї з королївщин і дїдичі з своїх маєтностий. Сї доходи ішли тепер, — чи всї, чи тільки в частинї, — на річ скарбу. В 1657 р. царський посол робив закиди Богданови Хмельницькому, що цар не дістає з України ніяких доходів: „Тими всіми городами ти рядиш і з тих городів усякі доходи збираєш на себе"[2]).

Які великі були ті доходи з публичних маєтностий, яку ролю вони грали в буджетї України, сього докладнїйше означити не можна. Загальні замітки подасть ся при обговоренню всїх жерел державних доходів.

II.

Податки.

Польські податки з України. Прямі: подимне, ланове, шос, купецький донатив, жидівське поголовне. Посередні: чопове, складне, евекти, індукти, внутрішнє цло. — Українська податкова система. Опір сїл і міст. — Українські податки: побір, чопове, цло від чужоземних товарів. — Податки козаків і шляхти.

Щоби мати основу до реконструкції податкової системи України в часах Хмельницького, треба розпочати від перегляду по-

[1]) Księga pamietnicza J. Michałowskiego, с. 497—8, 509.
[2]) Акты ЮЗР. III с. 567.

датків, які обовязували в Польщі перед козацьким повстаннєм. При недостачі жерел се важна основа, на котрій можна освітлити неодно темне питаннє. Звертати-мемо увагу, очевидно, в першім ряді на податки, котрим підлягали українські землі[1]).

З прямих податків в 1630—1640 рр. на першому місці стояло подимне. Сей податок, заведений на соймі в лютім 1629 р., обтяжував усіх властителїв домів („дим" — стільки що комин, хата). Міщани більших міст платили від більших камяниць по 3 зол., від менших по 2 зол., від домиків по пів зол.; передміщани від домів, де були шинки, по 2 зол., від домиків по пів зол.,— таксамо й мешканці місточок. По селах і хлїборобських місточках плачено від кождого дому по пів золотого. Подимне платила також дрібна загонова шляхта, — по 15 гр., пів зол. і 1 зол, відповідно до розмірів господарства. За те від подимного був вільний загал шляхти і реєстрові козаки[2]). — В 1640 рр. подимне ухвалювано звичайно у подвійній висоті[3]), деколи подимне віддавано ратами, „поборами" й тому сей податок називаємо теж побором[4]).

Який дохід приносило подимне з Наддніпрянщини, інформує нас урядове звідомлення, рахунок коронного скарбу з 1629 р.[5]). Поборець київського воєводства зложив до скарбу на рахунок зібраного подимного 32.922 зол. 21 гр. 9 ден., до сього мав ще доплатити 6.301 зол. 21 гр. 15 ден., разом, значить ся, київське подимне давало тодї 39.224 зол. 12 гр. 24 ден. З брацлав-

---

[1]) Польська скарбовість того часу не має моноґрафічного опрацьовання і багато справ лишаєть ся не вирішених. Загальні курси: O. Balzer, Historya ustroju Polski. Przegląd wykładów uniwersyteckich, Львів 1914, St. Kutrzeba, Historya ustroju Polski w zarysie, 3 вид., t. I. Korona. Львів 1912. До давнїйшої епохи: A. Pawiński, Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego, Źródła dziejowe т. VIII, Варшава 1881.

[2]) Конституція про подимне 20 II 1629, Volumina legum (вид. 1859), т. III, с. 290; звільнення козаків в конституції 27 XI 1629, таммже с. 311; звільнення шляхти в пактах конвентах 1632 р., тамже с. 364.

[3]) Конституції 1642, 1643, 1646, 1647. Vol. leg. IV, 23—25, 31, 49, 70—71.

[4]) В податкових деклярациях 1638 р. нпр.: Województwo kijowskie, podymne dwoje poborami... Województwo bracławskie dziesięć poborów. Vol. leg. III, 462—3.

[5]) F. Bostel, Rachunek skarbu koronnego z r 1629 (Archiwum komisyi historycznej т. VI), c. 335, 337.

ського воєводства поборець зложив відразу повну суму 30.245 зол. 8 гр. З обох воєводств подимне давало разом 69.469 зол. 20 гр. 24 ден. На основі люстрації з сьогож часу[1]) можемо обчислити, кілько гроший прийшло з сіл, кілько з міст. Сільських домів рахують у Київщині 19.220, в Брацлавщині 14.250, разом 33.470. По соймовій тарифі 1629 р. селяни платили від дому по $^1/_2$ зол., — подимне з сіл приносилоб отже понад 16.000 зол. Міських домів було в Київщині 19.770, в Брацлавщині 37.670, разом 57.410; міщани платили вищу тарифу, як мешканці сіл, — на них приходить решта подимного, коло 52.000 зол., себто пересїчно коло 1 зол. від дому.

В часї дальших двацятьох років подимне в Наддніпрянщині, очевидно, зросло значно: до двох воєводств прийшло ще третє, чернигівське, вся країна загосподарила ся ще більше, — нарештї в 1640-рр. подимне брали подвійно. Перед козацькою революцією дохід із наддніпрянського подимного (подвійного) міг давати 150—200.000 зол. річно, як не більше. (Павло Тетеря, пізнїйший гетьман, підчас посольства в Москві в серпнї 1657 р. оповідав, що він зібрав з самого київського воєводства 120.000 зол. поль.[2]), — ся згадка мабуть відносить ся до подимного з перед Хмельниччини).

Побіч подимного був ще другий безпосередний податок, л а н о в е. Ланове плачено з кождого лану, волоки чи осїлої рілї по 15 гр., але доповнювано його з десятин снопових і инших другою такою самою сумою — разом отже 30 гр. В останнє одначе стрічаємо сей податок 1632 р., — в пізнїйшому часї він вийшов зовсїм з ужиття, мабуть заступало його подвійне подимне[3]). — Ланове приносило о половину менший дохід, як подимне. В 1629 р. поборець київського воєводства на рахунок почвірного ланового зложив 17.574 зол. 5 гр., був винен ще 3.110 зол. 1 гр., — все отже ланове мало бути 20.684 зол. 6 гр. З брацлавського воєводства те саме почвірне ланове було 10.018 зол. 5 гр. Оба воєводства разом дали ланового 30.702 зол. 11 гр.[4]).

---

[1]) Тарифа подимного для Київщини 1628 р. Архивъ ЮЗРоссіи ч. VII, т. 1, с. 356 д., Źródła dziejowe XX, с. 65 д.; для Брацлавщини 1629 р. Źródła dziejowe XX, с. 130 д.; число домів означив Ал. Яблоновський, також у вступі.

[2]) Акты ЮЗРоссіи XI, с. 745.

[3]) Конституції 1629 і 1632 р., Vol. leg. III, 299, 341.

[4]) F. Bostel, Rachunek skarbu як в. с. 332, 334.

Міста платили як прямий, але непостійний податок, шос. Сей податок вплrâвав до міських кас і частину його міста платили в надзвичайній потребі на річ держави. Основою податку були й ґрунти й доми й доходи з ремесел. Шос бував теж подвійний. В останнє сей податок стрічаєть ся в соймових конституціях 1635 р., — годі, ствердити, чи вплив ав він до державної каси й пізнійше, перед Хмельниччиною[1]).

Деколи були й надзвичайні податки, що обтяжували спеціяльно купецтво. Так 1629 р. ухвалено купецький донатив (donativum) 100.000 зол. на цілу Корону[2]). З сього заплатили міста київського воєводства 4.350 зол., міста брацлавського воєводства 700 зол., — разом 5.050 зол.[3]). Перед Хмельниччиною сей податок можнаб преліміновувати в двоє більший — 10.000 зол.

На кінець безпосередним податком було й жидівське поголовне, котре в 1640 рр. на цілу Корону числено на 60—70.000 зол.[4]). З сього податку на Наддніпрянщину приходилоб, — як узяти анальоґічно з купецьким донативом, — 3—4.000 зол. Перед козацькою революцією числимо се поголовне 8.000 зол.

З посередних податків на першім місці стояло чопове. Се був податок від напитків, — пива, горівки, меду. Плачено його від ціни напитку в бочках, себто в мірах en gros: від кождого 1 гроша ціни 1 денар, деколи 2 денари податку. Чопового держава не побирала прямо до каси, але арендувала дорогою ліцитації, хто дасть більшу суму. По 1638 р. чопового не стрічаємо в конституціях, — не можемо сказати, чи його вже не стягано, чи може чопове вважали звичайним, сталим податком і тому нема про нього згадки[5]). В 1629 р. київське воєводство зложило чопового за один квартал 3.543 зол. 7 гр. 6 ден., брацлавське 1911 зол. 17 гр.[6]). За цілий рік київське чопове малоб давати понад 14.000 зол., брацлавське коло 8.000 зол. — разом коло 22.000

---

[1]) Пор. конституції 1629, 1635 р. Vol. leg. III, 302, 425; в конституції 1643 р. зазначено при жидівськім поголовнім, що плачення його не звільняє від шосу і ин. податків, „коли будуть від річипосполитої ухвалені". Vol. leg. IV, 37.

[2]) Vol. leg. III, 292.

[3]) Bostel, Rachunek, як в. 342—3.

[4]) Конституції 1642, 1643 р., Vol. leg. IV, 26, 37.

[5]) Конституції 1629, 1633, 1638 р., Vol. leg. III, 304, 386, 462.

[6]) Bostel, Rachunek, як в. 338—9.

зол. З огляду на розвиток горівчаного промислу в 1648 р. сей податок міг дати 50.000 зол.

З чоповим було звязане складне винне, оплата від вин, привезених із заграниці. Висота оплати була залежна від роду чи марки вина: так напр. за угорське вино чужинці платили 4 зол. від бочки, коронні горожани по 2 зол., від моравських вин по 15 гр. від ведра, від волоських по 16 гр. від барила. Складне побирали тільки в деяких містах, призначених на склад. Право складу мав здавна Київ; в 1635 р. установлено склад на волоські вина в граничних подільських містах: Камянці, Барі, Шаргороді і ин. та в брацлавськім Чачальнику[1]).

Від товарів, вивожених із держави, побирано цло, зване евектами (evecta). Чужинці платили спершу 4% вартости товару, згодом 2%, коронні купці половину сього, спершу 2%, потім 1%. Се цло плачено в граничних коморах або в містах, із котрих вивожено товар. Не побирано його прямо до скарбу, а віддавано в аренду дорогою ліцитації. В конституції 1643 р. зазначено, що евекти приносять річипосполитій малий дохід; в 1647 р. вони одначе почислені між звичайними податками[2]).

Цло від товарів привожених до держави звало ся індуктами (inducta). Сей податок заведено 1643 р. як надзвичайний, але 1647 числено його вже між звичайними доходами. Висота цла була 2% вартости товару; платили його і чужинці і коронні горожани. Цлу підлягали дорогоцінности, золото, срібло, люксусові і модні вироби, сукно, полотно, металеві товари, зброя, коріння, фугра, скіри, коври, худоба, напитки. Індукти плачено в граничних коморах. Для Наддніпрянщини важні були комори 1) від Волощини: на Поділлї Камянець, Яришів, Серебрія, Устє, Могилів, Яруга, Шаргород, Бар, в Брацлавщині Камениця, Рашків, Монастирище; 2) від Московщини: Білоусівка, Чорнобиль, Брагинь, Лоїв, Чернигів, Новгород, Устє, Ніжин, Батурин, Конотоп, Красне, Ромен, Гадяч, Київ, Печерський монастир, Черкаси, Кременчук[3]).

Деколи стрічаєть ся також внутрішнє цло. Так 1629 р. ухвалено надзвичайний податок „від купців і перекупнів"; сьому

---

[1]) Конституції з 1629, 1632, 1635, 1647 р. Vol. leg. III. 305, 341, 417, IV, 51; привілеї Київа Акты ЮЗРоссіи X, с. 637.

[2]) Конституції 1629, 1634, 1643, 1647 р. Vol. leg. III, 305, 341, 417, IV, 35, 52.

[3]) Конституції 1643, 1647 р. Vol. leg. IV, 35, 39—43, 52.

податкови підлягала продажа соли, олова, заліза, салітри, вина, оселедців, воску, лою, коріння, шовків, дорогоцінностий і ин.[1]). Зібрано сього податку в Київщині, — з самого Київа за один квартал 234 зол., з инших міст 45 зол. 26 гр. 3 ден.; з Брацлавщини суми не подано[2]). Весь сей податок в Надніпрянщині ледви чи приніс більше як 1.500 зол. за цілий рік. В двацять років пізнійше можна числити його подвійно, 3.000 зол.

Се головні податки, котрі побирав коронний скарб в 1630—1640 рр.: прямі — подимне, ланове, шос. купецький донатив, жидівське поголовне; посередні — чопове, винне складне, евекти, індукти, внутрішнє цло[3]).

З хвилею, як надднїпрянські землї знайшли ся під козацькою управою, український скарб міг зайняти сї ріжнородні жерела доходів.

Які були погляди гетьманського правлїння на оподаткованнє населення, про се дізнаємо ся хоч дещо з московсько-українських переговорів 1654 р. Говорено тодї про передання українських доходів в царські руки. Богдан Хмельницький підчас переговорів у Переяславі мав згодити ся, „щоби великий государ, й. ц. вел., приказав з городів і міст ті побори, що дотепер збирали ся на короля і на римські кляштори і на панів, збирати на себе, государя“, гетьман жадав тільки охорони для монастирів[4]). В Москві козацькі посли жадали, щоби в городах дозволено на вибір добрих урядників і вони віддаватимуть „належний прихід“ до царського скарбу; в царськім рішенню до сеї точки сказано докладнійше про „доходи грошеві і хлїбні і всякі“[5]). При статї про привілеї двох висших станів, козацтва і шляхти, зазначено характеристичне становище: „А як се одержимо, самі матимемо перегляд між собою, і хто козак, матиме козацьку вольність, а хто пашенний селянин, той буде віддавати звичайну повинність й. цар. вел., як і передше було“[6]). В царській грамотї до гетьмана зазначено, що на

---

[1]) Vol. leg. III, 291.

[2]) Bostel, Rachunek як в. 339.

[3]) Инші податки не дотикали прямо Надднїпрянщини, як нпр. водне цло (фордан), четвертий гріш руський, — або були незначні як фірманки, прасолки (пор. Конституція 1647 р. Vol. leg. IV, 52), тому при них не здержуємо ся.

[4]) Акты ЮЗРоссіи X, с. 236.

[5]) Тамже с. 447, пор. 478—9.

[6]) Тамже, 450.

платню війську мають іти доходи „з усїх городів, з міст і з повітів, з усяких аренд, і чиншеві (оброчные) гроші по давнім звичаям“, але з застереженнєм: „инших ніяких лишнїх поборів з міщан брати не веліли, щоби від того міщанам не було ніякого утиску“ [1]).

З порівнання тих заяв і висловів виходить, що Богдан Хмельницький мав намір: а) задержати дотеперішні податки („як передше було“, „по давнім звичаям“, „що збирало ся на короля, кляштори, панів“), — б) головно оподаткувати селян і міщан, а звільнити від податків козаків, духовенство — і шляхту.

Се був поворот до відносин, які панували в Польщі. В річипосполитій весь тягар податків налягав на селянство і міщанство. Селяни платили ланове, подимне і всякі данї на панів; міщани крім подимного були обовязані до шосу, чопового, надзвичайних донатив, їх теж головно обтяжувало складне, евекти, індукти і инші торговельні оплати. Инші стани платили розмірно мало: як православне духовенство, так і козаки; шляхта була свобідна від усяких податків.

Але відновити сї порядки в українській державі не була легка річ. Уклад суспільних сил був тут значно инший, як у Польщі. Козацька верства зайняла перше місце в державі і забезпечувала собі соціяльну перевагу новими привілеями, але не могла вже зайняти того всевладного становища, яке мала шляхта в річипосполитій. Козацтво мусїло числити ся з иншими, низшими станами, які помагали йому у визвольній боротьбі, — не могло іти проти них. Сі-ж упослїджені досп стани домагали ся для себе як не участи в управі, то хоч полекші в суспільнім положенню.

Селянство від початків повстання війшло у великім числї в козацькі ряди і почало користати з козацьких привілеїв. Сам Богдан Хмельницький серед війни піддержував сї селянські змагання і не давав послуху намовам шляхти, „щоби черни відступив, — щоби хлопи орали, козаки воювали“ [2]). Згодом змінила ся гетьманська полїтика, — козаків обмежено реєстром, селяни мали вернути ся до підданства. Але селянство і дальше заслонювало ся козацьким присудом і не хотїло іти під панську зверхність. Слуга Адама Кисїля, що пробував зібрати данини для свойого пана, писав у вереснї 1649 р.: „Народ у своїх змаганнях не устає. —

1) Тамже. 569.
2) Діярій Мясковського 23 II 1649. Księga pam. c. 375.

і саме тепер ще гірший, як був торік. На ніякі листи (гетьманські універсали) не вважають; хоч ми їхали і з козаками, на кількох місцях задержали нас і ми були у великій небезпеці"[1]). Гетьман перестерігав шляхту, що вертала ся до своїх дібр, щоби числила ся з тим настроєм народа: „щоби всіх підданих у всіх провентах взагалї залишили, самим тільки шинком і млинами контентуючись"[2]) — себто, щоби не стягали нїяких даний, а вдоволяли ся посередніми доходами, з аренд.

В таких відносинах важко було думати й про податки на річ державп. Але згодом привілейовані верстви вернули ся знов до своїх прав. Шляхта, духовенство (монастирі), за ними також козацька старшина помалу опанували села і стали силувати підданих до давних обовязків. Знов появили ся старі мита, мостовщини, перевози[3]) і всякі селянські повинности. Аж тодї, як уже добре утвердило ся підданство і нові пани без труду добували „відомі провенти", настав час, щоби й держава упімнула ся о належні їй податки.

Друга верства, оподаткована в Польщі, міщанство, пережило теж деякі переміни. Менші міста й містечка дістали ся під твердий козацький присуд: ті міщани що не стали козаками, мусїли платити податки і нести повинности таксамо, як були обовязані давнїм старостам. Зпід тих обовязків можна було добутись за ласкою гетьмана, що міг дати звільнення від деяких податків, — такий охоронний лист дістав нпр. Козелець[4]). Більші міста, які мали маґдебурське право, були через се забезпечені від надмірних податків. Але й вони старали ся добути полекші для себе ще иншим способом, — піддаючи ся під царський протекторат. Так місто Київ у посольстві в Москві 1654 р. згодило ся платити цареви всї дотеперішні податки, — рівночасно з тим виправило собі звільнення від плачення на 10 років[5]). Сього зобовязання для царя Київ не потрібував виконувати[6]), бо царський скарб взагалї не мав змоги стягнути податків з України, — але царська грамота дала йому бажану охорону перед зарядженнями гетьмана: київські міщани з того часу могли відмовити українській

[1]) Księga pam. c. 497.
[2]) Пункти з IV, 1650 р. Z dziejów Ukrainy c. 539.
[3]) Реляція Ф. Бутурлина з 10 I cc. 1654, Акты ЮЗР. X, 243.
[4]) Універсал 10 X cc. 1656, Акты ЮЗРоссіи III, 548—9.
[5]) Акти посольства, Акты ЮЗРоссіи X, 624, 625, 650.
[6]) Київ платив воєводам тільки якісь „малі доходи" — реляція Бутурлина 1657. Акты ЮЗР. III, 567.

державі всяких податків! — Окреме привілейоване становище мали ніжинські Греки, що могли вести торговлю без митних оплат[1]).

Всї стани, — чи взяти міщанство і селянство, чи козацтво, шляхту або духовенство, — займали супроти держави становище еґоїстичне, вузько клясове. Дуже сильно відзивали ся тут традиції польської річипосполитої... Перед молодою українською державою отвирала ся важка дорога, — державний скарб міг лишити ся без всякого забезпечення...

Котрі податки справдї побирано на Українї, до сього маємо вістки дуже скупі.

Найбільш повне жерело — се московський протокол переговорів з козацькими послами, Павлом Тетерею і товаришами в Москві 1657 р. Царські бояри питали послів, чи на Українї збирають ся податки на удержаннє війська, як се проєктовано підчас переговорів 1654 р.; посли відповіли, що „тих приписаних поборів до сього часу не збирано“. На питання, чи з тих поборів можнаб оплатити військо, посли відповіли: „що на заплату запорожському війську тих поборів буде й забагато; а всї аренди зачнуть збирати до царського скарбу. А хочби ті побори збирали з кождого селянського двора по золотому польському або і по два, і того збереть ся не мало, — про се він Павло (Тетеря) знає певно, тому, що сам збирав побори у київськім воєводстві і зібрав з київського воєводства 120.000 золотих польських, а руських числити 20.000 рублїв; а якби точно вибирати, то з того київського воєводства булоб і з 50.000 червоних золотих. А в ніжинськім і в инших повітах полковники збирають із двора по 2 і 3 золотих, кажуть, що на гетьмана, а гетьману хоч і дадуть, то й не все, а користують ся тим полковники“[2]).

В сїм оповіданнї згадують ся два роди доходів, аренда й побори. Аренди — се, як знаємо, доходи з ріжних промислових і торговельних підприємств (млинів, горалень, коршем, мит і ин.), які держава віддавала в наєм приватним особам; вони впливали до скарбу головно з бувших королївщин. Побори се вже справжнїй податок. На основі характеристики козацького полковника можемо ствердити, що побір се те саме, що давнє подимне. Пригадаємо, що подимне стягали від кождого замешканого дому,

[1]) Гетьманський унїверсал 9 V 1657, А. Лазаревскій, Описаніе старой Малороссіи II, с. 58—59.

[2]) Акты ЮЗРоссіи X, с. 744—5.

і в селах і в містах, у висоті від $1/2$ зол. до 3 зол. Побір також само має стягати ся з кождого селянського двора, висота його означаєть ся 1—2 зол. або й 2—3 зол. Що побір виходив із давнійшої традиції, бачимо з того, що Тетеря покликуєть ся на попередню практику в київськім воєводстві. Зміну назви можна легко витолкувати: подимне віддавано ратами, „поборами". — так і весь податок названо побором. Але й давня назва подимного ще не забула ся, . так нпр. царська грамота на вольности Києву згадує про обовязок платити подимне[1]). З сеї вістки бачимо теж, що побір не був спеціяльно селянським податком, як се виходилоб із козацького оповідання („з кождого селянського двора"), а обовязував і міста.

Але хоч традиції подимного-побору були ще свіжі, український скарб не відновив сього податку в цілій державі. В оповіданню Тетері зазначено досить виразно, що побір не обовязував загально, а збирали його тільки в деяких полках, нпр. в ніжинськім. Чи так було ізза слабої екзекутиви, чи з инших причин, — се питання до розвязки.

Побір-подимне се податок для всего осілого населення, і в селах і в містах. В давній податковій системі з польського часу був дальше цілий ряд податків, що обтяжували самі міста. З тих податків в українській державі згадуєть ся чопове. В царській грамоті для Києва 1654 р. читаємо, що київські міщани просили, „щоби ми, вел. гос., їх підданих наших ізза їх знищення помилували в поборах, коли пічнуть збирати у всій землї посполитій подимне і чопове на заплату военним людям, дати їм полекшення на двайцять літ. І ми, вел. гос. ...веліли їм дати полекшення на десять літ; а як ті свобідні роки відійдуть, і наш цар. вел. указ про побори буде зроблений, вони мають сї побори збирати і віддавати до скарбу нашого цар. вел."[2]). Податок від напитків належав до найважнійших державних доходів, — про се дуже важне свідоцтво Павла алепського: він каже, що „Хмельницький віддає в аренду всї цлові збори на границях держави, й також доходи з меду, пива й горівки за сто тисяч динарів цловим поборцям"[3]).

Про инші міські податки можна висловити тільки здогади. Винне складне мабуть лишило ся разом із чоповим, на скільки

---

[1]) 16 VII сс. 1654 р. Акты ЮЗР. X, с. 650.
[2]) Акты ЮЗР. X, с. 650—1.
[3]) Чтенія моск. общ. ист. и древн. 1897, IV, с. 36.

взагалі підчас воєн торговля вином могла розвивати ся на більшу міру. Шос вийшов з ужиття мабуть еще в 1630 рр. і ледви, чи його відновляли. Про надзвичайні донативи не маємо ніяких вісток.

Дуже цінним жерелом для пізнання української скарбовости є універсал Богдана Хмельницького з 21 квітня сс. 1654 про заведенне цла на чужоземні товари. Се єдиний документ сього рода, що дійшов до нас. Потребу сього податку універсал мотивує тим, що є „великий розхід на чужоземних людий, а приходів мало на ті розходи". „Тому розглянувши се, як здавна перед тим бувало, дали ми екзакцію скарбову від купців чужоземних, себто від Греків, Вірмен і Турків, Евстафієви Стамачаєнкови, котру повинен вибирати і віддавати до скарбу нашого військового"... Оплатам підлягали товари „московські" і „турецькі", і ті, котрі привожено з чужих земель, і ті, що з України вивожено. Такса на товари була така:

а) московські товари:

від сорока соболїв — 6 зол.

від сорока пупків соболїх — 2 зол.

від сорока куниць — 2 зол.

від бунта лисиць — 2 зол.

від инших товарів від 100 талярів битих — 5 зол.

б) турецькі товари:

від шовків, коверців, килимів, завоїв, поясів, мусульбесів, киндяків і инших „дрібних і ріжних" товарів від 100 талярів битих — 2 тал. левкові биті.

від кождої кипи габи — по 1 леву.

від золота, срібла, дорогого каміння, перел, від 100 талярів битих — по 5 зол.

Від оплати цла не були свобідні також купці, що їхали разом з чужоземними послами. Українські купці, котрі під своїм іменем перевозили би чужоземні товари, підлягали карі: їх товар конфісковано, половину діставав військовий скарб, половину побoрець цла. Всякі давнїйші звільнення від оплат з заведеннєм цла скасовано, „щоби і найменша шкода скарбови нашому військовому не була".

На яких прикладах взорував ся український скарб, заводячи се цло, годі певно сказати. Українське цло відповідає в сути річи польським індуктам і евектам, але в подробицях є надто великі ріжниці, щоби можна вважати польський взір рішаючим. Україн-

ське цло обіймає тільки деякі товари, — футра, східні матерії й убрання, дорогоцінности; в польській тарифі 1643 р. наложено цло також на сукно, полотно, металеві вироби, коріння, вино, скіри, худобу і ин. Польська тарифа означує однакове цло на всї товари: по 2 зол. від 100. В українській тарифі також є основна такса від 100 талярів (= 250 зол. пол.) по 2 зол., але поза тим на ріжні товари наложено цло ріжної висоти, раз менше, раз більше. Можна додати й се, що в універсалї Хмельницького є деякі товари, яких польська тарифа не знає: соболї пупки, мусульбеси, киндяки, габи. Українське цло може й навязувало до давнїйшої традиції, але при тім головно мало на оці українські торговельні відносини і такі доходи, на які міг числити український скарб.

Се цло належало до найважнїйших державних доходів; по свідоцтву Павла алепського (див. вище) цлові побори на границях разом з арендою напитків приносили скарбові сто тисяч динарів (червоних золотих).

Лишаєть ся ще відповісти на питання, чи до податків в українській державі були обовязані тільки міщани й селяни, чи також привілейовані стани, — козаки й шляхта. Про козацькі податки і данини маємо тільки припадкові вістки і се — характеристична річ — з нагоди заходів о звільнення від них. Підчас переговорів з московськими боярами в Переяславі в січнї 1654 р. гетьман жадав, щоби цар „з їх воєнних людий мита і мостовщини і перевозу брати не велїв“[1]. В Москві в марті 1654 р. козацькі посли домагали ся, щоби з козацьких вдів і сиріт не брано ніяких поборів, аж дїти підростуть до служби[2]. В липнї 1655 борзенський сотник Петро Забіла писав до ніжинського полковника й наказного гетьмана Івана Золотаренка: „Полковники і сотники українські просили пана гетьмана о вільність від показанщини; тому і я, почувши про се, осмілив ся просити, і про се була устна розмова з паном писарем і з паном гетьманом, — і так наш полк сїверський від того податку зробив свобідним і про се до руки дав писемце для памяти до в. мил., щоби в. мил. сього перестерігав“[3]. Сї звільнення свідчать, що козаки з правила платили деякі податки, як посередні (мито), так і прямі (побори); але в козацькім станї було рішуче

[1] Акты ЮЗРоссіи X, с. 243.
[2] Тамже X, с. 440.
[3] Тамже XIV, с. 701—2.

змагання скинути з себе всякі податки в імя клича: „хто козак, той мати-ме козацьку вольність“[1]).

Шляхта мабуть теж підлягала деяким податкам, але також, як козаки, намагала ся увільнити ся від них. Зразком такого звільнення може бути універсал Богдана Хмельницького з 1656 р. для Лаврентія Борозни, властителя сіл у стародубовськім полку: заборонено війську робити там які небудь кривди „ані теж найменших екзакцій, поборів і підвод брати“[2]).

III.

Орґанїзація скарбу.

Доходи. Розходи: дипльоматія, військо. Критичний стан скарбу. Скарбові уряди. Відношення до Москви.

На основі дотеперішнього розгляду можемо вясувати собі, як виглядав буджет України за гетьманства Хмельницького.

Український скарб побирав доходи: а) з маєтностий (б. королївщин, дібр римо-католицької церкви, деяких приватних), б) з податків. Податки знаємо такі: побір або подимне, чопове, цло від чужих купців, — инші непевні або докладно неозначені. Яку суму давали ті доходи?

До означення сього можуть бути нам помічні цифри доходів з Наддніпрянщини, що ішли до польського скарбу перед революцією. З попередніх обчислень можемо дати такий перегляд:

	к. 1630 р.		к. 1648 р.	
кварта	12.500	зол.	20—25.000	зол.
подимне	70.000	„	150—200.000	„
ланове	30.000	„	—	„
шос	?		?	
купецький донатив	5.000	„	10.000	„
жидівське поголовне	4.000	„	8.000	„
чопове	22.000	„	50.000	„
винне складне	?		?	
евекти	?		?	
індукти	?		?	
внутрішнє цло	1.500	„	3.000	„
разом	145.000	зол.	241—296.000	зол.

[1]) Козацькі домагання 1654 р., Акты ЮЗР. Х, 450.

[2]) Акты ЮЗР. III, с. 546 (пор. с. 544), — чи універсал не підроблений, лишаємо без розгляду.

Хоч не можемо означити всіх податків[1]), то все таки загальна сума доходів коло 300.000 зол. поль. річно дає вже міру, кілько діставав з України польський скарб у передодні Хмельниччини.

Чи доходи українського скарбу були такі самі, чи більші, чи менші? Рішити се нелегко. Через воєнні відносини деякі доходи стали очевидно низші. Так дохід з королївщин, хоч із деяких місцевостий був хвилево висший (Київ), взагалї підупав, бо багато маєтностий запустїло через війну. Безпосередні податки, як побір подимного, у декотрих околицях може збільшили ся (ніжинський полк), але в инших місцях не обовязували цїлком або були невеликі наслїдком знищення і вилюднення. До того всї стани — кождий у своїм інтересї — старали ся скинути з себе тягар прямих податків. Діякон Павло алепський мав враження, що на Україні взагалї ніхто не платить податків. „Ніхто не бере з них (козаків) ні десятини, ні нічого подібного, — вони вільні від усього; і в такім положенню знаходять ся всї піддані сторони козаків: не знають анї податків, анї гарача, анї десятини“. Зате дуже зросли посередні податки, як аренда напитків і загранично цло, — се були головні доходи українського скарбу. Ще раз приведемо клясичні слова діякона Павла: „Хмельницький віддає в аренду всї цлові збори на границях своєї держави, а також доходи з меду, пива й горівки — за сто тисяч динарів цловим поборцям. Се вистане йому на цїлий рік. Крім сього він не бере нічого“ [2]). Ті слова відкривають перед нами основи української скарбовости того часу: державні доходи ішли головно з посередніх податків; безпосередні податки стояли на другому місцї. Сума 100.000 динарів (червоних золотих), яку приносили аренди й цла, дає що найменше 300.000 поль. золотих, себто тільки саме, що виносили українські доходи польського скарбу перед 1648 р.[3]). Отже молода українська держава мала доходи не менші, як колись Польща з Наддніпрянщини, — а радше більші.

---

[1]) Найбільше важна прогалина се недостача відомостий про цла (індукти й евекти), — не можемо порівняти сього доходу з українським заграничним цлом, про котре знаємо дещо більше.

[2]) Чтенія l. cit.

[3]) Треба піднести ще раз застереження, що серед польських доходів не знаємо, як високі були цла. Зате знов сума українських доходів з аренди і цла могла бути значно висша; червоний золотий в тім часї мав вартість 3—6 зол. поль., отже 100.000 черв. зол. дає 300—600.000 поль. золотих. (Пор. A. Szelągowski, Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII w. w Polsce, Львів 1902, с. 243—5).

Розходи скарбу в ті часи можемо означити в загальнім нарисі. Головні видатки йшли на удержання війська і дипльоматії: „На корми послам і на всякі військові потреби", як говорив гетьман. В удержання війська числено також адміністрацію, бо військові уряди повнили всю цивільну службу.

Кошти удержання дипльоматії були дуже значні, — знаємо, що на покриття їх наложено цло на чужоземні товари. Гетьман висилав велике число послів і аґентів до всіх сусідніх держав, — ще більше число чужих послів і післанців приїздило на Україну. Які гроші діставали українські посли, що їхали за границю, про се не маємо вісток. Чужі посли на Україні мали все удержання, підводи, послугу і т. д. і зі скарбу діставали якусь суму в дарунку. Так московський посол Григорій Неронов 1649 р. дістав „в дорогу на корм" 50 єфимків себто 100 зол. пол.[1]); другий посол 1650 р. Василь Унковський 90 малих єфимків — орлянок (мб. 90 зол.); третій Родіон Стрешнев 1651 р. дістав 130 левків (понад 200 зол.)[2]). Австрійський посол Парцевич 1657 р. дістав всього 18 талярів (28 зол.)[3]). Се не були великі суми, але разом з иншими видатками на послів давали все таки значний розхід.

Кошти удержання війська подали українські посли в Москві 1654 р.[4]). Означили там подрібно, кілько платні грішми мають діставати члени старшини ґенеральної, полкової і сотенної та всі козаки. На основі сих інформацій можна зложити такий перегляд[5]):

Уряд	Платня	Сума
1 ґен. писар	1.000 зол.	1.000 зол.
1 ґен. обозний	400	400
2 ґен. осаули	400	800
2 ґен. судді	300	600
1 судейський писар	100	100

---

1) Акты ЮЗР. III, с. 569.

2) Акты ЮЗР. VIII, с. 314, 356, X, с. 136.

3) J. Pajacevich, Peter Frhr. v. Parchevich, Archiv f. österr. Gesch. т. 59, с. 337.

4) Акты ЮЗР. X, с. 448, 451, 479—483.

5) До подробиць сього обчислення замітимо: було тоді 17 полків, в кождому полку було є 2 полкових осаулів, 1 писар, 1 хорунжий; число сотень в реєстрі 1649 р. подано 249, але тоді не вчислені тут полк білоцерківський і паволоцький, — в 1654 р. при реєстрі 60.000 мабуть було сотень більше, але беремо мінімальне число 270.

	Уряд	Платня	Сума
1	гетьм. бунчужний	50 зол.	50 зол.
1	гарм. хорунжий	50	50
17	полковників	200	3.400
34	полк. осаули	200	6.800
17	полк. писарів	50	850
17	полк. хорунжих	50	850
270	сотників	100	27.000
270	сот. хорунжих	30	8.100
60.000	козаків	30	1.800.000
	артилерія		10.000
		разом	1.860.000 зол.

Ся велика цифра, — майже два міліони, — мала поки що тільки теоретичне значіння. В дійсности війська було більше, як 60.000, і ті гроші не висталиб на нього. В 1654 р., як цар прислав для війська дар (понад 30.000 зол.), гетьман і старшина заявили, що в ніякий спосіб не можна поділити тих гроший між козаків, — поділ викликав би невдоволення і бунти[1]). Зі слів Тетері 1657 р. знаємо, що військо взагалї не діставало платнї і се підірвало дисціплїну в армії: „Тих умовлених поборів до сього часу не збирано й заплати старшинї і козакам по ц. в. указу не давано. А якби по ц. в. указу ті побори збирали і всій старшинї і козакам була заплата, тодї їх служба булаб охотна і кожен служив би не з лїнивством. А через те, що тепер не дають їм ніякої заплати, вони служать лїниво: хто й піде на службу, не так бєть ся, як глядить назад; а старшина не вміє їх нарядити, бо нема що їм говорити і нема чим присилувати. Та якби їм давали гос. плату все по указу, не моглиб закинути нічого і служилиб по неволї і зі служби ніхто не втїкав би...“[2]).

Як із сього оповідання бачимо, хоч і платнї поки що не плачено, то скорше чи пізнїйше державний скарб мусів виконати сей обовязок. Але на сю хвилю для української скарбовости була готова катастрофа. Державні приходи не доходили до пів міліона, розхід мав бути коло двох міліонів: недобір непропорціонально великий!

Чи гетьманське правительство знало грозу ситуації, чи думало про реформу фінансів? Реформа могла йти в двох напрямах:

---

1) Акты ЮЗР. X, с. 689—697.
2) Тамже XI, с. 744.

перше — збільшити доходи скарбу, друге — зменшити розхід на військо. Не знаємо певно, чи роблено що в якім напрямі.

Заведення нових податків (цла 1654 р.) вказувало б, що скарб шукав нових жерел доходів. Справу удержання війська спробувано розвязати ще в той спосіб, що прошено в царя постійного „жалування“, — але цар відмовив (про се дальше). І так до кінця життя Хмельницького сі питання лишили ся невияснені. Але в сім критичнім положенню державного скарбу була одна з найважнійших причин „руїни“..

Про технічну сторону скарбової орґанізації можемо сказати небагато.

Найважнійші скарбові справи рішав сам гетьман. Так універсал 1654 р, яким заведено новий податок від чужоземних товарів, виданий від імени самого гетьмана, — без ніякого зазначення, що податок заводить ся з доручення ради або по нараді зі старшиною. Так само 1655 р., коли іде о звільнення від показанщини, полковники і сотники просять о се гетьмана. Вплив на скарбовість мав мабуть тільки головний дорадник гетьмана, ґенеральний писар Іван Виговський: борзенський сотник Петро Забіла переговорює з ним про знесення показанщини у ніжинськім полку.

З 1655 р. маємо згадку про „гетьманського підскарбія“. Був ним „чигиринський козак Іван“ [1]). Се мабуть ніхто инший, як Іван Ковалевський, військовий осаул, що рівночасно повнив якийсь двірський уряд в Чигирині (один з сучасників називає його „майордомом“ Хмельницького)[2]). Можемо висловити здогад, що до нього належала тільки технічна сторона скарбових діл, державання каси.

Окреме становище займали поборці державних доходів або військові індуктори чи екзактори[3]). Індуктор не був державним урядником. Він був тільки арендарем деяких публичних доходів: за якусь суму брав він в аренду податки чи оплати, що мали впливати до державної каси. „Хмельницький віддає в аренду всі цлові збори на границях своєї держави, а також доходи з меду,

---

[1]) Реляція Родіона Стрешнева під 25 і 29 XII ст. 1654. Акты ЮЗР. X, с. 117, 133.

[2]) Діарій облоги Львова 1655 р., Жерела до іст. України VI, 129.

[3]) Назви індуктора не стрічаємо в актах Хмельниччини, хоч вона мабуть була принята, — знаємо її з пізнійших згадок; пор. Акты ЮЗР., XIII, 536 594, 611; військовий екзактор згадуєть ся за Брюховецького, Лазаревскій, Описаніе Старой Малороссіи II, с. 59.

пива й горівки цловим поборцям", — каже Павло алепський. — Але держава давала поборцям деякі привілеї, щоби вони могли успішно збирати податки і в той спосіб забезпечували скарбові його приходи. З універсалу Хмельницького, котрим заведено цло на заграничні товари, знаємо імя одного з таких екзакторів: „дали ми екзакцію скарбову від купців чужоземних... Евстафієви Стамачаєнкови, котру повинен вибирати і віддавати до скарбу нашого військового"[1]). Прізвище екзактора подане тут з помилкою: в дійсности се Остафій Остаматенко або Астаматій; з роду він був Греком; в пізнійшім часї займав ще важнійші становища, за Дорошенка був українським резидентом в Портї, потім став близьким дорадником Юрія Хмельницького; умер 1678 р.[2]). Про його діяльність в українськім скарбі на жаль не знаємо нічого близшого.

В полках скарбові справи вели самі полковники. Як бачимо з оповідання Тетері, деякі полковники присвоювали собі компетенцію самого гетьмана, — заводили нові податки (побори в ніжинськім полку). З правила полковники мали збирати податки і відсилати їх гетьманови. Як знаємо, були при тім надужиття, — деякі полковники відсилали до військового скарбу лиш невелику частину доходів, більшість брали собі. Крім закидів, висловлених Тетерею, знаємо ще один такий факт з Києва: скинений полковник Евстахій Пішко не слухав гетьманського приказу і не хотїв віддати „збірних гроший" новому полковникови[3]).

При деяких полках є теж уряд полкового підскарбія. Так в Чернигівщинї 1649 р. згадується ся „підскарбій полковника Мартина Небаби, Якуб Федорів, житель города Борзни" (инакше Янько Федоренко)[4]). В ніжинськім полку 1654 р. стрічається ся „ревізор скарбу військового" п. Романовський, що займається ся зокрема млинами, — мабуть се Роман Ракушка, відомий ґенеральний підскарбій часів Брюховецького[5]).

По більших городах податки збирали міські урядники. Се означено докладно в московських статтях 1654 р.: „Урядни-

---

[1]) Акты ЮЗР. III, 507.

[2]) Переклад листа О. Остаматенка з Менкова 1 XI 1654, Акты ЮЗР. X, 118 120; звістки з пізнійшого часу Акты ЮЗР. XII, XIII, показчик s. v. Астаматій.

[3]) Реляція Ф. Пояткова 1654 р. Акты ЮЗР. X, 349.

[4]) Реляція В. Пеньчукова, Акты ЮЗР. III, доп. с. 102, пор. Реєстра всего Войска Запорожскаго, вид. Бодянський, с. 332.

[5]) В. Модзалевскій, Романъ Ракушка, одинъ изъ дѣятелей Руины. Труды черниг. арх. ком. X (1913), с. 19, 48.

ками мають бути війти, бурмистри, райцї, лавники; і вони мають збирати на государя доходи грошеві і хлїбні і всякі і віддавати до гос. скарбу тим людям, кого для того збірного скарбу государ пришле глядїти, щоби поступали по правдї"[1]).

З приєднаннєм України до Москви прийшла небезпека, що український скарб покінчить істнування, — що українські доходи перейдуть під московську управу.

З таким проєктом виступив сам гетьман у переговорах з московськими боярами в Переяславі в сїчнї 1654 р.: „щоби вел. государ, й. ц. вел., приказав з городів і міст побори, котрі передше збирано на короля і на римські кляштори і на панів, збирати на себе, государя"[2]). Сю необережну заяву гетьман кинув мабуть без серіозного намислу, а тільки щоби осягнути хвилевий ефект, приєднати собі московських послів. Таксамо без глибшої застанови зложено й друге зобовязання, що козаки не жадатимуть ніякої плати для війська![3]). Які були перспективи для державного скарбу по тих заявах, не трудно уявити собі: держава лишала ся з неплаченим військом без усяких доходів... Для Москви слова гетьмана стали вихідною точкою для змагань захопити українську скарбовість у свої руки.

Гетьманське правительство зорієнтувало ся одначе скоро в своїм промаху, і всякими способами намагало ся привернути собі свободу. Не можна було вже взяти назад зобовязання віддавати доходи до Москви, але була надія облекшити умови їх стягання. Українське посольство, що приїхало до Москви в мартї 1654 р., привезло три проєкти в сїй справі.

Перший проєкт в протоколах посольства переказано так: „Як государ дозволить, гетьман і запорожське військо почнуть давати государю дохід з запорожського війська, на взір того, як турецький султан збирає з угорської і мутянської і волоської землї, рахуючи по місцевим обставинам. А доходи перепише і рахунок означить государів чоловік, кому государь поручить"[4]). Сей проєкт змагав до того, щоби не допустити царського уряду до вмішування у внутрішнї українські справи: Україна обовязувала ся

[1]) Акты ЮЗР. X, 447.

[2]) Акты ЮЗР. X, с. 236.

[3]) Также, 243.

[4]) Акты ЮЗР. X, 442. Пор. другу редакцію: „Як по иншних землях дань віддаєть ся; волїлиб ми цїною відомою давати від тих людий, що твоєму цар. вел. належать", также с. 449.

до трибуту цареви, але цар мав право тільки означити висоту зобовязань на основі місцевих доходів, — все инше належало до українського скарбу.

Другий проєкт був: „Щоби государь приказав бути в їх козацьких городах воєводам з їхнїх людий, що булиб люди знатні, вірні і знали їх козацькі права; і вони-б на государя збирали всякі доходи“ [1]). Се була уступка для московських плянів завести на Україні воєвод, — Українці годили ся на се, щоби воєводам віддати збір податків, але ставили умову, щоби воєводи були українського роду.

В третім проєктї читаємо: „А як государь на се не дозволить і прикаже, щоби в їх черкаських городах були його государські воєводи, нехай би поборцями доходів були їх люди, і збираючи віддавали государевим воєводам і приказним людям, а се тому: як пічнуть доходи збирати їх люди, козаки, то хоч кому покажеть ся й тяжко, не будуть гнївити ся на се, тому що робитимуть по їх правам“ [2]). Се вже була остаточна уступка: українське правительство давало згоду й на се, щоби воєводи мали нагляд над скарбом, але застерігало для себе уряди поборців.

Українські посли, Самійло Богданович Зарудний і Павло Тетеря, повинні були предложити цареви наперед перший проєкт, найбільш корисний для України, і аж згодом, — якби не повело ся його перепертн, могли іти до дальших. Але посли зробили велику помилку, — подали царським боярам відразу всї три проєкти! Бояри, розумієть ся, вибрали третїй, найлекший для Москви, найтяжший для України. Не згодили ся анї на сталий трибут, анї на воєвод-Українців, а дозволили тільки, щоби для побору лишили ся давні урядники, під контролею Москви. Царська відповідь була: „збирати війтам і бурмистрам і райцям і лавникам, і віддавати у государевий скарб тим людям, кого государь пришле, — і тим людям глядїти, щоби поборці поступали по правдї“ [3]).

Козацькі посли старали ся поратувати справу скарбу ще в той спосіб, що поставили жадання, щоби цар давав платню старшинї і всьому війську. Яке значіння мало те жадання, зрозуміємо, коли пригадаємо, що кошти удержання війська доходили до 1.300.000 зол., — се булаб незвичайна рекомпензата для

---

[1]) Тамже, 439—440, пор. 449.

[2]) Тамже, X, 440; пор. инша редакція, с. 449—450.

[3]) Тамже, с. 450, пор. 447, 479.

українського скарбу за доходи, яких він зрік ся на річ царя, — ті доходи не були багато вищі над 300.000 зол. Московський уряд очевидно не хотів пристати на таку комбінацію. Бояри нагадали зараз слова гетьмана у Переяславі, що козаки не проситимуть плати у царя[1]). В дальших переговорах бояре заявили: „кілько на Україні в городах і містах яких доходів, про се цар. вел. невідомо; і вел. гос. наш, й. ц. вел. посилає дворян описати доходи. А як сї дворяне ц. вел. всякі доходи опишуть і злїчать, в той час по розгляду ц. вел. буде указ про плату на запорожське військо". Тимчасом обіцяно для війська дарунок „по давнїм обичаям"[2]).

Московський уряд справдї хотів списати українські доходи: в маю 1654 р. видано вже приказ про се стольнику Лодиженському[3]). Але на прошення гетьмана опись здержано до часу, „аж служба минеть ся", себто до покінчення війни з Польщею[4]). Але переписи не переведено і пізнїйше. Під кінець життя Хмельницького, коли відносини між гетьманом і Москвою стали напружені, московський уряд почав домагати ся розгляду сеї справи.

Окольничий Федір Бутурлин в червнї 1657 р. робив гетьманови закиди, що цар не має з України нїякої користи: „Доходів нїяких ц. вел. з усїх городів України, окрім київських малих доходів, у свою ц. в. казну нїчого не брав, а тими всїми городами України ти рядиш і з тих городів усякі доходи збираєш на себе"... Гетьман в гнїві відповів на се, що своїм послам Зарудному і Тетері „не приказував й на гадцї у нього не було, щоби воєводи були у всїх городах і щоби їм віддавано зібрані доходи..."[5]). В Москві у переговорах з Тетерою в серпнї 1657 р. бояри дуже докладно обговорювали справу українських доходів і старали ся добути від послів заяву, що управа скарбу є лихо ведена і бажано булоб, щоби цар взяв її в свої руки...[6]).

---

[1]) Также, с. 452.

[2]) Также, с. 483, пор. царську грамоту IV, 1654, также, 568—9. Сей дар (30.000 зол. „малих" і 215 черв. зол.) виплачено на руки гетьмана в VIII, 1654, Акты ЮЗР. X, с. 685—697.

[3]) Также, X, 673—6.

[4]) Цар до гетьмана 11 VIII ст. 1654, также, 761.

[5]) Акты ЮЗР. III, с. 567, 569.

[6]) Акты ЮЗР. XI, с. 743—5.

ДОПОВНЕННЯ до розділу І. Державні маєтности.

З давніх королівщин Вишгород і Чернин дістав київський межигорський монастир (універсал Хмельницького 20 XII 1653, Акты Зап. Россіи V, 90). З приватних маєтностий гетьман дав в уживаннє Павлови Хмельницькому Бугаївку, Берків, Масани і Борщівку за суму 8.000 зол. поль., взяту на воєнні потреби (універсал 15 VI 1655, тамже, V, 95); Ходосівку і Криничі дістав Золотоверхий Михайлівський дівочий монастир (унів. 18 VIII 1852, тамже, V, 88). З католицьких маєтків лубенському Мгарському монастиреви віддано бернардинські сіножаті (унів. 5 III 1653, тамже, V, 89); київському братському монастиреви Ксаверів, котрий передтим державкс ьондз Єлец, і єзуїтські маєтности Плисецьке, Чорногородку, Сарновичі, Обиходи і Базар (унів. 9 I 1656, тамже, V, 96).

До історії почаївських видань XVIII в.

Ударемнена умова почаївської друкарні з львівською ставропигійською з 1796 р.

Подав *Михайло Возняк.*

В своїй „Сводн-ій Галичско-русск ій Лѣтописи съ 1772 до конца 1800 года“ (Ч. II, Львів, ст. 389) зазначив Антін Петрушевич під 1796 р., що Ставропигійський Інститут „з недостачі засобів спинив друкуваннє церковних книг і був приневолений зробити умову з друкарнею почаївського манастиря в справі продажі спровадженних відтам книг, але австрійське правительство заборонило Ставропигійському Інститутови продажу закордонних книг“.

На підставі документів, які були перед війною в реґістратурі Ставропигійського Інституту, можна ось що сказати про сю справу. Префект василіянської друкарні в Почаїві о. Спиридон Кобєрський звернув ся в 1795 р. до старшини Ставропигійського Інституту з листом з 15 грудня, де читаємо: „Тутешня друкарня не має відбуту на книжки друковані для духовного ужитку тутешньої зєднаної з Римом Руси, бо більша частина сієї Руси відпала від єдности з римською церквою під теперішнім російським пануваннєм, тому звертаєть ся до вас, добродії, з пропозицією, чи не схотілиб ви прийняти якоїсь скількости сих книжок на склад своєї друкарні для ужитку тамошніх уніятів, далеко щасливійших під пануваннєм його цісарсько-апостольської високости. Друкарня на свій кошт доставить книжки до Львова, скільки їх буде треба, й зобовязуєть ся доставити, скільки лиш буде треба, нехай тільки свобода перевозу через кордон буде вироблена для неї там у краєвої власти. З сього булаб і для галицького народу вигода й для вас, добродії, користь і зиск і для тутешньої друкарні буде стільки користи, що врятує себе від шкоди на своїй

власности“. Далї Коберський просив не ждати на докінченнє умови й як найшвидше постарати ся про дозвіл ґубернії, щоб який новий розпорядок російських властий не спинив сього проєкту, й переслати відповідь тою самою дорогою, якою Ставропигія одержала лист із Почаїва.

На пропозицію почаївської друкарнї відповів Ставропигійський Інститут, а властиво в його імени „zgromadzenie przodkujących w narodzie ruskim kollatorów cerkiew stawropigialnych lwowskich“ письмом з 22 грудня тогож року. „Передові колятори серед руського народу“ заявили, що пороблять заходи у краєвих властий в справі одержання книжок з Почаїва, та просили управу почаївської друкарнї постарати ся у своїх полїтичних властий дозволу на впровадженнє книжок до Галичини. Тим самим, що торкаєть ся першої точки пропозиції, старшина Інституту прийняла „запроповану їй доставу, скільки й які лиш книжки найдуть ся в почаївській друкарнї, під умовою, що остання згаданим способом від себе постараєть ся про спровадженнє, — не для власного зиску, але для тимчасового задоволення потреб краю та друкарнї“. Одначе старшина Інституту зажадала від себе подати їй спис книг кождого формату, їх число й цїну, заки прийде до кінцевої умови, щоб знала, на перепровадженнє якої скількости через кордон має виробляти дозвіл і якемісце приготовити на склад. А щоб з причини великого віддалення Почаїва та Львова не наступила яка гайка в сїй справі й щоб нові розпорядки краєвих властий не спинили виконання сього наміру, старшина Інституту запропонувала обом сторонам визначити по дві або й більше осіб, котрі у Львові умовили ся б що до всього.

Відповідь Спиридона Коберського на сей лист має дату 20 лютого 1796. Розпочав її невимовним вдоволеннєм, що в такім нещасливім положенню, в якім опинила ся почаївська друкарня, старшина Ставропигійського Інституту схиляєть ся ратувати почаївських василіян. Дякував за сю ласку іменем усього почаївського чина василіян. Коберський задумував ще в груднї минулого року зложити поклін старшинї Ставропигійського Інституту. „Але є різні перешкоди в теперішнїх часах, — писав він. — Перша причина — бездорожже, друга, що переїзд через кордон такий трудний, що не можливо передерти ся, бо жаден з царських офіціялїстів під нїяким претекстом не хоче дати пашпорту“. Одначе Коберський зазначив, що докладає всїх зусиль, щоб по Великоднї могти бути

у Львові й негайно довести до устної й письменної умови в справі почаївських книжок.

Для переговорів виделеґувала старшина Ставропигійського Інституту своїх двох членів: Павла Урмовського й Остапа Батурин-Вітавицького. Переговори йшли тяжко. Про се оповідає лист віцеректора львівської унїятської духовної семинарії Теофана Голдаєвича (василіянина) до Почаїва. Лист має дату 26 червня 1796. Голдаєвич нарікає, що почаївська друкарня почала інтерес і не може довести його до кінця, почала контрактувати в справі книжок і не доводить контракту до кінця. Попереднього дня були в нього Урмовський і Вітавицький з жалями, що досіль не мають ніякої резолюції від Коберського. Голдаєвич оповів їм зміст білєту, який що-йно дійшов до нього. Тодї дістав відповідь, що вони готові винагородити кривду василіянському чинови в Почаїві, як що він уважає себе покривдженим уложеною таксою, та й умовити ся щодо заквестіонованого перевозу й мита, нехай тільки почаївські василіяне вишлють із свого боку повновласника з інструкцією. Але рівночасно Урмовський і Вітавицький додали, що вони знають про те, що почаївська друкарня має свої склади в ріжних місцях Галичини. Також у вихованців львівської семинарії бачили вони почаївські півустави. В своїм часї будуть приневолені упімнути ся за кривду своєї друкарнї, як що почаївська друкарня далї буде зводити їх і кривдити. Сповняючи їх проханнє приспішити ухвалу в сїй справі, Голдаєвич просив почаївських василіян порішити сей спір і викалькулювати докладно ціну кождої книжки, взявши під увагу також те, що можуть коштувати перевіз і мито. З такою калькуляцією і урядовою повновластю чина василіян у Почаїві нехай Коберський як найшвидше приїде до Львова для кінцевої умови. А колиб через якісь перешкоди приїзд на швидку не був можливий, просив надіслати зараз першою почтою бодай листовну резолюцію, чи й коли можна сподївати ся покінчення розпочатої справи, чи нї, — на адресу пароха братської церкви у Львові Горбачевського (Garbaczewskiego), бо Голдаєвич виїздив у найблизших днях на лїченнє до мінеральних вод. Виливаючи досаду з причини прикростий, яких наробило йому посередниченнє в сїй справі, кінчив він свій лист: „Прошу ще раз і ще раз такого людського поступовання з людьми й увільнення як себе самого від тих підозрінь в справі складів. вірних, чи нї, сього я зовсїм не знаю, так і мене займати ся далї сим посередниченнєм. Воно зовсїм не по-

годжуєть ся з моєю слабовитостю й особистими обовязками, тому хочу його сьогоднї покінчити"...

З листу Голдаєвича виходить, що Коберський був по Великоднї у Львові та зробив якусь умову з відпоручниками старшини Ставропигійського Інституту. Правдоподібно умова обіймала справу лиш у загальнім нарисї, а в деталях обидві сторони не погодили ся. На се вказував би зміст білєту Коберського чи ігумена почаївських василіян до Голдаєвича. Тут жалував ся автор білєту, бо почаївська друкарня почувала себе покривдженою з боку Ставропигійського Інституту. З свого боку старшина Інституту зробила закид почаївським василіянам, що вони потворили склади своїх видань у Галичинї та продавали їх тут, не зважаючи на те, що сим робом вдирали ся у виключні права Ставропигійського Інституту. На розпродуваннє почаївських видань у Галичинї старшина Ставропигійського Інституту скаржила ся в письмі до львівського архиепископа й консисторії. Тут підкреслювала вона, що друкарня Ставропигійського Інституту має виключні права та привилеї друкувати й розпродувати церковні книжки в Галичинї. Іґноруючи се, почаївська друкарня чи її власник — почаївські василіяне завзяли ся „різні руські книжки, друковані у себе, привозити з чужої держави в нашу провінцію". Вони творять із привезених книжок склади та продають різним особам, світським і духовним. На вістку про сей преюдикат, заподіяний братській церкві, й надужиттє, якого допустили ся василіяне, старшина Ставропигійського Інституту зараз запросила до себе префекта почаївської друкарнї Спиридона Коберського та зробила умову в справі відступлення її книжок, привезених до сього краю. Одначе Коберський, хиба лиш висміваючи старшину тою умовою, далї продає книжки й далї допускаєть ся надужиття, бо не пробує ввести умови в життє. Тимчасом ся розпродаж заграничних книжок не лиш дає причину до преюдикату в некористь прав львівської міської церкви, але й підкопує її доходи, які звичайно мала ся церква з книжок, надрукованих в братській друкарнї. А чейже в буджетї сієї церкви, управильненім на приказ ґубернії бухгальтерією і потвердженім цїсарем разом з усїма правами та привилеями, які їй прислугують, найбільший дохід має прийти з друкарнї. Міжтим сей дохід тепер наслїдком преюдикату, заподіяного почаївською друкарнею, не тільки дуже зменшаєть ся, але й починає зовсїм щезати. А що є се обовязок архиепископа й консисторії боронити прав церкви та її доходів, старшина Ставропигійського Інституту просила: 1) видати заборону василіянам продавати книжки й духовенству їх

купувати, 2) силою своєї власти приневолити василіян виконати умову або відступити привезені сюди книжки на річ братської церкви, 3) приневолити чин василіян в Почаїві з інспектором його друкарні Коберським подати спис книжок, проданих в сім краю, і їх ціну.

Правдоподібно найбільше під впливом листу Голдаєвича Спиридон Коберський вибирав ся на початку липня до Львова. Се видко з того, що ігумен почаївського монастиря Амврозій Гнатович передав через нього записку ігуменови львівського василіянського манастиря Юліянови Здзюшинському з датою 4 липня. Користаючи з нагоди, що Коберський їхав до Львова, Гнатович просив Здзюшинського помогти Коберському, „щоб кориснійше зробив інтерес“. Додавав, що не пише багато про інтерес, поручений Спиридонови Коберському, бо „теперішні обставини не позволяють на се, але згаданий отець як давно мав повну повновласть робити, так і тепер має її, нічим незвязаний в найменшій точці“.

По приїзді Коберського до Львова прийшло вже до умови, як виходить з „Projekt-y do kontraktu“. Почаївську друкарню заступали її префект Спиридон Коберський і ґенеральний прокуратор василіян та ігумен чина василіян св. Онуфрія у Львові Юліян Здзюшинський, — останній виступав як представник в імени цілої інституції василіян. Про делеґатів Ставропигійського Інституту вже була мова. „Projekt do kontraktu“ заховав ся в двох примірниках, що різнять ся від себе лиш під стилістичним оглядом; один з них має дату 19 липня 1796. „Projekt“ складаєть ся з пяти точок. Перша точка зазначує, що пропозиція закупна книжок вийшла від почаївських василіян 15 грудня 1795, на що старшина Ставропигійського Інституту відповіла письмом з 22 грудня тогож року. На трьох засіданнях делеґати Ставропигії порозуміли ся що до умови й підписали її, а від тепер прийняли як продані „почаївські книжки, подані в окремім списі“, та згодили ся на ціну, визначену в згаданім списі. З свого боку почаївські василіяне приобіцювали продати Ставропигійському Інститутови не тільки замовлені книжки, але й „усякі руські“ по цінї, на яку вже згодили ся, й доставити їх до Львова відповідно до потреби.

Між паперами, що доторкають ся справи умови між почаївською друкарнею і Ставропигійським Інститутом, був і спис почаївських книжок, але чи се той спис, що про нього є мова в умові, чи ні з одного боку й чи він повний в тім разі, як що він ідентичний зо списом, згаданим в умові, не маю підстави ствер-

дити ся. Спис має заголовок „Książki zbywające w drukarni tutejszej“. Тут вичислені такі книжки формату folio: 1) Volumen evangeliarum in folio maiore. 2) Liber continens evangelias in hebdomadem passionis Jesu Christi. 3—5) Missale m. novissime editum з двома означеннями нижче: — minus, — maius. 6) Liber epistolarum ss. Apostolorum. 7) Meneae totius anni in 12 menses divisae. 8—9) Triodion з дописскою нижче: quadragesimale. 10—11) Triphologion maius, minus. 12) Liber vulgo Oktoich. 13) Horologion. 14) Psalterium cum... 15) Irmologion. 16) Semen beati Dei seu. — Далї йшли книжки формату quarto: 17—18) Triodion з дописскою нижче: quadragesimale. 19) Triphologion. 20) Rituale magnum. 21) Psalterium. 22) Liber acathistorum. 23) Canones pro completorio. 24) Liber 8 tonorum hymnographicus. 25) Theologia moralis Antoine. 26) Sermo ad populum seu catechesis.

При помочи „Историческ-ого извѣстія о древней Почаевской обители Чину св. Василія Великого и Типографіи ея, съ росписью въ той печатанныиъ книгамъ“ Антона Петрушевича в III—IV випуску „Галичанина“ з 1863 р. можна здогадувати ся, що почаївська друкарня пропонувала такі книжки: 1) Євангеліє з 1780 р. 2) Євангелія чрезъ всю св. великую страстную седмицу, друге видання з 1771 р. 3) Служебникъ з 1793 р. (novissime editum), 4) з 1788 р. (minus) і 5) з 1791 р. (maius). 6) Апостолъ з 1783 р. 7) Минея (на 12 місяців) з 1761 р. 8) Тріодь цвѣтная, друге вид. з 1786 р. 9) Тріодь постная, друге вид. з 1784 р. 10—11) Два Трефіологіони з 1777 р. 12) Октоихъ з 1774 р. 13) Часословъ з 1777 р. 14) Псалтирь толковая з 1789 р. 15) Ірмологіонъ, третє вид. з 1794 р. 16) Сѣмя слова Божія з 1781 р. 17) Тріодь цвѣтная з 1786 р. 18) Тріодь постная з 1784 р. 19) Трефологіонъ з 1777 р. 20) Требникъ з 1786 р. 21) Псалтирь з 1792 р. 22) Акафистникъ з 1776 р. 23) Каноны Богородицы съ малымъ повечеріемъ з 1774 р. 24) Осмогласникъ з 1793 р. 25) Богословіє нравоучительное съ богословія Антоіне, Турнели, Рейффенстуль з 1793 р. 26) Народовѣщаніе, третє вид. з 1778 р. Ніякий виказ книжок менших форматів, вісімки, дванайцятки тощо менї не попав під руки. Можливо, що почаївська друкарня уважала, що такі видання розійдуть ся між уніятами як матеріял для побожної лєктури, й хотіла позбути ся книжок більшого формату, друкованих головно для церковного ужитку, в першій мірі таких, які сильно відбивали свій католицький характер.

Вертаю до контракту. Його друга точка приписувала, що старшина Ставропигійського Інституту має за кожду доставу книжок заплатити готівкою. Що до сієї точки в часї переговорів виринули дві можливости виплати. В однім конспектї контракту читаємо, що Ставропигійський Інститут виплачує почаївським василіянам ратами через шість лїт щорічно по дві тисячі сто польських золотих в такім разї, як почаївська друкарня доставить Інститутови всї книжки разом. В иншім разї виплата мала наступити тільки за доставлені книжки й вибрані старшиною Ставропигійського Інституту. Друга редакція другої точки конспекту контракту зазначувала, що Ставропигійський Інститут за кождим разом достави книжок мав виплатити в золотї або сріблї умовлену цїну „без заводу й не зважаючи на ніякі причини, які моглиб притрапити ся“.

Третя точка містила застереженнє Ставропигійського Інстититу, щоб почаївські василіяне під претекстом спровадження „руських книжок“ до Галичини для Ставропигійського Інституту не впроваджували до краю своїх видань ще для кого иншого й щоб нїкому тут їх не збували. Спровадженнє мало відбувати ся тільки через брідську комору, а не через инші. Почаївський василіянський монастир чи краще його повновласник Спиридон Коберський мав усе письмом, ствердженим на коморі, виказати ся перед старшиною Ставропигійського Інституту, скільки книжок привіз до Галичини. В противнім разї почаївський манастирь був відповідальний перед старшиною Ставропигійського Інституту й мав звертати шкоду, якуб через се Інститут потерпів.

В четвертій точцї делеґати старшини Ставропигійського Інституту зобовязували ся найдалї до місяця виробити у найвищих властий дозвіл на спровадженнє книжок з Почаїва до краю та приняли на себе транспорт, обнятий списом останнього засідання, у висоті 210 золотих польських 18 гроший. За те почаївські василіяне мали оплатити мито або належитість комори.

Пята точка контракту передбачувала можливість, що почаївська друкарня доставить Ставропигійському Інститутови більшу скількість, ніж про се була мова в умові. В такім разї за доставлені до складу Ставропигійського Інституту книжки почаївська друкарня мала дістати умовлену цїну що-йно по продажі потрібних йому книжок. На закінченнє контракту, виготовленого в двох примірниках і підписаного відпоручниками обох сторін, обидві партії урочисто зобовязували ся додержати точок умови. В остаточнім контрактї пята точка відпала.

Щоб дістати дозвіл ґубернії на спроваджене почаївських книжок до Львова, старшина Ставропигійського Інституту внесла 5 жовтня просьбу до ґубернії про затвердженнє зробленої умови з почаївською друкарнею. Одначе на просьбу одержала відповідь з 4 листопада, що ґубернія не може позволити на привіз книжок з Почаїва тому, що таким дозволом просто вдаремнилаб виключний привилей Ставропигійського Інституту, яким Інститут застерігає ся проти привозу „руських книжок" з чужої території. А далї стояло в ґубернїяльній відповіди: „Коли ви отже не в силї видрукувати в своїй друкарнї вимаганих для потреб грецької релїґії книжок і сами їх випродукувати, повідоміть нас, щоб можна було дати право якійсь із тутешнїх друкарень зладити сі книжки в межах цїсарсько-королївських дідичних держав, сяк чи так не спроваджуючи їх з заграниці".

Одержавши 18 листопада відмовну відповідь ґубернії в справі затвердження своєї умови з почаївською друкарнею, старшина Ставропигійського Інституту внесла рекурс до цїсарської канцелярії. Підкреслила тут, що зробила умову з манастирем почаївських василіян в цїли привозу сюди „руських книжок", щоб побільшити фонди своїх церков. Старшина зробила згадану умову тим більше, що почаївський манастирь добровільно зобовязав ся відступити за умірковану цїну Ставропигійському Інститутови свою руську друкарню, заборонену йому по розборі Польщі й заведенню там дізунії, й видруковані в почаївській друкарнї богослужебні книжки, або доставляти їх частями. Сим робом почаївський манастирь немов винагороджував би попереднїй преюдикат і заподіяні Інститутови шкоди. Старшина зобовязала ся ратами сплачувати ті книжки, які вичисляла в окремім залучнику. Подавши далї причину заборони з боку ґубернії, збивала старшина мотивованнє ґубернії тим способом, що члени старшини заключили умову в справі вже передтим признаної собі річи, отже немовби своєї власної, і з свого боку застерегли ся в умові з почаївськими василіянами, щоб вони нїкому иншому в Галичинї не продавали видань своєї друкарнї, тільки Ставропигійському Інститутови, і то за відомостю ґубернії через брідську комору з списом, потвердженим в брідськім митовім урядї. Отже з сього не може повстати ніякий преюдикат проти Ставропигійського Інституту й умова може мати силу, одержати потвердженнє і увійти в життє.

А що доторкає ся домагання ґубернії повідомити її, чи Ставропигійський Інститут хоче користати з свого виключного

привилею, чи ні, старшина звязала таке рішеннє з фальшивим поглядом ґубернії на Ставропигійський Інститут, немов би він ганяєть ся за зисками й хоче втратити свій виключний привилей з шкодою церкви. Ставропигія може друкувати й дійсно від 300 літ усе друкувала книжки без огляду на всякі перепони й трудности. Вона має на складі досить книжок і власного друку. Правда, кермуєть ся ощадностю, бо друк і наклад „руських книжок“ дорожчий ніж латинських і менша скількість їх розпродуєть ся, а через те й менший зиск із них. В тім разї, як Ставропигійський Інститут осягне потвердженнє контракту й одержить свободу закуповувати книжки по такій низькій цїні та продавати їх по вищій цїні, мав би він дохід і міг би ужити його на друкованнє дальших книжок. Крім того таким робом Ставропигія перешкодилаб тайному привозови заграничних книжок і обнижуванню цїни своїх власних видань і принеслаб користь своїм власним фондаціям.

Арґументи старшини Ставропигійського Інституту не переконали цїсарської канцелярії й письмом з 1 січня 1797, висланим з львівської ґубернії 20 січня, цїсарська канцелярія відкинула рекурс Ставропигійського Інституту, признаючи справедливим мотив ґубернії. Відкиненнє рекурсу кінчило ся рішучим питаннєм, жадаючи відповіди до двох місяців, чи Ставропигійський Інститут хоче зробити ужиток з привилею, наданого йому перед кількома лїтами, і який, щоб в усякім разї можна було видати дальший розпорядок.

Допросивши ся сього останнього, Ставропигійський Інститут вніс письмо до ґубернії та предложив їй таке виясненнє. Старшина Ставропигійського Інституту бажає дуже ввести в життє ужиток з удїленого йому привилею, се тим більше, що не боронить йому сього вигаслий уже привилей Курцбека. Ставропигійський Інститут мав і має потверджений польськими королями й австрійським цїсарем привилей свобідно друкувати та продавати (з виключеннєм инших друкарів) книжки славянськими черенками „руські, південнославянські й волоські“ (Ruthenicorum, Illyricorum et Valachicorum librorum) по всіх дідичних австрійських краях. Щоб побільшити фонди своєї церкви з нормальною школою для бідних, Ставропигійський Інститут одержав сю ласку від цїсаря письмом з 22 марта, відісланим з ґубернії 20 квітня 1793 р.

Ставропигійський Інститут має достаточну скількість готових богослужебних книжок, на ствердженнє чого долучає їх спис. Він має виключне право й обовязаний наслїдком потверджених привилеїв продавати ті книжки, але що до сього нараженний на перешкоди з боку заграничних книгарів. Крім того Інститут зобовязав ся надрукувати власним коштом і надрукував книжки для ужитку ґенеральної семинарії й нормальних шкіл: граматику, нормальний катихизм, льоґіку Бавмайсгра й загальну церковну історію Данненмаєра. Одначе дохід з продажі сих книжок ледви відповідає процентови вложених коштів.

Правда, друк і продажа книжок приносить їм тепер менший дохід. Складають ся на се різні причини. Книжки Ставропигійського Інституту дорожчі ніж заграничні. Ґубернія велить йому платити конвенційною монетою. Вилпваннє славянських черенок дорожче ніж инших. Інститутови тяжче спроваджувати матеріял і вишукувати потрібних робітників. До того він мусить удержувати більшу скількість учеників для відправи богослужень. Тепер менший попит за книжками, бо ті церкви, що лишили ся, заспокоюють свої потреби із скасованих монастирів і церков. До того Інститут друкує книжки для нормальних шкіл, а такі книжки приносять малий дохід. Все таки він заявляє охоту по змозї сил служити ґубернії. Далї долучає Ставропигійський Інститут опінію ректорату уніятської духовної семинарії про необхідність і користність привозу до Львова книжок, обнятих окремим списом. Вони потрібні Ставропигії для передруку й зиску. А хоч Ставропигійський Інститут одержав уже раз заборону, просить затвердити умову, зроблену з почаївськими василіянами, бо друк тих книжок був би дорожший ніж спровадженнє їх ізза недостачі матеріялів і недостачі друкарняних робітників, розсїяних через революції і війни, бо старшина Інституту тепер занадто обтяжена будовою і перебудовою фондаційних домів. Се не зашкодилоб тубільцям, навпаки принеслоб їм користь, тим більше, що на підставі привилею короля Станислава Августа Ставропигія має право відпродувати книжки. Під просьбою підписали ся: Павло Урмовський як сеніор, Іван Зарицький як його заступник, Теодор Филимонович, Іван Горбачевський, Іван Бачинський як члени старшини й Остап Батурин-Вітавицький як секретарь.

Відповіди ґубернії на се письмо не стрінув я в реґістратурі Ставропигії. Життє було сильнїйше від приписів. Недостача богослужебних книжок і їх запотребованнє проломили твердиню забо-

рони й церкви спроваджували літурґічні книжки почаївського видання через свої консисторії, як свідчать про се куренди перемиської консисторії з 6 листопада 1801 ч. 16 і з 5 червня 1805 ч. 1192 (надруковані в „Збірнику Історично-фільософічної Секції“, т. V, ст. 128—9).

Між вичисленими чотирма книжками, виданими Ставропигійським Інститутом для ужитку ґенеральної семинарії і нормальних шкіл, находить ся і граматика. Мова тут є безумовно про виданий в 1790 р. „Букварь языка словенскаго чтенія і писанія учащимся въ полезное руковожденіе“. Букварь має церковний характер, але його друга частина дуже відрізняєть ся від першої і мовою і змістом, викликаним живою потребою часу. Є тут „Полѣтика свѣцкая от иностранныхъ авторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, всѣмъ же обще благопотребная“. Се рід підручника доброго тону, передрукований з почаївського окремого видання, правдоподібно 1770 р. з такою сильною течією живої мови, на яку галицька Україна ждала аж до часів Маркіяна Шашкевича й товаришів.

На закінчення подаю текст кінцевої умови, що обіймала чотири точки, в її такім ориґіналї.

Między przewielebnemi imci xiędzem Spiridionem Kobierskim zgromadzenia monasteru poczajowskiego Z. S. B. W. drukarni prefektem y imci xiędzem Julianem Zdiuszynskim generalnym tegoz zakonu prokuratorem konwentu lwowskiego swiętego Onufrego superiorem temuz wysz wyrazonemu imci xiędzu Spiridionowi Kobierskiemu do nizey wyrazonego zawarcia kontraktu assystuiącym, a mianowicie imieniem całego zgromadzenia xx. Bazylianow poczajowskich y za zezwoleniem ich czyniącemi z iedney, a wielmoznemi kollatorami cerkwi Stauropigialney lwowskiey w mieście pod tytułem Wniebowzięcia Nayswiętszey Panny Maryi drukarni przy tymze mieyscu zdawien dawna ufundowaney, przywilejami tak nayiasnieyszych krolow polskich y rzeczy pospolitey, iako tez nayiasnieyszego cesarsko krolowskiego apostolskiego maiestatu, teraz nam szczęsliwie panującego łaskawie nadanemi właścicielami, przez nizey podpisanych mocą uchwały pod dniem 27-go grudnia 1795-o roku do tego aktu wyznaczonych o kupno ksiązek staje kontrakt w punktach następuiących:

1-mo. Podłog ządania manasteru poczaiowskiego Z. S. B. W. pod dniem 15-o grudnia 1795-o roku na pismie przez wysz rzeczonego imci xiędza Spiridiona Kobierskiego Z. S. B. W. drukarni poczajowskiey prefekta wniesionego y odpowiedzi na tez pismo na dniu 22 m tegoz miesiąca y roku od zgromadzenia wspomnionych kollatorow daney za srodkuiącą na trzech sessyach zobopulnie mianych y podpisanych umową iednomyslnie ci delegowani imieniem rzeczonych kollatorow poczajowskie ksiąszki osobnym regestrem y zgodzeniem się o cenę, w tymze regestrze wytknięto zaprzedane sobie przyimują, a nawzajem monaster poczajowski z drukarni swoiey ksiąszki zamowione y inne ruskie według ugodzoney ceny kollatorom tymze sprzedaie, — y tych dostawienie tu do Lwowa podłog potrzeby wydarzeć się mającey przyrzeka. A zatym

2-do. Wypłata ceny od zgromadzenia kollatorow umowioney y akceptowaney za kazdym razem przystawienia ksiązek gotowemi pieniądzmi w złocie lub srebrze nastąpic powinna bez zawodu y pomimo wszelkich przyczyn wydarzyć się mających.

3-tio. Ostrzegaią sobie wielmozni kollatorowie, azeby pod pretextem sprowadzenia ksiązek ruskich w kray tuteyszy dla kollatorow osobno ksiązek ruskich nie wprowadzali y nie przedawali, dlatego sprowadzenie ksiązek ruskich iedynie tylko przez komorę brodzką bydz powinno, nie zas przez inne komory, a w tey okoliczności klasztor poczaiowski czyli imci xiądz Spiridion Kobierski prefekt drukarni zawsze cedułką na komorze uziętą kollatorom cerkwi Stauropigialney siła ksiązek wprowadził złozyć się powinien, w przypadku zas gdyby przeciwnie okazało się tedy podłog praw kollatorow służących manaster poczaiowski do odpowiedzi pociągniony będzie.

4-to. Ksiązek ruskich podłog wysz wyrazonego punktu drugiego sprowadzenie za wyrobieniem na tez od naywyszych rządow pozwolenia wielmozni kollatorowie naydaley w miesiąc sobie ostrzegaią nad umowe sessyi wysz rzeczonych transport regestrem na ostatniey sessyi podanym y przez strony kontraktujące podpisanym do dwieście dziesięc złt. pols. groszy osmnaście wymieniony do opłacenia na siebie y nawzajem imci xiądz Spiridion Kobierski prefekt drukarni

poczaiowskiey opłatę cła na komorze na siebie przyimuie, ktore to punkta umowione strony obydwie kontrakt zawierające strzymać sobie nawzajem przyrzekają y dla większey wagi, wiary y bespieczeństwa rękami własnemi podpisują. Datum w Lwowie dnia 19 lipca roku 1796-go.

x. Spirydion Kobierski Z. S. B. W. prefekt.

Julian Zdiuszyński Z. S. B. W. generalny prokurator superior lw.

Paweł Urmowski, zgromadzeniu senior wspolkollator y delegat.

Jan de Zarzycki vicesenior y delegat.

x. Jan Garbaczewski proboczcz, kollator y delegat.

Eustachius de Baturyn Witawicki coll. et secretarius.

Драма з коліївщини на основі драми Кернера.

Подав *Іван Брик.*

Про літературний куріоз п. з. „Helena czyli Haydamacy na Ukrainie, Drama we 3 aktach, podług Körnera Jadwigi, przez I. N. Kamińskiego przerobione i do zdarzeń w r. 1768 zastosowane“ згадав д-р В. Щурат у студії „Коліївщина в польській літературі до 1841 р.“ (Зап. Н. Т. ім. Ш., т. XCVII, ст. 87—104) і в статті: „Найблизші жерела творчости М. Шашкевича“ (Літературні начерки, Львів 1913, ст. 55). В обох разах згадав лиш на основі анонїмної рецензії, поміщеної в часописї „Pszczoła polska, pod redakcyą Walentego Chlędowskiego“, т. I, Львів, 1820, ст. 87, бо тільки з тої рецензії можна було знати зміст недрукованої драми Камінського[1]), переробленої з драми Теодора Кернера п. з. „Hedwig, die Banditenbraut“. І тільки на основі зацитованої в статтях д-ра Щурата рецензії вдалось менї відкрити незнану близше польську драму в анонїмнім і незатитулованім рукописї бібліотеки товариства „Просвіта“ у Львові.

[1]) Ян Непомуцен Камінський (ур. 1777, помер 1855), орґанїзатор, актор і довголітний директор польського театру у Львові в першій половинї XIX ст. Написав і переклав більше ніж 80 штук. Переклади й оригінали переважно дуже марні. Розвиток театру так тїсно звязаний з його особою, що історію життя Камінського вважають рівночасно хронїкою львівського театру а його самого гідним наслїдником Богуславського. В 20-х і 30-х рр. редаґував „Gazet-у Lwowsk-у“ і „Rozmaitości“. Був учителем і душею польських галицьких письменників. В 1822 р. Камінський мав зістати професором польської мови на львівському унїверситетї, та театральні заняття перешкодили. Вкінцї варта зазначити, що Камінські, шляхтичі гербу „Топір“, походженнем Українцї та мали між собою немало гр. кат. священиків. (Encyklopedyja Powszechna, Warszawa; K. Wurzbach, Bibliographisches Lexikon, т. 10; K. E. Tygodnik illustrowany, Warszawa 1863, Nr 182; Materyały do monografii i historyi rodzin Kamieńskich przez Juliana Aleksandra Kamińskiego I i II, 1855, 1856).

Д-р Щурат зовсім вірно вважає драму Камінського найраншим твором з подій колїївщини, який майже десятком літ випередив поему Ґощинського „Zamek Kaniowski“. При подрібнійшім обговоренню драми для нас важне буде звернути увагу на два моменти, а саме означити степень і якість залежности драми від німецького ориґіналу, а по тім приглянути ся, як виведено й схарактеризовано колїїв.

Драма складаєть ся з трьох актів.

Акт I. Густий ліс, скелї, ліворуч печера. Чата гайдамаків; між ними Ґонта, Залїзняк, Харко. Вони ждуть висланого на роззвіди Данилка, щоби приготовити напад на старостинський замок (сц. 1). Данилко вертає й розказує свої спостереження. Ляхи, знаючи мабуть про Умань, стережуть ся. У цілому старостинському маєтку по селах стовпи із смоляними бочками, які в разї гайдамацького нападу мають запалити й дати знак для скорої помочі. Ґонта має вже готовий плян нападу. Чути ловецький ріг. Се староста на ловах. Гайдамаки розбігають ся, Ґонта криєть ся в печері (сц. 2). Являють ся староста, його син „ротмістр“ Вацлав, ловчий Горейко й ловцї. Горейко з нараженнєм свойого життя спас старосту від зраненого кабана Вдячний староста хоче його нагородити, полишаючи йому вибір. Горейко просить дозволу женити ся з вихованицею старости Геленою. Просьба являєть ся несподіванкою, та всеж таки з огляду на се, що Горейко чесний, богатий — з ласки старости — й не простого роду, а що найважнїйше його спаситель, староста не противний, як тільки Гелена Горейка любить. Слова батька перебиває Вацлав і просить не рішати за скоро, не платити довгу вдяки чужим щастєм і не губити свойого сина. Тайну свойого серця виявить у замку. Староста під впливом слів сина змінює своє слово. Запевнюючи Горейка ще раз про свою ласку й нагороду, бажає його просьбу спершу зріло розважити (сц. 3). Лютий Горейко веде монольоґ. Слова старости засуджують його на загибіль. Звязок із пекольними другами ще не зірваний, а соперник побачить, з ким дїло. Вкінцї рефлектуєть ся, готов і сей удар перенести терпеливо та не слухати підшепту їдовитої змії, що знову вкрадаєть ся в його серце (сц. 4). Ґонта й Данилко пізнають в Горейку гайдамаку Тименька (сц. 5). Вони розказують товаришам, що бачили Тименька, котрого присутність в замку облегчить їм рабунок. Ґонта каже частинї гайдамаків поїхати в близьке старостинське село й запалити двірські будинки. Тодї задзвонять дзвони, запалають смоляні стовпи, староста із замковою службою поїде на ратунок тай лишить своє гнїздо без

оборони (сц. 6). Старостинський замок. Гелена сама в комнаті веде монольоґ. Поворот Вацлава відсвіжив її рану — її любов. Хоч як важко здушити голос слабого серця, то всеж таки не видре вона сина тим, що її сироту прийняли й обсипали добродійствами. Любов не переможе вдяку (сц. 7). Входить старий, двірський довірений шляхтич Борута. Він любить Гелену, як своє рідне дитя. Не пора сумувати, коли староста живий та вернув Вацлав. Розказує пригоду на ловах і дивує ть ся, що так всміхається ся щастє Горейкови, котрого він ненавидить. Вкінці натякає на се, що Вацлав любить Гелену та що гарне булоб з них подружжє. Се мило вражає Гелену, хоч і завдає їй нового болю (сц. 8). Входить Вацлав. Гелена витає його холодно, але з належним поважаннєм. Вражений Вацлав виявляє їй свою любов. Як тільки вітчина візвала оборонців проти ворога, що нищив плодючі ниви, він станув до бою з гаслом Бог і Гелена. Її імя було для нього ранньою зорею, воно казало йому шукати лаврів і боротя ся за справу вітчини. Гелена просить не знущати ся над нею й з плачем виходить. Вацлав здогадуєть ся, яка боротьба ведеть ся у серці Гелени, що його далї любить. Вона за мало знає його батьків. Скромність і невинність, обичайність і покірливість — се прикмети жінок; наука й відвага, гарт душі й пожертвованнє за вітчину — се прикмети добре думаючих Поляків. Вацлав ще нинї виявить батькам тайну свойого серця і ще нинї буде щасливий. Останні слова зачуває Горейко, що прийшов просити Вацлава до старости (сц. 9). Монольоґ Горейка, котрий сподієть ся ще через любов Гелени вернути до чистого, невинного життя (сц. 10). Входить задумана Гелена. Вона рішаєть ся за всяку ціну побороти свою любов, щоби не платити за добро невдякою. Горейко виявляє Гелені свою любов, а згадавши про своє нещасливе життє, просить змилосердити ся над ним. Її ангельська рука або витягне його з пропасти, або ще глибше його в неї вкине (сц. 11). Входить Борута й кличе Горейка до старости (сц 12). В розмові з Геленою остерігає її перед Горейком, котрого вважає непевним чоловіком. Гелена боронить Горейка як доброго й нещасливого чоловіка (сц. 13). Гелена сама. Нещасна доля Горейка вразила її глибоко. Вона рішаєть ся вийти за нього, щоби ратувати не тільки його, але й себе. Иншого вибору немає. Хоч би батьки й дали умолити себе сльозами Вацлава, то потім нї вони нї він не будуть вдоволені з того звязку. Як що жертва вже конечна, то вона буде нею (сц. 14).

Акт II. Борута просить старосту стерегти ся Горейка. Староста приписує сю підзорливість старечости Борути й просить не говорити зле про Горейка (сц. 1). Староста в розмові з Вацлавом звертає увагу на світлість свойого роду і, просить подумати над тим, чи звязок з Геленою буде корисний для його будучої карієри. Вацлав високо підносить прикмети Гелени і додає, що навіть королї женили ся з жінками нерівного роду. Отець уступає і йде до жінки на пораду. Горейка нагородить щедро й сподієть ся, що його заспокоїть (сц. 2). Гелена в розмові з Вацлавом стоїть на свойому. Вдячність бере верх над любовю. На Вацлавові слова овіяні пристрастю і любовю відповідає працаннем на віки (сц. 3). Зворушена подає руку входячому Горейкови і заявляє, що вона його жінка (сц. 4). Остра розмова соперників (сц. 5). Горейко сам. Він не розуміє, як се стало ся, що Вацлав клякав перед Геленою, а вона віддала свою руку йому (сц. 6). Старостина в розмові з чоловіком годить ся радо на звязок сина з вихованницею. Се її давна мрія. Гелена вихована в простоті польських звичаїв буде вразком доброї жінки, взірцевої матери й правдивої Польки (сц. 7). Входить Вацлав. Батьки виявляють йому свою згоду. Син з острахом описує сцену, як Гелена віддала свою руку Горейкови. Мати обіцює поговорити з нею, а староста заявляє, що на таку жертву Гелени нїколи не дозволить, тим більше, коли ходить о щастє сина (сц. 8). Горейко приходить до старости за рішаючим словом. Останнїй дає йому в нагороду хутір, а призначеннє Гелени инше (сц. 9). Горейка опановує завнсть й бажаннє мести. Розмова з Геленою рішить його долю. В замку метушня й крик (сц. 10). Се горить сусїдний двір. Староста каже їхати за собою синови й усїй службі, а Борутї й Горейкови стерегти замку (сц. 11). Горейко розмовляє з Геленою. Просить виявити йому тайну свойого поступку. Після деякого вагання Гелена каже, що Вацлав її любить і хоче з нею женити ся, але вона не може бути невдячна його батькам і тому приносить себе в жертву. Вона теж любить Вацлава, але вийде за Горейка, хоч щасливою не може бути нїколи. Горейко в розпуцї вибігає (сц. 12). Гайдамаки підкрадають ся під замок. Ґонта й Харко розказують про життє Тименька. Чути шелест (ст. 13). Входить Горейко. Майже божевільний веде монольоґ і хоче покінчити з життєм. Ґонта ловить його ззаду, вистріл іде в воздух. Горейко відвертаєть ся спершу від гайдамаків, а потім із бажання мести поданнєм руки відновлює свою присягу й веде за собою гайдамаків у замок (сц. 14).

Акт III. Старостина в довшій розмові приготовляє Гелєну на те, щоби приголубити її як синову й відкриває їй свою згоду і радість (сц. 1). Гелєна від щастя на половину божевільна кидаєть ся на коліна й молить небо, щоби додало їй сил зробити дорогого їй серцю Вацлава так щасливим, як на те заслугує (сц. 2). Так застає її Горейко. Його лють безгранична. Безпощадно відкриває, яка гроза висить над замком. Все, що живе, згине під ножами гайдамаків, а їх провідником і спільником страшного Ґонти він сам. Гелєна благає крізь сльози не губити своєї душі і пощадити замок, а коли й се не помагає, паде перед Горейком на коліна й хоче для його вічного спасення стати його жінкою. За пізно. Чути свист. Се пригадує Горейкови його присягу (сц. 3). Вбігає Борута і просить Горейка бігти на відсїч, бо гайдамаки окружили вже замок і вирізали челядь. Горейко вбиває Боруту (сц. 4). Входять Ґонта й гайдамаки. Гелєну пощаджено як наречену Горейка (сц. 5). Входить старостина. Гелєна заслонює її собою перед ударом ножа. Горейко заявляє, що дарує старостинї життє, як Гелєна піде з ним і стане його жінкою. Старостинї дорожча смерть ніж така жертва. Та Гелєна не зважає на слова старостини і віддає Горейкови руку на знак згоди. Ґонта каже вести до скарбів. Горейко приказує Гелєнї йти зі світлом попереду та повести гайдамаків до старостинських скарбів (сц. 6). Гайдамаки входять в пивницю. Ґонта входить останнїй, приказавши Гелєнї стояти непорушно на свойому місцї (сц. 7). Тим часом Гелєна спускає нагло зелїзні двері, засуває, замикає на ключ і підпалює соломяну стріху старого будинку (сц. 8). Прибігає Горейко, силоміць видирає Гелєнї ключ, підчас сїпання відкидає кріс (сц. 9). Біжить відчиняти пивницю й ратувати товаришів. Чути голос дзвонів. Се бють на трівогу. Гелєна миттю бере за покинений кріс, цїлить у Горейка і кладе його трупом (сц. 10). Вертають староста, Вацлав і служба. Старостина розказує, що сталось. Староста віддає зомлїлу героїню Вацлавови, а службі приказує подвоїти сторожу й відвезти завтра повязаних гайдамаків у найблизший город (сц. 11).

Драма Кернера складаєть ся теж із трьох актів. Як порівняти композицію обох драм, виходить, що Камінський переніс на початок першого акту сцену 10 німецької драми, розбиваючи її на дві сцени (1 і 2). Сцени 3 і 4 відповідають сценї 11, сцени 5 і 6 втручені, сцена 7 відповідає сценї 1, сцена 8 втручена, сцени 9, 10, 11, 12, 13, 14 відповідають сценам 2, 3, 4 — 5, 6, 7, 8, 9 німецького ориґіналу. В актї другім до сцени 8 нема

між польською драмою і німецьким оригіналом ніяких важнійших ріжниць з виїмком тої, що короткий монольоґ Юлія (сц. 3) влучений Камінським до сцени 2. Сцени 9 і 10 з незначними змінами відповідають сценам 10 і 11, сцена 11 втручена, дальше без змін.

В акті третім нема ніяких ріжниць між перерібкою й оригіналом крім незначного додатку на самому кінці.

Зміни пороблені Камінським, як бачимо, незначні і мають більше сценічне значіннє, або викликані пристосованнєм німецької драми до коліївщини.

Персонаж і акція в драмі Камінського точнісінко ті самі, що і в Кернеровій драмі. Староста, його жінка, син „ротмістр" Вацлав, вихованиця Гелена, Борута живцем скопійовані з ґрафа Фельзек, його жінки, сина „ротмістра" Юлія, вихованиці Гедвіґи, старого Бернарда. Навіть патріотичні фрази Вацлава (акт I, сц. 9) або його матери (акт II, сц. 7) не оригінальні, а взяті із Кернера (акт I, сц. 2 і акт II, сц. 8). Патріотична фразеольоґія про прикмети польських жінок і мужів (акт I, сц. 9) не приходить в оригіналї, а в перерібцї тільки псує лїризм монольоґу Вацлава і являєть ся ніяк неоправданим дешевим ефектом, який з правдивою штукою не має нічогісінко спільного і є вже оригінальною інвенцією Камінського.

В польских жерелах драма згадуєть ся під назвою „Haydamacy na Ukrainie". Раз подаєть ся її як оригінальний твір (Przegląd materyałów do monografii i historyi rodzin Kamieńskich i Kamińskich, przez Juliana Aleksandra Kamińskiego, Lw. 1856, I, ст. 84, Nr. 11), другий раз як „naśladowanie" (Fr. Xaw. Blotnicki, Rocznik teatru polskiego we Lwowie od 1. I 1222—1. I 1823 roku, ст. 18), то знова як „przeróbka" (Pszczoła polska, op. cit., ст. 87 і Stanisław Peplowski, Teatr polski we Lwowie, Lw. 1889, ст. 85 і 88—89). На дїлї драма Камінського робить вражіннє ні наслїдування ні перерібки, а незугарного перекладу німецького оригіналу, ще й попсованого й розширеного сценами, які не зраджують лїтературного таланту в їх автора. Рецензент в „Pszczol-ї" бачить, правда, в перерібцї „wiele odmian korzystnych dla sztuki" (ст. 91). Він навіть на основі діяльоґів, гарного й правдиво драматичного малювання почувань, сильного відданя пристрастий і їх природних переходів признає в богатьох місцях вищість перерібки над оригіналом (ст. 93). Хвалить драму теж і „Pamiętnik galicyjski" (вид. Ф. Хотомського і Евг. Броцького з 1821 р.). Та в суперечности до тих

специяльно львівських поглядів на штуку й ближче правди стоять слова критика з Tygodnik-a literack-ого (Познань 1842), що переклади Камінського, маючи одного перекладчика, роблять вражіннє, як би не мали одного тільки автора. Взагалі про Камінського можна сказати, що він, здаєть ся, сотворений виключно на перекладчика. Все, шо переклав, ще уйде, але все, що нїби написав оригінально, лихе (ст. 407).

З черги випадає нам приглянути ся особам і акції у звязку з коліївщиною, що я нароком поминув, бо краще обговорити їх окремо.

На першому місцї стоїть безперечно герой драми Тименько. Явив ся серед гайдамаків, мов з дощем впав. Півтора року раньше, на три днї перед уманською справою явив ся о півночі плечистий хлопчисько й закричав гайдамацьким голосом: „Ґонто, знаю тебе і я з вами“. Ґонта заглянув йому по свойому в очі і хоч у нього обросле серце, то прецї новик так пройняв його на скрізь своїм полумяним зором, що Ґонта прийняв його й зажадав проби. Засміяв ся так страшно, що аж вікна задзвенїли і повів гайдамаків у двір якогось Ляха, запалив його і вирізав без пощади все, що тільки жило. Не козацького він роду і не зрадив свойого імени. Дали йому імя Тименька, яке відразу вславив і охрестив кровю Ляхів. Неправесний син богатого шляхтича. Отець виховував його у великих містах і записав йому кілька хуторів і много гроша. Заки вернув в рідну землю, свояк підступом загарбав усе його добро. Коли покривджений домагав ся свого, казав його зловити й вичесати по татарськи. Бажаннє мести загнало його до гайдамаків. Його свояком був саме той Лях, якого він зарізав. Потім посоловів, мало їв, не пив горівки, нїколи не засміяв ся, а вкінцї кудись пропав. Стрічаємо його на службі у старости, де зажив достатно й здобув довірє, особливо від хвилї, коли спас старосту від неминучої смерти. Любов до Гелєни є тою чарівною силою, що веде його думки і дїла. Він викидок людскости, на краю пропасти поставлений розбишака, каяттєм хоче змити слїди крівавого життя, слїзми поєднати ся зі світом, хоче спробувати, чи розбишака може бути ще чоловіком. Тільки любов для Гелєни може повести його на праву дорогу й розвинути ту крихітку людського почуття, якої ще не затопила невинно пролита кров. У хвилях душевної боротьби і зневіри все ще бере верх бажаннє чистого й спокійного життя. Та се трівае так довго, як довго ще вірить в можливість любови Гелєни. Хвиля розчаровання доводить його до божевільної розпуки, до бажання покінчити з життєм. Вратова-

ний Ґонтою ще відвертаєть ся від крівавих постатий колишніх товаришів, ще відказуєть ся вести гайдамаків у замок і хочби за третину добичі губити душу. Та заведена любов, що розбила усї його надії, жадає мести і завертає його в ряди гайдамаків.

Те, що між гайдамаками найшов ся шляхтич, не є нічим незвичайним. Між гайдамаками зустрічали ся люди не тільки усїх народностий та верств, які мешкали по Українї, але й т. зв. „особи закордонні", що приставали до гайдамаків з ріжних мотивів. Та далеко частїйше зустрічаємо між гайдамаками шляхтичів з чиншової шляхти, бездомної, дрібних панів, управителїв маєтків й навіть самих дїдичів. (Розвідка про гайдамаччину Володимира Антоновича, Руська істор. бібліот. Н. Т. ім. Ш—ка, т. XIX, ст. 9 і 15). Постать Тименька на тлї сучасних відносин була би можлива, та Камінський скопіював її до найменших подробиць із Кернерового Рудольфа, романтичного італїйського розбишаки з Ріальто. Самеж імя Тименька являєть ся просто вигадкою Камінського, так як між гайдамацькими ватажками імя Тименька не стрічаєть ся. У Кодненській книзї згадуєть ся, правда, про якогось Тимка, що вкупі з иншими 13 ма козаками, яким пани примусово казали йти помагати конфедератам, покинув конфедерацькі ряди й увійшов у зносини з гайдамаками (Начерк колїївщини, Яків Шульгин, Руська істор. бібл. т. XX, ст. 105), та се анальоґія рішучо за далека.

Ватажком гайдамацької чати в Камінського є Ґонта. Він задумав, щоби гайдамаки стали пострахом цїлої України, що доси плила тільки молоком і медом, а тепер має дати срібло й золото. Сплїснїлі скарби богачів, смерть і кров — се його гасло. Він плянує рабунок, а на заохоту каже пити горівку. Радо пє й сам. Се страшний чоловік, потрохи цинїк, у якого обросле серце. Строгий, за непослух грозить ножем або купіллю в горячій смолї. Навіть для Тименька Ґонта страшний привид. Мотивом його дїл тільки бажаннє наживи.

Ясно, що Ґонта Камінського з історичним Ґонтою має дуже мало спільного. Навіть із мемуарів шляхтичів або духовних осіб польської народности, що писали після колїївщини і з крайньою ненавистю відносили ся до колишнього уманського сотника, виходить Ґонта чоловіком не тільки заможним, але й навіть богатим; значить ся, не страсть до грабунку поводить ним. Особистий інтерес і честолюбство повинні були би хилити Ґонту до оборони шляхетства, в ряди котрого він міг попасти. Ґонта дїяв із свідомого обовязку стати в боротьбі, що обхопила країну, на бецї свого

народа, його прав, віри й національности, та принести сьому ділови в жертву і свою карієру і своє суспільне становиско. Під Уманню пристає до Залізняка тільки упевнивши ся попереду, що останнїй підняв повстаннє в імя здійснення заповітних народних ідеалів. (В. Антонович, op. cit., ст. 110, 111)

Деж шукати за жерелами характеристики Ґонти? Вони під рукою. Камінський охрестив Ґонтою ватажка Кернерових розбишак Цанарета. Розуміє ся, що треба було італїйського ватажка якось акліматизувати. І Камінський зробив се, кажучи йому пити горівку та підсуваючи йому вульґарні слова й фрази, яких даремно булоб шукати в словарі навіть італїйського ватажка.

Із підрядного персонажу Данилко являєть ся Кернеровим Льоренцом, Залїзняк і Харко замітні хиба своєю обережністю.

Взагалі-ж гайдамаки Камінського — се Кернерові розбишаки, пересаджені з границь Італїї на Україну. Характеристичне, що Камінський за всяку цїну бажав надати драмі позір історичности. Він каже орґанізувати ся чатї на півтора року перед уманською різнею, згадує про кріваву розправу з гайдамаками під Білою Церквою, де вбито на паль дванацять гайдамаків, бо Ляхи не знають з гайдамаками жартів, або вплїтають в колесо або вбивають на паль, згадує теж про Запорожжє.

Як не мають нїчого спільного із колїївщиною особи й сцени взяті живцем із Кернерової драми, так теж не мають із нею нїякого нї історичного нї побутового звязку сцени оріґінальні. Звісно, що Ґонта пристав до Залїзняка що-йно під Уманню, відки Ґонта попав ся в руки ворогів, а Залїзняк спас ся. У драмі Камінського стрічаємо обох в подїї, яка скоїла ся геть пізно після уманської різнї, коли там не міг бути Ґонта, анї сам анї з Залїзняком. Залїзняк виходить у драмі підрядним колїєм, а на дїлї його на радї скликаній в Уманї для вибору військової старшини по козацькому звичаю при вистрілах з пушок і стрільб проголошено гетьманом, а Ґонту уманським полковником (Вол. Антонович, op. cit., ст. 116). Камінський мішає гайдамаків з запорожцями. Вкінцї за Кернером замикає гайдамаків у пивницю, а від себе каже їх повязати й відвезти у близький город.

Гадаю, що сього досить, щоби побачити усю неісторичність історичної драми й найраншого твору із подій колїівщини в польській лїтературі.

Гайдамаччина у світлї історичної науки — се необхідна реакція народних мас, яку викликала неосвічена й свавільна польська шляхта, що замкнувшись у вузкім верствовім націоналїзмі

та релігійній виключности, була еґоїстичним експльоататором людського добра й здоровля та нехтувала всї громадянські й людські права народа. Характеристичні риси гайдамаччини — се верствовий протест проти упривілейованих, релігійний протест проти силоміць запроваджуваної віри, полїтичний протест проти крайне несправедливого юридичного та громадянського устрою. (В. Антонович, op. cit., ст. 3, 37). Коли в парі з сим народним протестом являло ся бажаннє вдовольнити особисту сваволю або наживу, коли гайдамаччина принимала кріваву форму, то се було зовсїм природним й неминучим наслїдком не тільки розпучливого настрою і низького ступіня освіти народнїх мас, але головно й того безладдя й анархії в Польщі, серед якого масовий рух не міг найти більш леґальних та громадських доріг. (В. Антонович, op. cit., ст. 4, 37). Гайдамаччина не була сальонним розговором між дипльоматами; вона була нелеґальним протестом проти нелеґальности, насильством проти насильства, грабіжю й розбоєм проти грабежи й розбою. В цїлій сїй історії оправдалась велика евангельська правда: „якою мірою міряєте другим, такою й вам самим відмірить ся". (И. М. Рева, Уманская рѣзня. Київ 1879, ст. 2). Впрочім не в инших формах виявила себе й барська конфедерація, звернена проти короля й православних, а проти якої станула теж гайдамаччина в обороні королївської поваги і правного ладу.

А проте на драмі Камінського виробляли ся погляди на один із найтраґічнїйших епізодів вікової польсько-української боротьби! Перший раз виставлено драму 20. XII 1819 р. у Львові (Fr. Xaw. Błotnicki, op. cit., ст. 16), потім 10. I 1820, а 17. VIII 1820 р. в Кракові. Вона удержала ся довший час у театральнім репертуарі (St. Pepłowski, op. cit., ст. 88—89). Драма зайняла між штуками виставлюваними в польськім театрі у Львові почесне місце (Pszczoła polska, op. cit., ст. 87). Рецензент із „Pszczoł-и" писав, що Камінський замість Цанаретів, Льоренців ужив зручно памятних жостокістю гайдамаків (ст. 88), та що Ґонта і його товариші вийшли у влучних та властивих рисах (ст. 93). Правда, що польський лїтературний рух у Львові стояв у 20-их роках 19 ст. ще дуже низько. Суспільність розболїла, апатична або плоска, а лїтерати автодидакти. (Władysław Zawadzki, Literatura w Galicyi, Przewodnik naukowy i literacki, Lw. 1877, ст. 690 і 700). З огляду на се треба бути для рецензента вибачливим. Та всеж таки коли світлїйші одиницї львівської суспільности прийняли драму так безкритично і наївно повірили в її історичність, то щож говорити про ширшу публику? Вона прийняла

штуку з загальним уподобаннєм. (Pszczoła, op. cit., ст. 97). Сей успіх драми є для її артистичної вартости як найгіршим свідоцтвом.

Камінський умів добирати ся до мало критичної галицької публики, — писав критик Tygodnik-a literack-ого (Познань, 1842, ст. 406). А як підходив її, щоби робити касу, на се дає відповідь Фр. Яворський (Lwów stary i wczorajszy, Lw. 1911, ст. 213). Камінський знав львівську колтунську публику і її вимоги. Він мусів корчити ся й плазувати перед мольохом, що мав бути його грошевим якорем. Він, що гидив ся тривіяльним, ярким блиском, мусів його ще позичати й повними пригорщами сипати перед очі партеру й ґалєрії, розвівати правду сцени у фантастичні орґії дешевих ефектів, у яркі калейдоскопи слів не повязаних ні думкою ні артизмом. Він приманював до театру львівську публику страшною жостокістю або блазенськими сценами, щоби потім після цілої серії дурниць виставити остаточно Шекспіра або Шілєра та переконати ся ще раз, що ніхто на такі поважні штуки не пійде. Псував смак публики, щоби дорогою зіпсуття піднести її до висоти правдивої штуки.

До „штук“, що мали робити касу, а в яких Камінський старав ся підійти під смак публики, можна сміло зачислити й обговорену драму. На жаль, поступив собі або за легкодушно або за злобно, надуживаючи до того надто делікатної матерії. Польська суспільність довший час вчила ся в Кернера пізнавати коліївщину і ті погляди передавала з поколїння в поколіннє. Що італійський розбишака Тименько був довго побіч Ґонти популярним типовим представником коліїв, показує записка Михайла Куземського з 1860 р., де Тименько з Ґонтою названі ватажками гайдамаків (Записки о высланництвѣ Народа руского до Вѣдня, Укр. Нац. Музей, Львів). Цікаво, що Маркіян Шашкевич назвав у повісти „Олена“ свойого шпіона-бандуриста теж Данилком. Чи ся однозгідність імени й ролї в „Олен-ї“ і драмі Камінського припадкова, чи вийшла вона в Шашкевича під впливом драми ще в часї його побуту виставлюваної у Львові, рішити не легко, а впрочім і неважно.

Рукописні гумористичні часописи.

Подав *Володимир Гнатюк.*

Шістьдесяті роки XIX ст. представляють для дослідника нашого національного розвою дуже принадне поле. З заведенєм нової австрійської конституції починаєть ся на ново національний рух у ріжних напрямах. Повстають товариства (навіть межи ґімназійною молодіжею і тому тайні, т. зв. Громади); засновуєть ся театр, який що правда й доси лишив ся тілько провінціяльним, але не вважаючи на те причинив ся в високій мірі до розбудженя національної свідомости в ширших кругах; народжуєть ся преса, що вправді мала вже попередників від 1848 р., але зовсім відмінна від них; вона ще слаба й ефемерна, але стає чим раз більше внутрішною потребою інтеліґентної верстви, через що набирає сильнійших виглядів на будуче; появляють ся нові письменники, між якими найвизначнійшим талантом належить безперечно признати Юр. Федьковича; політичний і парляментарний провід бере в свої руки ще старше поколінє, але підростають нові діячі, які мають його заступити. Не йде воно все так, якби ми нині могли собі того бажати, та при оцінці тих часів треба брати на увагу не тільки слабі сили, з якими увійшли ми в конституційне житє, але й цілковитий брак досвіду на непротоптаній дорозі та брак традиції, яка витворює відповідну атмосферу для всякої праці. Подрібна історія тих часів виказалаб се як найкрасше та ми не можемо її мати, поки не маємо цілого ряду оглядів із ріжних царин тодішнього житя, між тим також огляду преси. Маючи намір докинути й зі свого боку хоч невеличку цеголку до такого огляду, подаю ось тут малий причинок до нього.

Преса 60-их років відріжняєть ся тим від попередної, яка повстала в 1848—49 р., що починає виразно ріжничкувати ся і розпадати ся на дві ґрупи, українську й русофільську. Вправді головний політичний орґан тих часів „Слово“, що почало по-

являти ся від 25 січня 1861 р. два рази на тиждень, старало ся єднати коло себе всї елементи без огляду на те, чи хтось уважав себе прихильником єдности тільки з придніпрянською Україною, чи розширяв ту єдність і на Московщину, та друкувало статї навіть закордонних Українців, писані чистою народньою мовою, побіч статий писаних т. зв. язичієм, але се діяло ся тільки в початках його істнованя. Від 1866 р., від відомої статї Ів. Наумовича з проголошенем обєдинительної проґрами, воно звернуло рішучо на русофільську дорогу і вже не сходило з неї до кінця, доки не перестало виходити 1887 р. В тім самім 1866 р. редактор „Слова“ Б. Дїдицький видає анонімно брошурку „Въ одинъ часъ научить ся Малорусину по Великорусски. Додатокъ до „Слова“ ч. 80“, хоч сам не доказав сеї штуки і до кінця свого доволї довгого житя писав тільки язичієм.

Побіч „Слова“ починають появляти ся й инші русофільські орґани, тільки одні не дуже ще рішучі, як прим. „Домъ и Школа“ І. Гушалевича (1863—1864 р.), або „Голосъ Народный“ М. Білоуса в Коломиї (1865—1868 р.), а навіть „Письмо до Громады“ С. Шеховича (1864—1868 р.); другі радикально русофільські, як „Страхопудъ“ Й. Ливчака в Відни (1863—1868 р.; з перервами виходив він до половини 90-их років, перенесений до Львова) і всї инші його виданя, як: „Золотая Грамота“, „Славянская Библіотека“, „Славянская Заря“; або „Боянъ“ В. Стебельського (1867 р.) у Львові, в якім видавець друкує поезії І. Аксакова, кн. Вяземського, Г. Державіна, М. Лермонтова, О. Пушкина, гр. Ф. Сологуба, Ф. Тютчева, А. Хомякова, добираючи й прозу таких самих російських письменників, жонґлюючи терміном „руський“, який можна було поясняти ріжно, відповідно до потреби. Також виданя „Гал. рус. Матицы“, які редаґували Б. Дїдицький та Я. Головацький, носили русофільський характер та друкували ся язичієм, що з часом мало завести нас до лїтературної російської мови.

Не була та русофільська партія, що почала тодї формувати ся, сильна, нї не визначала ся особливими інтелєктуальними силами, але мала те за собою, що її провідники зібрали довкола себе старші одиниці, якими пообсаджували всї лїпші місця, особливо духовні в обох капітулах та духовній семінарії і доступні нам тодї універ. катедри, загорнули в свої руки нечисленні ще інституції, як Ставропиґію, Гал. р. Матицю, Народ.

Дім, зорґанізували пресу і тим способом добули вплив не тільки на менше освідомлені елементи, але й на індіферентні, та звертали його на свою користь.

До свідомої української громади належала тоді, з виїмком нечисленних старших осіб, як Юл. Лаврівський, оо. Ст. Качала, Глинський, Заячківський, Ревакович і инші, переважно молодіж, що не мала ні впливів, ні фондів, тому мусіла доволі довго вести боротьбу зі „старими", поки не добула над ними переваги та не взяла в свої руки політичний, економічний та культурно-національний провід. Та все таки не занедбувала вона такої важної річи, як преса, й оцінюючи належно її велике значінє, почала вчасно орґанізувати її.

Вже 1 лютого 1862 р. появляють ся „Вечерниці" під редакцією Ф. Заревича, при яких головним співробітником був Вол. Шашкевич. Вони виходять 1862—1863 р., по чім упадають. Але зараз же на їх місци появляєть ся „Мета" під редакцією Кс. Климковича, що виходить зшитками 1863—1865 р. (1863 р. 4 числа, вересень—грудень; у 1864 р. тільки 1 число; 1865 — 18 чисел). Крім того почав Кс. Климкович видавати 1864 р. окрему бібліотечку п. н. „Руська Читальня", якої вийшло сім томиків. В 1865 р. видає К. Горбаль „Ниву", якої вийшло 20 чисел. В 1866 р. видає Вол. Шашкевич „Русалку", якої вийшло 11 чисел. (Сеї „Русалки" не можна змішувати з „Русалкою" С. Шеховича, „письмомъ для красавицъ", що виходила 1868—1869 р.) — В 1867 р. видає Ф. Заревич „Русь" і того самого року починає виходити під редакцією Льонґіна Лукашевича „Правда", що опісля з ріжними перервами (найдовшою в 80 их роках) виходила до половини 90-их років. В 1870 р. починає виходити „Основа" під редакцією Ф. Леонтовича та Ф. Заревича, але в 1872 р. упадає. Та від 60-их років не остають ся вже Українці без своєї преси, що в 80-их роках значно збільшуєть ся та стає чим раз важнійшим чинником у національнім житю.

В 70-их роках витворюєть ся звільна вже й спеціяльна преса. Так у 1875 р. починає видавати Ом. Партицький „Газету Школьну", що видержала кілька літ; в 1877—8 р. виходить „Письмо зъ Просвѣты", а в 1879 р. починає виходити популярна ґазетка „Батькôвщина" під редакцією Маркила Желехівського (її основником і видавцем був Юл. Романчук), що опісля стала орґаном національно-демократичног-

сторонництва і під зміненою назвою „Свобода“ виходила аж до падолистових подій 1918 р.

Між пресою 60—70-их років бачимо вже також проби видаваня гумористично-сатиричної часописи, хоч вони не повели ся. В 1864 р. появила ся у Львові „Дуля“, яка і скінчила ся на першім числї. Редактор її неназваний. 1876 р. появила ся знов у Чернівцях „Лопата“, якої вийшло 14 чисел під редакцією І. Семаки. З уваги, що „Дуля“ належить тепер до бібліоґрафічних рідкостий, я позволю собі познайомити читачів із нею трохи докладнїйше.

„Дуля“ друкована в форматї малого кварта (меншого від „Зорі“, що виходила від 1880—1897 р.) і має вісім сторінок. На першій сторінцї під наголовком дописано: „Зложена Нерадою-Громадою“. Ще низше: „Випуст Перший“. На остатнїй сторінцї на самім сподї зазначено: „Львів 1864 р. Коштом и друком М. Ф. Порембы“.

Хтож її видав? Омел. Огоновський говорячи про дїяльність Володим. Шашкевича, пише: „В 1864 р. став він (Вол. Шашкевич) також видавати гумористично-сатиричну часопись „Дуля“... Небавом опісля виїхав Шашкевич до Відня і про „Дулю“ нїчого не було чутно“[1]).

---

[1]) Ом. Огоновскій, Исторія литературы рускои, часть II, 2 від., ст. 670.

Що В. Шашкевич не був редактором „Дулї“, се видно й з отсього уступа листу К. Сарвицького (16/12 1864) до Ам. Шашковського: „Сказати бы Вамъ де що про нашіи новини, такъ щожъ, Вы дуже допытливіи — мабуть все знаете. Хотьбы напримѣръ и то, що Кайко (Мик. Лисикевич) мае быти вспôвредакторомъ Слова та що появила ся недавно тому зядлива газетка (соромъ) пôдъ дурнымъ назвищемъ Дуля; що панъ директоръ Бачиньскій зажадалъ на слѣдуючій рôкъ 3000 fl. сталого жалованья ôтъ театральнoго комѣтету, а тойже таке освѣдченье пріялъ съ насмѣшковь; що панѣ Бачиньска выступовала въ аматорскихъ представленьяхъ въ театрѣ Скарбка, данныхъ на користь убогихъ тутейшого мѣста и що дуже сподобалась польской публицѣ, хотяй зядлившіи не выдержали сказати: Ej coś rusińskiego w niej się przebija — и хоть дулѣсти (deutsch katholisch u. ortodox Кобляньскій, Свѣнцѣцкій alias Лозовскій й Лопатиньскій правникъ) усиловались ю скомпромѣтувати та сами скомпромѣтованиî єôстали названиî якимось ôдважнѣйшимъ Ляшкомъ ослами и дурнями; що въ книгарнѣ Вѣлда можь дôстати Сотню рускихъ спѣванокъ въ нутахъ до спѣву и на фортепянъ, все то Вы десь знаете, а єслисте не знали — отъ Вамъ и сказано“. (Я. Гординський, До історії культурного й полїтичного житя в Галичинї у 60-тих рр. XIX в., ст. 179).

Д. Олекс. Барвінський, як сучасник, заявив, що „Дулю“ видав К. Горбаль і товариші.

„Слово“ з 1864 р. в ч. 103 вважає видавцем Антона Кобилянського. За ним пішов також І. Ом. Левицький в „Гал. рус. библіографіи“[1]), котрий і користував ся примірником „Дулї“ з бібліотеки „Народного Дому“, який маю у себе, та на якім невідомий сучасник подописував імена осіб, проти котрих звернені поодинокі уступи. Він дописав також: „Редахтіръ Панъ Кобыляньскій укôньченый богословъ православный“.

Я запитував сучасника д. Т. Реваковича, кого він уважає редактором і дістав відповідь: Антона Кобилянського. До сього подав він іще таке поясненє: Ант. Кобилянський був питомцем духовної семінарії у Львові, але що був великим ориґіналом і не міг зжити ся з людьми й обставинами, покинув по другім роцї Львів, виїхав до Черновець, перейшов на православє і вступив до православної духовної семінарії. Там скінчив богословські студії, але не святив ся, тільки виїхав до Німеччини, де став проповідником у „Громадї вільних християн“, що заснував був 1848 р. Рунґе. По короткім побутї виїхав до Америки, але й там не попасав довго і в 1864 р. вернув до Львова. Тут грав тодї новозаснований театр під управою Ом. Бачинського. Ан. Кобилянський постановив вступити до театру і О. Бачинський приймив його. Та надзвичайно амбітний Кобилянський не хотїв задоволяти ся якими будь ролями, тільки бажав мати самі героїчні. Таких роль Бачинський не міг дати йому, бо навіть не було ще тодї драматичних штук у нас із такими ролями. Кобилянський незадоволений тим, покинув театр і видав „Дулю“, в якій висміяв Бачинського.

І дійсно, коли переглядаємо „Дулю“, бачимо, що безпосередно відносить ся до О. Бачинського 8 уступів, до театру 3 уступи, а деякі відносять ся до них ще посередно. Крім того зачеплені в „Дулї“ майже всї тодїшні письменники, виданя й інстітуції та національно-полїтичні відносини й через те набирає вона лїтературно-історичного характеру та заслугує на докладнїйший огляд.

Цїлу першу сторінку (і частину другої) займає вірш до „дулї“ п. н.

Ода — не. ода —
Така її врода.

[1]) Т. II, ст. 39, ч. 335.

Наведу з неї виїмок в ориґінальній правописи:

Поклон тобі, в мільёнох, дулё!

. . . .

Ис всіх людей, що до потопу
На сему світі грішно жили,
Окроме Ноя, хлоп по хлопу
Хіба вони тебе не зъіли?

И ті, що вежу будували,
И ті, що в пущі ся блукали,
И ті, що королів жадали —
Щоб ті іх буками чесали,
И ті, що Трою руйновали,
И ті, що світом потрясали,
И ті, що з млином воювали,
И ті, що Маврів виганяли,
И ті, що медом шпикували,
И ті, що письма дрюкували,
И ті, що в животи лиш пхали,
И ті, що пейси обтинали,
И ті, що в пейси цілували,
И ті, що других просвіщали,
А самі дурнями зістали,
И инчі.. инчі... та ще другі:
И королі, пани и слугі -
Хіба-ж тебе не зъіли, дулё?

. . . .

На 2—3 ст. поміщена в драматичній формі „Нова назва старої комедії“, в якій висміяно еміґрацію Галичан до Росії, що тоді розпочинала ся. Особи тої „комедії“ такі: Святоюрський, галицький рускій; Юрко, його слуга; Сукін, ісправник; Дєрі-Бєрі, його секретар; Дурничевський.

В прольозї Святоюрський, незадоволений з тутешної конституції і бачучи, що деякі знакомі виеміґрувавши до Росії, подобивали ся там гарних посад, вибираєть ся й собі туди зі слугою, але без пашпорта, якого — думає — не дістане.

В першій дії Святоюрський вже в Росії. Його приводять до ісправника побитого й обрабованого. Ісправник бачучи, що не поживить ся нічим, каже відвести його до тюрми. Святоюрський домагаєть ся, щоб його відіслано до Австрії, але дістає нову порцію і йде до тюрми.

У другій дії Святоюрський стрічаєть ся з другим еміґрантом, Дурничевським, що так само був побитий і обрабований та вже просидів рік у тюрмі. Коли він оповідає свої пригоди, входить

надзиратель і повідомляє, що Дурничевського висилають етапом до Австрії, а Святоюрського зі слугою до тюрми в Житомирі. Святоюрський так перелякуеть ся, що — будить ся і тратить уже охоту вибирати ся до Росії

Еміграції дотикає ще „Дуля“ в 29 уступі[1]) в отсих словах: „Москалї прислали до Львова курку — какошку, котора зносить срібні та золоті яйця (за недостатком металїв, зносить і банкноти). Побачилиб ви, скільки коло тої какошкі крутить ся русских, а наш Малорос — найперший“.

Малоросом названий тут Б. Дідицький, а какошкою Т. Т. Кокошкин, що був комісарем для селянських справ холмського повіту. Походив із аристократичної російської родини та мав вищу освіту[2]). Його вислало російське правительство при кінци 1864 р. до Львова до митрополита, щоб увійти з ним у порозуміне в справі переселеня деяких священників до Холмщини. Хоч до порозуміня не дійшло, бо митрополит С. Литвинович домагав ся, щоби йому підчинено холмську епархію та віддано під догляд народнї школи, то австрійське правительство дало дозвіл на переселюване і тодї почала ся еміґрація до Холмщини[3]). В 1865 р. приїхав у тій самій справі до Львова Т. Лебединців і зорґанїзував справу так, що самі Галичани поручали охочих людий на ріжні посади в Росії. Осередком руху стало „Слово“, а його редактор Б Дідицький головним посередником і керманичем, що задоволювало його давну амбіцію кермувати галицьким рухом[4]).

А. Шанковський в листї зі Львова до своєї жінки (з 26/10 1864) згадує також про Т. Кокошкина: „Здибавшись еще съ инными Русинами, оповѣдали мнѣ, що є ту нѣякій Какушкинъ съ Варшавы, купує книжки и ангажує учителей до Конгресовки. Що вечера має бути у Принка съ Сарницкимъ“[5]). — Цікаво, що так само перекручене імя Кокошкина і на дописцї в „Дулї“.

---

[1]) Поодинокі уступи повідділювані від себе тільки лїнїйками і переважно не мають нїякого титулу. Числа пописав хтось над ними олівцем.

[2]) Я. Гординський, До історії культур. й політ. житя, ст. 109.

[3]) Тамже, ст. 104. [4]) Тамже, ст. 115.

[5]) Тамже, ст. 108. Сей Кокошкин не переривав зносин і пізнїйше зі Львовом, як се видно з одної його статї, уміщеної в „Слові“ (1867, ч. 89 і 90—93) п. н. Уніятская опозиція на Подляськи. Изъ Холма.

Один уступ присвячений обрядовій боротьбі, що вела ся незвичайно завзято в 1861—63 р.[1]), але й пізнійше нераз пригадувала ся. Він має наголовок „Підслухане“. А далі: „Благодарний Отче! Чом скинули ви свою шапку та зголені і підстрижені ходите? — Чадо вѣрное! Не все во внѣшнести оказуется, многое во глубинѣ скрито есть — начальство бо к нам не благорасположено“...

В 15 уступі п. н. „Біля Народнього дому“ зачеплена русофільська „Гал. рус. „Матица“ ось як:

„Перший какоґраф. Був ти на засіданю Матиці?

Другий. Тай що з того? Я думав, що се Руська Матиця і пішов, а воно бач вийшло, що се Матица Русская та, з біса, по ученому в ній говорили — я й нічого не второпав“.

В 14 та 26 уступі зачеплена справа правописи театральних афішів, яка вже лучить ся з самим театром, його основником та першим директором, тому належить сказати кілька слів про заснованє театру й його перші кроки, щоби були більше зрозумілі наводжені уступи.

За ініціятивою Юл. Лаврівського засновано 1861 р. у Львові товариство „Руську Бесіду“, на що дало дозвіл краєве правительство письмом із 15 падолиста. Між своїми завданями мала вона також устроювати деклямаційні вечерки, балї й товариські забави, тому то й зараз утворено при ній аматорський театр. Та сього було за мало Ю. Лаврівському, якого найлюбійшою ідеєю було заснованє правдивого театру, та за яким він побивав ся вже давнійше і ще 7 серпня 1861 р. помістив у ч. 51 „Слова“ горячу статю п. н. „Проектъ до заведенья руского театру во Львовѣ, составленный посломъ Ю. Лавровскимъ“. Колиж на сю статю ніхто не відозвав ся, він помістив у ч. 78 другу, на яку відповіджено в ч. 82, 86 і 90 з кількох сторін прихильно. Тоді Ю. Лаврівський предложив свій проєкт виділови „Руської Бесіди“, що виділ приняв із запалом, а після того вистарав ся у правительства дозвіл збирати по краю складки на утворенє театрального фонду під зарядом „Руської Бесіди“, та сам жертвував на сю ціль значнійшу суму. Складки поплили доволї щедро, а „Р. Бесіда“ поробивши перші приготованя, внесла просьбу до намісництва, щоби дозволило заснувати постійний український театр у Львові. На просьбу прийшла неприхильна відповідь, бо намісництво відповіло, що такий дозвіл

[1]) Пор. також V розділ п. н. „Обрядова боротьба“, ст. 73—89

може бути уділений тільки за згодою цісаря. „Р. Бесіда“ бачучи неможливізть осягненя такої згоди, виєднала тілько концесію на 40 представлень із умовою, що 10% доходу brutto зложить до каси львівського німецького театру, який мав привілей на се. Вистарала ся також від заряду „Народного Дому“ безплатне відступлене салї, в котрій уладжено першу правильну сцену. Понадто заключила умову з доволї спосібним драматичним артистом закордонним Омел. Бачинським, котрого заанґажувала разом із жінкою, також артисткою, та віддала йому дальшу орґанізацію і заряд та режісерію театру. Ом. Бачинський дібрав собі аматорів, переважно студентів і розпочав проби. Нарештї дня 17 марта 1864 при великім зїздї Українців отворено театр „Прольоґом“, що написав д-р Ом. Огоновський, по чім відограно мельодраму „Маруся“, основану на повісти Г. Квітки. До театрального комітету увійшли або свідомі Українцї, як Кс. Климкович, бувший редактор „Мети“, або такі умірковані, як М. Полянський, К. Устіянович, Товарницький й инші. Сей комітет розписав іще перед розпочатєм представлень конкурс на драми й комедії та визначив на них чотири нагороди, застерігаючи при тім, що твори, надсилані на конкурс, мають бути і що до духа і що до мови щиро українські. Також ті твори, які придбано вже для репертуару, були чисто українські. Отсе не подобало ся рішучим русофілам і вони напружили всї сили, щоби молодий театр дістати під свій вплив. Вони почали натискати на Ю. Лаврівського і навіть загрозили викиненєм театру з салї „Народ. Дому“. Під тим натиском уступив із театрального комітету К. Климкович, а на його місце прийшов Б. Дідицький, з трупи ж мусїв уступити П. Свєнціцький (Лозовський), що в короткім часї придбав для театру добрі штуки тай сам був одним із ліпших акторів. Вплив сеї зміни показав ся швидко, бо афіші, що друкували ся фонетично, стали друкувати ся етимольоґічною правописею. До сього то відносить ся 26 уступ „Дулї“: „Касиновий Виділ під тою лиш вимінкою дає театрови салю, щоб той друкував афіші етимольоґічною правописею. „Дуля“ посвідчить, що в 1864 р. були люди, которі такий варунок поставили“.

Так само 14 уступ п. н. „Нова правопись“: „І. Бачив ти сього дня писані афіші? — II. Бачив. Та по якому вони писані, бо відай не кулїшівкою. — І. Нї, лаврішівкою.. — II. Я так і думав, що нова правопись стала“.

Розуміеть ся, що за правописею пішло чищене мови, а далї і всуване до репертуару таких очищених бездарностий, як „Обман очей“, „Голоден і влюблен“, „Роксоляна“ й инші язикові та драматичні страшилища[1]).

До сеї „Роксоляни“ відносить ся 30 уступ п. н. „До історії львівського театрального конкурсу“. „Дуля“ подає її титул так: „Роѯоляна або нагѓроджена любов и вѣрность ко праотцевскому Обряду. Драмат оригінальный въ V Дійствіях. Написал ъ. ь. ь.“[2]). Сим криптонїмом має бути, як зазначено на примірнику, Іван Гавришкевич, дуже завзятий кореспондент „Слова“, який означував свої дописи „зъ надъ Момычи“ і які по запевненю бібліоґрафа Ів. Ом. Левицького непокоїли не тільки польську, але й нїмецьку пресу. Нам не доводило ся бачити сю „Роксоляну“, але з передмови автора, що наводить „Дуля“, можна переконати ся, що се дійсний куріоз. „Тая штука естъ такъ составлена, же всѣ дѣйствія разомъ, але также и кождое особно для себе цѣлость составляютъ, для чего ведля требованій обстоятельствъ и часу въ Дѣйствію еднôм, або двохъ, трохъ, чтирохъ або и цѣлая представлятися може и завше вийде штука укôнчена и заокруглена. Также всякіи комбинаціи дѣйствій сутъ возможнї, нпр. 1, 3 и 5; або 2, 4 и 5; або 1, 2 и 5; або 1, 2, 3 и 5; 2 и 5; 3—5 и т. д. Кождий актъ може самъ для себе также совершену штуку становити, если ся тылко заглавіе додастъ стосовне“. „Дуля“ цитує ще дальше передмову і уступ із самої „драми“, а вкінци кпить собі з рецензента („Слова“), що написав про неї: „Прехорошо. отлично, плѣнительно, пречудесно, прекрасно, возторжительно, возвышенно. Слава и честь Сочинителю доти, доколь руское имя буде“!

За подібні „критики“ кпить собі „Дуля“ зі „Слова“ ще і в 18 уступі п. н. „За літ сто“. Вона говорить: „Колиб редакція „Слова“ не слабувала, а „первостепеннию і лучшіе наші артисти“ жили, то за літ 100 ось-яку малиб ми критику театру: Гжа Бачинська играла превосходно. Г. Бачинській игралъ съ правдивимъ гуморомъ и должнимъ понятіемъ своей ролї, якъ слѣдуетъ рутинованому артисту. Трохи холоду примѣтилисьмо за игрою г. Б. Всѣжъ прочіе наши артисти въ сей вечеръ

[1]) І. Франко, Руський театр в Галичинї (Зоря, 1885, ст. 279—282).

[2]) В друку вона має такий титул: Роксоляна, политично-историчная драма въ пять дѣйствіяхъ, оригинальное сочинение ъ. ь. ь. Коломыя. Черенками М. И. Бѣлоуса, 1869, 16⁰, ст. 78. Рецензія на неї поміщена в „Правдї“, 1869, ч. 22, ст. 192.

играли съ полнимъ успѣхомъ“. Поза тим „Дуля“ зачіпає ще „Слово“ в 28 уступі та в деяких инших, прим. у 21, що „Слово“ з якоїсь штуки „Покійник Опанас“ зробило твір Шекспіра, за що Дідицький заслужив собі на поставлене памятника“.

І коли театральний комітет накидав театрови таке дранте, на вислід розписаного конкурсу треба було чекати повні два роки, по чім комітет „признав усего лише одну надгороду і то творови, о котрім навіть „Слово“ не могло нічого похвального сказати, а то длятого, що прочі твори надіслані на конкурс, числом около 20, писані були більше або менше чистим народним язиком“ [1]).

В 24 уступі виступає „Дуля“ проти пародіованя деяких творів відомих авторів, як: Шевченка, Назар Стодоля; Основяненка, Маруся; Котляревського, Москаль Чарівник та Корженьовського, Верховинці: „Ті автори протестують і домагають ся, щоб дирекція свої твори не підписувала їх іменем і дала їм спокій, не рушаючи кісток в гробі“.

Дехто закидав управителеви театру — не знаємо, чи оправдано — що він не терпить у себе ліпших акторів, бо не хоче, щоби хто міг дорівнати йому й жінці грою або перевисшити їх. Отсей погляд знайшов свій відголос у „Дулї“, що побіч того ставить ся критично до гри обоїх Бачинських. У 7 уступі п. н. „Оголошенє“ сказано: „Хто хоче дізнать ся, що десь то та цілу народність піднесла і досї підпирає одна лиш 34 літня баба, най об сїм попитає „Марусї“. Вона така добра, що повторить сказане“.

Так кпить собі „Дуля“ з Бачинської. Вона зачіпає її ще і в 12 уступі п. н. „На улиці“ в діяльоґу: „І. „Бачив ти на театрі „Слабу струнку“? — II. Еге, — коротку спідницю „Гані“. — І. Вгадав ти, брате! Нишком: Се воно саме слаба її струнка“.

Щоби зрозуміти алюзію, скажу, що в 1864 р. зараз з отворенєм театру багато осіб, що вже були відомі як письменники, або тільки робили ще перші кроки, почали писати, перероблювати або перекладати ріжні пєси, щоби доставити молодому театрови добрий репертуар. Найвизначнійшу участь узяв у сїм на бажанє Ю. Лаврівського П. Свєнціцький (Д. Лозовський), що сам вступив був до театру і був найбільше освіченою людиною не тілько між театральним персоналом, але й театральним ко-

[1]) І. Франко, тамже, ст. 281.

мітетом. Володів він дуже гарно українською мовою, а що був роботящий, то протягом року переклав та переробив коло 20 ріжних пєс. Одна з них вийшла ще в 1864 р. друком у „Руській Читальни“ Кс. Климковича як третій випуск п. н. „Д. Лозовський, Цигани, драма О. Корженёвського в 5 діях. Львів, 16^0, ст. 94“.

„Руської Читальні“ мало вийти в тім році 10 випусків[1]), але вийшло тілько 7. Крім „Циганів“ вийшов іще: Шельменко Наймит, комедия Г. Квітки, перевів з московської мови окрім ролї Шельменка, К. Климкович (як 4 випуск), решта випусків — повісти. Як 8 вип. мали вийти „Верховинці“ О. Корженьовського; як 9 вип. „Мертвець збиточник“, комедія Г. Квітки; як 10 вип. „Грушенків зять“, комедія з французького, усе переклади або перерібки Кс. Климковича. Та хоч останні випуски не вийшли друком, то на сцені грали їх.

В тімже 1864 р. певно не без впливу П. Свєнціцького оголосив у падолисті львівський друкар Мих. Поремба передплату на театральну бібліотеку п. н. „Руський театр“, в якій мало вийти 12 пєс. Та мабуть задля малого підпертя вийшли тілько дві песи і на тім видавництво перервало ся. Як 1 вип. появила ся: „Галя“, з опери-водевіль „Ketly“ переінaчив Д. Лозовський. Львів, 1865, 16^0, ст. 42. — Як 2 вип.: „Гаврило Бамбуля“ (George Dandin). Комедія Молієра в 3 діях, пер. Д. Лозовський. Львів, 1865, 16^0, ст. 68.

Дві инші пєси, що мали ввійти до сеї бібліотечки, надрукував П. Свєнціцький у журналї, що видавав 1866—67 р. п. н. „Sioło“. А саме: 1) „Міщанка“, комедія в 3 діях (Sioło, 1866, вип. I, ст. 89—126 і вип. II, ст. 91—118). 2) „Катарина“, сумний образ в 5 діях (за Шевченком), вип. III, ст. 73—106 і вип. IV (1867), ст. 92—126. Перша пєса підписана псевдонімом Д. Лозовський, друга Павло Свій. Инші пєси числом 8, що мали друкувати ся, були такі[2]): 1) Московські чиновники, забавка в 1 дії зо співами, оригінально написана. 2) Рожа, забавка зо співами в 1 дії. 3) Вікно на першім поверсї, драма О. Корженьовського в 3 образах. 4) Лист, комедія гр. А. Фредра в 1 дії. 5) Ночліг в Апенінах, оперетка в 1 дії А. Фредра. 6) Видумана невірність, комедія Молієра в 1 дії. 7) Qui pro quo, комедія в 1 дії О. Корженьовського. 8) Слаба

[1]) Пор. Ив. Е. Левицкій, Гал. рус. библіографія, т. II, ст. 40.
[2]) Тамже, ст. 55.

струнка, забавка зо співами в 1 дії. Чи всі отсі песи приладив для сцени П. Свенціцький, як перші чотири, нам невідомо, але се дуже можливе, коли порівнаємо з попередною звісткою, яка вказує, що він зладив їх коло 20. На підставі давних афішів можна би се справдити. Як бачимо, останню песу грали також на сцені і до неї то відносить ся шпилька] пришпилена Бачинській в „Дулї“.

Ом. Бачинського коле „Дуля“, як уже зазначено, доволї часто. Між иншим відмовляє йому режісерської здатности в 37 уступі словами: „І. З якого часу 23 лїтні Гуцули череватими стали? — II. Від часу, як на руській сценї появив ся Антошко в Верховинцях“.

В 9 уступі висміває його перерібки якихось пес: „Господин Е Б. (ви його бачили на афішах) винайшов спосіб переводити з французького, не знаючи з тої мови й одного слова..., а музику сочиняє (він і підбирає деколи) граючи лиш на тім інструментї, который природа під ніс йому вткнула. Хибаж се не відкрите“?

В 16 уступі висміває його зарозумілість п. н. „Первостепенний артіст і Ґаррік“:

„Первос. арт. Товаришу, добре я Стецька грати му?

Ґаррік (оглядає його): Ти наче вродив ся до тої ролї. Будь лиш натуральним, а піде дуже добре!

Первост. арт. Я так і думаю“.

Повисше читали ми, як „Дуля“ кпила собі зі „Слова“. Розуміє ся, що вона не поминала й инших русофільських видань. Про „Страхопуда“ подає такий діяльоґ: І. „Від яких горобців та яке збіжа боронить „Страхопудъ“ в Віднї? — II. Попитай „Вѣстника“. — І. Ей! — II. Та київського, бо віденський „Вѣстникъ“ лиш подібний до нього — етимольоґічно“. До „Страхопуда“ відносить ся ще 45 уступ (вірш) та 10, в якім наведений діяльоґ межи „Страхопудомъ“ та „Кіевляниномъ“. — До „Кіевлянина“ відносить ся й отся дотепна телеґрама „Дулї“: „СПетербург. Освідомились тут, що не йно „Слово“, але й „Кіевлянинъ“ єсть орґаном польської партії. В Сенатї великий переполох. Радять, чи не відсилати би й його в Ставропігію дрюкувати“. — Висміває ся також заповіджена[1]) часопись в Угорщинї, котрої прямованєм має бути „единство

---

[1]) Пор. допись із Угорщини про потребу „русской“ часописи у Словї, 1864, ч. 66.

всего русского народа“ від часописи аж до С. А. Штатов, як дотепно завважує „Дуля“ в 43 уступі.

„Галицкихъ русскихъ“ зачіпає „Дуля“ і загально і спеціяльно поодиноких проводирів. У 23 уступі повідомляє їх: „Возрадуйтеся благонамѣренние! На місце некумедного: „Поштение, господине“ везуть уже вам з Матушкі „Пачтеніе, мілостївий ґасударь“. Воνож вам буде — приличнѣе“... У 20 уступі потїшає „Русский кацапеня“, що поки „Матица за нами, а незадовго й Театр за пазуху сховаєм“, то нема що бояти ся „Читальнї“ (Кс. Климкомича) та що за нею підуть инші виданя.

З поміж русофільських проводирів бачили ми вже зачепленого Б. Дідицького. До нього відносить ся ще 39 уступ, 50 та 3, в якім поданий його діяльоґ із Я. Головацьким: „А що Федор Андреєвіч? — А що Яков Федоровіч? — Поѣдемо в Матушку на поклоненіє? — Таже поѣдемо (нишком). Яков Федоровіч, що как с кнутом повстрѣчаемся? — Без того не обойдется! Оноже ласкавий приьѣт означает“!

До Ів. Наумовича відносить ся 33 уступ: „З весною прилетить у руську землю „Зазуля“. А які на нїй піря і по якому вона куватиме, добродїю“? — Мабуть І. Наумович плянував якесь видане п. н. „Зазуля“, до якого одначе не дійшло.

Між кореспонденціями „Дулї“ подана в 49 уступі отся: „(З Полїся). „Спѣвакъ“ ізнов готовить ся „воспѣти“. Чи не пізненько вибрались? А правда, „Соловій“ вас послухає“. — Ся замітка відносить ся до Мик. Лисикевича, співробітника „Слова“ і автора бездарної поеми: „Спѣвакъ зъ Полѣсья, поема Ник. Лѣсѣкевича“. Львів, 1861, 16°, ст. 108. Її видав зі своєю передмовою Б. Дідицький, прозваний за свою так само бездарну поему „Буйтуръ Всеволодъ“ між русофілами — соловієм. М. Лисикевич виеміґрував пізнїйше до Росії і був учителем ґімназії в Вильнї, де жив також Я. Головацький.

Уступ 47 звернений проти Клима Меруновича, завзятого русофіла і учителя академичної ґімназії. Він „составлялъ лѣтопись въ Мѣсяцесловѣ“, але дещо пропустив, тому „Дуля“ пригадує йому, що „цар Іван Грозний мав дві золоті, а одну деревляну табакерку, а цариця Катерина II корсет свій спинала карльсбадськими шпильками“ і радить се доповнене ще з дечим иншим надрукувати.

Северинови Шеховичови, що розпочав видавати 1864 р. „Письмо до Громады“, присвячений отсей віршик:

В Семейної бібліотеці
Не вдоровилось Вашеці.
А з „Письмом же до Громади“
Дадуть собі, Вашець, ради?

З поміж Українців три мають присвячені собі уступи. Уступ 31 звернений проти Ю. Лаврівського: „Хто то народолюбцем взивав ся, а як прийшлось на народнє діло позичити 500 зл., сховав руки в кишеню? Спасибі, добродію, що здемаскували ся.

Тепер вже знаємо,
З ким діло маємо“.

Не знаємо діла, про яке тут мова, але знаємо вже з попередного, що Ю. Лаврівський дав значнійшу квоту на театр, отже не скупив ся, коли вважав се корисним для справи. Се вколенє належить отже вважати признаком особистого порахунку. Таким самим є й 32 уступ, звернений проти Володимира Шашкевича, як поясняє невідомий сучасник, а тим самим вказує, що В. Шашкевич не міг видавати „Дулї“: „У коршмі сидить, гальбу сушить та гукає сердега: Чом ти мене, невдячна Русе, славою не наділяєш та гроший не даєш? Яб за твоє здоровлє у коршмі сидючи не пиво пив мерзенне, а угорським та шампанським розважував душу! Русе, чи осліпла, не бачиш, як твій ґенїй пропадає“?

Иншим характером визначують ся вже два уступи, звернені проти Кс. Климковича: (34) „Все слабував на очи, а поставив — „Мету“ та таку, що аж Москалики (легенькоб їм) чихнули... А що, колиб добре бачив“?

(35). „Чи козацька шапка та шаравари пасують з московським „да“ і „до свиданья“? Не відповіди, а жадаємо поправи“.

Для поясненя останнього уступа завважимо, що Кс. Климкович належав якийсь час по заснованю „Слова“ до його редакції і відтам певно виніс наведені російські слова, а про козацькі одяги наведемо слова сучасника: „Галицька Русь була під той час (1861) одноцїльна. Ми не знали ще ніяких партий, нї котерий. Всюди віяла щирість і любов до свого. Як лише львівські Поляки стали убирати ся в свої чамари і конфедератки, так сейчас руська світська молодїж убрала ся в національні руські костюми: В чамари з петлицями або гузиками, з шовковим шнурком через рамена і плечі, який кінчив ся двома кутасиками на плечах; в широкі, синї шаравари, що опускали

ся глибоко понизше колїн; в жупани синї під чамарою, в пояси шовкові, що йшли попід чамару, та в яломи (шапки) з кутасом з лївого боку (околиця була з білих баранків, а верх червений або синїй аксамітний). Не зразила ся молодїж тим, що за нею польський пролєтаріят викрикував слівце: Kowbasiuk! (імя руського посла соймового з Гуцульщини). Сам редактор „Слова“ Б. Дідицький дав ся з такою шапкою на колїнах вилїтоґрафувати. Теперішна тверд кацапська, молодший Ів. Добрянський, Кулачковський (тепер урядник прокураторії скарбу), Ґеровський (зять Адольфа Добрянського з Угорщини), відтак наші хлопці: К. Сушкевич, Могильницький (син поета), Лопатинський і др. пишали ся в козацьких уборах на гризоту Ляшви львівської. Питомці на вакаціях ходили лише в народних костюмах. За ними і дївчата (попадянки, инших руських дївчат майже не було) стали вбирати ся в руський стрій, а за строєм йшло і руське слово в товариствах по попівських хатах, бо всяка панночка в українськім уборі соромила ся вже цвенькати по польськи“ [1]).

Коли ми тепер із далека поглянемо на „Дулю“ і на ті часи, в яких вона появила ся, не можемо не признати, що поза кількома занадто особистими колючками і кпинами, є в нїй багато здорової критики, вдатної сатири та дотепу. Що вона не могла вдержати ся, се зрозуміле, бож її вістрє звернене проти всїх майже впливовійших одиниць; але хочби й інакше було, її видавець був занадто непосидющою людиною, щоби міг вести довший час систематичну роботу. Видавництво вже в своїм засновку було засуджене на упадок і скінчило ся тілько на пробі.

Та се не була перша проба видаваня гумористично-сатиричної часописи. Їх було більше вже перед „Дулею“, але вони були рукописні, тому й не попали до бібліоґрафії, виходилиж усї в духовній семинарії, де з початком 60-их років утворила ся найбільша українська громада та найрухливійша [2]). Ось що пише у своїх споминах А. Вахнянин про одну таку часопись: „Другий рік богословія (1860—61) був для мене роком перелому. Як педель, мешкаючи під І числом, мав я досить часу, щоби віддати ся вже писаню, будьто лїтературному. Іменно став я видавати ілюстрований (сам рисував від біди) гумористичний

[1]) А. Вахнянин, Спомини з житя (Львів, 1908), ст. 42—43.

[2]) Пор. Народовецька громада львівських питомців у 60-их рр. (Я. Гординський, До історії культурного й полїтичного житя в Галичинї), ст. 20—45.

листок раз в місяць під титулом „Клепайло“. В редакції був менї дуже помічний Йосиф Савчинський. Другі питомцї піддавали нам теми. В „Клепайлі“ помістив я якийсь довгий опис наших празників віршом. Савчинський написав якусь поему про „Луця Процесовича“, а відтак сміяли ся ми головно з гіпохондриків-панотцїв, яких було в семинарії кільканайцять (Ґутиш, Попель, Панкрат Білинський, Кнїгиницький (педель), що смарував ся лоєм і французькою горівкою). Рівночасно з „Клепайлом“ став видавати Ом. Партицький (пізнїйший професор і редактор „Зорі“) свій гумористичний листок з ілюстраціями Дуткевича. Ті два видавництва бороли ся між собою. „Клепайло“ було наскрізь народне, писане фонетикою, листок Партицького був етимольоґічною правописею редаґований. Пішла в сих письмах і перестрілка мала, але не задириста. Оба видавництва (Партицького під ріжними іменами) мали на цїли критику семинарицького житя. Партицький був на тім поли острійший і його нумери підпадали нераз під конфіскату віцеректора Ільницького. Хто читав „Клепайло“, платив 2 кр. на струни для орхестрального кружка, до котрого в 1860/61 належало вже більше питомцїв, між ними оба Ляврецкі (Олько і Левко), Войтович, Целевич (пізнїйший професор акад. ґімназії), Барусевич, Гойванович, Йос. Вітошинський (пізнїйший парох Денисова) і богато других (імена позабували ся). З часом і розростав ся хор, іменно в часї, коли по іменованю Ціпановського ректором віденської семинарії, духовником нашим став Іван Лаврівський з Перемишля, звісний композитор“[1]).

Отсе все, що А. Вахнянин говорить про гумористичні ґазетки. Не довідуємо ся відси, нї коли саме почав він видавати „Клепайла“ (в котрім місяци), нї як довго видавав його, нї кілько чисел. Самої ґазетки не доводило ся менї бачити і не відомо менї, чи заховав ся де її примірник та ще в комплетї. Знаємо тілько, що в марті 1862 р. „Клепайло“ виходив іще, коли А. Вахнянин був на третїм роцї теольоґії. А що на четвертий рік перенїс ся він до Перемишля, то міг видавати „Клепайла“ найбільше два роки (1860/1 і 1861/2). В тім часї могло вийти найбільше 20 чисел, колиб вони виходили були правильно кождого місяця в обох шкільних роках. Та се питанє ще, чи їх дїйсно стілько могло появити ся. Зі слів, що О. Партицький почав видавати свою ґазетку „рівночасно“ з „Клепай-

[1]) А. Вахнянин, Спомини з житя, ст. 39—40.

лом", виходилоб, що се видавництво протягло ся о рік довше, бо маємо два числа з 1863 р. За три роки моглоб отже вийти найбільше 30 чисел при правильнім видаваню, але при сїм знов треба поставити знак запитаня, бо при видаваню були значнїйші перерви.

Між паперами пок. О. Партицького, переданими до бібліотеки Наук. Тов. ім. Шевченка, переховало ся три числа його ґазетки, одно з 1862 р.; а два, як уже зазначено, з 1863 р. Кожде число має инший титул: 1) „Гомôнъ"; 2) „Фѣрманъ"; 3) „Жельманъ". На кождім із них зазначено: Ч. І.

„Гомôнъ" носить дату 11/23 марта, 1862 р. Він писаний на великім аркуши паперу, що зложений дав би аркуш (16 стор.) формату „Записок". Перша картка не захована одначе в цїлости, бо $^1/_3$ її віддерта. Видно, що для когось був текст „фейлетона" такий цікавий, що він видер його і взяв собі на памятку. В числї є чотири, зовсїм не злі, образки, рисовані пером. Перший образок, поміщений у горі по лївій сторонї титулу, представляє мабуть кольпортера „Клепайла", що стоїть у старім, поломанім цилїндрі, з одною штанкою сподень у холяві, а другою спущеною в долину, зі своєю ґазеткою під пахою, з якої виднїє виразно титул. Якийсь обірванець зловив його лївою рукою за обшівку на грудях, а в правій держить порядний кіл, спущений в долину і очевидно грозить йому: Гроші, або смерть! — По образку йде титул, а під ним мотта: Pereat mundus, fiat justitia. — Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur. — Не клепай Клепайле, бо гомôнъ гуде. — Przedewszystkiem konsekwencya. — По правій сторонї титулу: „Виходит[1]) щоденно з ізятієм шість дней тижневих. Всї дописи приймают ся. Голимо без брича. Кто ласкав, просимо зголоситись, а ми єго вже підголимо".

Кожда сторона має чотири шпальти. В першій шпальтї читаємо: „Не раз, не два ми брались за перо, хтївши закоштувати сего то хлїба редакторского,—но всегда надармо. Право прасове з минувшого року, під котрого ударом ми так часто стогнали, велїло нам наконец замолкнути; но ми нїколи не покидали гадки нашой служити цїлям общой справи, про те, як перше, так і тепер, піддвигаєм наш прапор на ново, а запрашаючи всїх охочих до вспільной справи

[1]) Ми подаємо всї тексти в теперішнїй правописи, замісь тодїшньої етимольоґічної, але мови не зміняємо.

з нами, ми випускаєм се перше число „Гомона“ на світ божий“.

Отсе повідомлене від редакції потверджує слова А. Вахнянина, що ґазетка О. Партицького виходила в 1861 р. та що часто підлягала конфіскаті віцеректора.

Дальше йдуть телеґрами. Перша телеґрама про пожар Угнова не замітна нічим. Друга телеґрама: „Із редакції Ве(черниць). У нас в бюрі редактор[1]) пишучи повість, так зіває, що мало другого сотрудника[2]) не пілкне. На щасте той другий пишучи коло столика стихи, розгризає немилосердно і без пощади зубами перо і стаєсь так, що редактор маючий до пера велику антипатію, (sic) занехує своєй здобичи“.

Третя телеґрама: „Краків, дня 6/19 марта. Пан Ґолуховский зїде до Львова, повідают, щоб обняти назад ґубернаторство. Пропала азбука, слідовательно Русь[3]). Ще як надішлют ового Черкаского[4]), ніт тогда спасенія роду люцкому, погибнем без различія. Автор „Баснословія“[5]) может тогди безпечно зарить ся живий у землю. О обряді анї гадати. (Ми в нашій дописи увидимо, що тая вість єсть ложна. Приписка Редакції)“.

Дальші три телеґрами взяті з житя богословів. Перша: „Зпід ч. 4. — У нас курс гроший високо стоїт. Visum 5..., набивати 10. Клепайла обскубали, мідяків брак, одного здебанковано“.

„Зпід ч. 47. — Обіцяли два рази палити, не палят анї разу. Погиб Словарь[6]) враз з комітетом. По ночах страшит. На фортепяні вже не грают, бо ся повиучували“.

---

[1]) Федір Заревич.

[2]) Волод. Шашкевич

[3]) Алюзія до проби А. Ґолуховського завести в 1859 р. при помочи міністеріяльного відпоручника Їречка для нашого письма латинську азбуку.

[4]) До комісії, що займала ся справою введеня латинської азбуки, належав відомий україножер Ев. Черкавський. Очевидно тут про нього згадка, а не про кн. В. А. Черкаського, що був пізнійше директором комісії внутрішних і духовних справ царства польського та опікуном москвофільських еміґрантів до Холмщини.

[5]) Як. Головацький видав у Львові 1860 р. брошурку п. н. „Очеркъ старославянскаго баснословія или миѳологіи“.

[6]) Натяк на словар, який укладав кружок богословів за ініціятивою Юл. Лаврівського в 1861/2 шкільнім році. В 1863 р. перебрав його Ом. Партицький, доповняв та редаґував, а в 1866 р. учителюючи вже в Тернополи, розписав на нього передплату і почав друкувати. Словар вий-

„Зпід ч. 44. — У нас Україна (... одної стрічки не можна добре відчитати). Один вже запустив оселедець. З нас кождий уже цїлу „Хату“[1]) витвердив на память. Що котрий відізвесь, то все парне концептом з „Хати“.. Слава пану Українському, котрий тілько трудит ся і дїлає“.

В рубрицї „Література“ повідомляє „Гомонъ“: „В нашой друкарнї печатают ся повісти: „Клепайло несамовитий“ і „Зїзд учених“. Драма: „Клепайловичі“. Воно чергою буде друкувалось і в нашой ґазетї“.

Дальше йде довша (на $3^1/_2$ шпальти) статя п. н. „Стипендія Клепайлевая“. До написаня її дав нагоду факт, що „редакторове Клепайла, будучи через довгий час противниками „Слова“, раптом ударились в груди і до пана Богдана[2]) назад повернули; доводом сего єсть 18 число неоцїненого „Слова“, где дїйсно находить ся підпис Федька Клепайли“[3]). Редакція „Гомону“ з радости вибрала ся зі своїми прихильниками до редакції „Клепайла“ і зложила їй іменем Руси ґратуляції. При сїм уладжено зараз спів й танцї, а для увічненя події постановлено заснувати стипендію Клепайла і розписано складки на неї“.

По статї йдуть дві дописи: Одна з Жидачева про потребу пусканя сензаційної поголоски при виливаню дзвона, щоби голосний був, а друга „З обох рефектарів року 1861 і 1862“: „У нас голод великий. Все несмачне, а як кто що і покушає, так зараз розіпре живіт, що лиш бігай на фірманку. А трактиєрник наш то дїйстний ворожбит; їсти дає зле, а гостий зача-

шов п. т. „Нѣмецко-руский Словаръ через О. Партицкого“. Львів, 1867. Докладнїйше про нього оповідає д-р Я. Гординський (op. cit.. ст. 36—38), але його здогад, що в спогадах сучасників говорить ся не про один словар, нестійний. Що сучасники подають неоднакове число аркушів (або листів-аркушів) та співробітників, се не значить нїчого, бож вони вказують тілько приблизне число. Нїякого иншого словаря в тім часї не споруджувано.

[1]) Так називав ся альманах, що видав П. Куліш. В осени 1861 р. дістали богослови „Хату“ й инші ще виданя українські просто від П. Куліша. Всї ті виданя зробили на них сильне вражінє і в богатьох викликали духовий переворот.

[2]) Б. Дїдицького.

[3]) Пор. Слово, ч. 18, 1862 р. допись: „Изъ Стрыйскихъ долинъ“ із підписом: Клепайло Федько. Се мабуть був Федір Заревич, що в 1861 р. увійшов був у склад редакції „Слова“ побіч Б. Дїдицького, М. Попеля (пізнїйшого православного епископа) та М. Клемертовича.

ровав так, же нікто не попустив ся єго. Біда тай біда; ще прийде, Русь наша з голоду помре, та тогди лиш ворон закраче над нашою землею: „Будьте здорови“!

В дальшій шпальті йдуть два „пророчества“ з наслїдуванем церковно-славянської мови. В однім зачіпаеть ся і Клепайла.

В остатній шпальті першої картки йде огляд часописий: Illustr. Zeitung, Gwiazdki Cieszyńskiej, Wanderer та Клепайла, розуміеть ся, насмішливий. Потім подаеть ся виказ дарів на стипендію Клепайла: „Зпід ч. 44: Один пантофель, три недокурені циґара і уривок повісти з Вечерниць під іменем: Сила привички, recte дурнички. Лямполизи зложили три ґноти від свічок, пять сярників і одну лямпу. Вижший хор зложив одно аллеґро, одну це-дур скалю, один тропар і три дутції яко дохід з одной забави. Зпід ч. 6: Старі карти, один обцас і трохи помади „Di meditrina“.

На другій картці поміщена лїтопись на обох сторінках, у всїх вісьмох шпальтах. Найбільша її частина присвячена семинарицькій пасїції й пасічникам, Клепайлови й иншим семинарицьким справам. В фейлетоні на долині третьої сторінки поміщений по лївій руцї образок, по правій у двох шпальтах вірш п. н. „Судьба одного поети“. Один поет написавши два вірші „Тарасу“ і „Сянівки“[1], післав їх Фебови до оцінки, а сам ставувши під деревом, вижидав покірно відповіди. Феб, окружений німбом і ослонений хмарою, явив ся в облаках і сказав так:

„Не на поету ми тя сотворили,
Єно до шила, дратви та клевця,
Том' не дістанеш „чудотворной сили“,
А лиш йди зараз до Юрка шевця;
З чобіт хлїб певний, тих бо всїм потреба,
І не вдавай ся більше ту до неба“.
Так Феб промовив і кинув му шило,
Стілок, копито, дратву і клевец,
А наш поета, хоть не дуже мило,
Хапнув за шило тай вже з него швец.
Вже шкіру крає, стихи в штихи спилили....
Наука з того: Не чіпайсь над сили!

Сю сцену Феба з поетом представляє власне образок, нарисований доволі вдатно пером.

---

[1]) Сї вірші були мабуть поміщені в „Клепайлї“.

На четвертій стороні в фейлетоні в 1 і 4 шпальті поміщені образки, в 3 і 4 вірші. Перший образок предстаєляє немолоду вже даму в широкій криноліні і сухого, підстаркуватого кавалера, з обголеною бородою й вусами, в окулярах, у фраку — при танци. Під сподом підпис: „Як собі гденекотрі першу руску забаву[1]) в нашім Львові представляют“. — Другий образок преставляє питомця з підвязаною хусткою головою, що йде в гору по сходах, підкасуючи реверенду. В долині підпис:

Гіпохондра.

Тепер поволи, би не впасти,
Підійму ноги, підопрусь,
І так зійду чрез сходи тії,
А вже о решта не боюсь.

В третій шпальті уміщений віршик п. н. „А где Клепайло“?

Три зіля в купі ростут у гаю,
Між ними миска стоїт малая,
А в мисці бачте, що се за хмара?
Кто сидит тамки? Яка почвара?
Три зіля в поли, миска меж ними,
А там нівроку Клепайло в мисчині!

Гомін:

А там нівроку Клепайло в мисчині!

Пісня народна.

В третій шпальті уміщена також віршована шарада, що на розгадку подає слово „Льон-дон“.

Отсе огляд „Гомону“. Друга ґазетка називаєть ся „Фѣрманъ“[2]) Під титулом уміщений образок, який представляє скринковий кльозет на колесах. На його краю сидить фірман із люлькою в зубах, накритий величезним капелюхом, немов будою. В лівій руці тримає поводи, а в правій замість батога

---

[1]) Перша руська забава з танцями у Львові відбула ся 1861 р. і викликала таке одушевлене, що аж знайшла відголос у тодішніх поетів:

Шістьдесять першого року
Був у Львові руський баль,
Як Русини танцювали,
Полякам був дуже жаль!
і т. д.

[2]) Його формат о половину менший від „Гомону“, але має так само чотири сторінки. Вийшов десь у половині цвітня 1863 р.

нагай. Замість коня впряжена дерев'яна кобилка, на якій рубачі ріжуть дерево, з приправленою в переді головою. По лівій руці образка написи: „Приїзджає до Львова що другого шабасу. Бюро Редакції на Ґосподї семинарицкой, то єсть у фуртіяна. Пренумеровати заказує ся Кто хоче читати, най висміє ся на перед, бо і сміяти ся не вільно“.

По правій сторонї стоять мотта: „На тобі Данило, що менї не мило. Савка в кут, коли гостї сут. На, їдж д..., бо то з медом. А наша ґазета на кпи, щоб ся дивовали такі дурнї, як ти“.

Під сподом образка: Ч. I (по серединї). З лївого боку: „Всякії дописи і пляни на рисунки приймаєм. Манускрипта нікому не показуют ся. Одвічательність наша“. — З правого боку: „Наше письмо ширит естетику. Проґраму не даєм, бо боїмо ся. Страхи на Ляхи, а Русин не боїт ся. Амінь“.

У вступі „До моїх пасишерів“ читаємо: „Ого стою я перед вами, честні панове, мізерний, нікчемний, от звикло, як фірман, що весь вік пересидів на козлї та шибає ся однокінков — деревяним вовком — по цїлім світї. Бував в Бурштинї, їздив до Пацикова, видїв промислове місто Угнів, где непричком казавши, велїв собі нові чоботи ушити, а купивши нарештї собі в Яричові малу шеп'чину, я тепер приїхав до Львова та заїхав до семинарії на подвірє. Обступили мене тут історики[1]) та просили, щоб я їм гдещо оповів з великого світу. Но щож я здужаю уповісти? Шкіл я не маю, а азбуки та кириницї лиш трохи занюхав від нашого дяка, котрий на свою старість і сам вже добре букви розгадовати не умів. Но при тім всім рід мій честний та великий. Мав я дїда співаком — Бояном[2]) звали; отец звав ся Гомоном, дуже честний і шановний чоловік, а лиш стрий мій Клепайло була то особа мізерна і ледача, не вдавша ся в фамілїю. Тепер знов спокревнив ся я зі Страхопудом, а сам колатаю вік мій на фірманцї. От і нинї дорога передо мною, скоро шабас вибираю ся в світ, а дасть Бог за 14 дней єсли поверну, то заїду знову до семинарії. Фірман“.

---

[1]) Так звуть ся богослови першого року.

[2]) З сього видно, що перед „Гомоном“ звала ся одна ґазета „Боян“. За те невідомо, чи „Гомін“ вийшов тілько в однім числї і від марта 1862 р. до цвітня 1863 р. О. Партицький не видавав нічого, чи „Гомону“ вийшло більше чисел, лиш вони не доховали ся так само, як „Боян“.

Дальше йде коротеньке „Увідомлене“: „Понеже на слідующий місяць май припадає чотири неділї, то маємо честь г. пренумерантів завідомити, що „Слово“ того місяця лиш „въ подъ листа“ виходити буде“. Богдан Будегріш[1]).

У самім споді стоїть замітка: „Примірники нової фонетичної правописи. По польськи: Kuń muj bendzie obruk jeść. По нїмецьки: Er helt dise Mener fir Dumkepfe“.

По серединї першої сторінки в долинї образок. На нім представлений бородатий Москаль у сибірській шапцї з розложеними руками; на величезнім кулацї правої руки написано § 1. У лївій руцї тримає нагайку, а при нїй написано § 2. На лїво за Москалем прибита таблиця на стовпі з написом: До Сибіру. Над таблицею § 3. Під ногами Москаля підпис: Законодатель російський.

Цїла друга сторінка присвячена польському повстаню. Наперед іде телєґрама: „Угнів в місяци цвітню 1863. У нас недавно завела ся була бійка з повстанцями. Наші хоробро держали ся; одного ранили шилом, а двох покалїчили копитами. Десятьох попало ся в плїн і тих на фірі відставлено до Львова. Впрочем дух у нас твердий і нї одному не дарують“.

Другий уступ п. н. „Фатальний тиждень“ — се сатира на неправдиві вістки: „Понедїлок: Москалї доносят, що Лянґевич застрілив ся. Тайний комітет центр. переняв его в почет святих. — Второк: Москалї доносят, що Лянґевича убито. Тайний комітет центр. велит сипати над ним високу могилу. — Середа. Поляки доносят, що Лянґевич втїк. Тайний комітет централь. анатемізує его“... Такі вісти подавані кождого дня. Вкінци: „Недїля. В Росії супокій. Ляхи симпатизують з Москалями“.

Дальше йдуть три розмови Поляка зі Шведом та Анґлїйцем, яких він запрошує на поміч, але вони вимовляють ся, та з Французом. Остатню наводжу в цїлости:

„Фр. Cha, cha, cha! Polacy, co też wy i hałaburdy nie narobili na swiecie. Niespokojne z was duchi, tłuczecie się jak ten Marek po piekle.

Пол. Daruje wasza mość, to nie my, ale nas tłuką.

Фр. A do jakiegoż diabła było wam rozpoczynać?

Пол. Wszak to walka oswiaty z dziczą i z barbarzyństwem.

---

[1]) Б. Дідицький.

Фр. Przeciwnie. Oświata nie chwyta się broni, ale zwycięża moralnie.

Пол. Ależ bo to był rozpaczliwy bój.

Фр. Dość źle. Naród, który ma religię w sobie, rozpaczać nie powinien. Otóż to wy barbarzyńcy, ale nie Moskali.

Пол. Przepraszam! Polacy prawdy nie lubią słuchać".

На кінци сторінки поміщений образок. Поляк у чамарі й конфедератці стоїть у західній Галичині з вудкою в руках і закидає її аж на Україну так, що гачок доторкує Київа. На ґорі образка напис: Рибак. На долині: Polska w dawnych granicach. — Як бачимо, образок не позбавлений актуальности й нині.

На третій сторінці цілу першу шпальту займає образок із підписом. Він представляє вавилонський стовп, збудований з видавців усіх тодішних часописий, представлених у віці хлопчиків, що сидять один на другім. На самім споді сидить видавець „Основи“ (петербурської), прикучнувши на пальці. В лївій руції держить одну книжку „Основи“ з підписом: Arma virumque cano. В правій руції держить козацьку шапку з кутасом. — Йому на карку сидить видавець „Слова“ (Б. Дідицький) з ногами, спущеними на груди. В лївій руції держить число „Слова“, а побіч напис: Dicentes, se esse sapientes, stulti facti st. У правій руції держить пікельгавбу. — Йому сидить на карку так само видавець віденського „Вѣстника“ (Юліян Вислобоцький). В лївій руції держить число ґазети, а побіч напис: In media virtus. У правій руції держить австрійське офіцирське чако. — Йому на голові сидить видавець „Вечерниць (Ф. Заревич), із ногами спущеними на плечі. В лївій руції держить число „Вечерниць“ із підписом: Beata simplicitas. В правій держить також козацьку шапку з трьома кутасиками. На лївім рамени його сидить видавець ґазетки „Домъ и Школа“ (Іван Гушалевич). В правій руції держить число ґазетки, а за плечима його стоїть напис: Qui stat, videat, ne cadat. У лївій руції держить цилїндер із малими крисами і дуже високою шапкою, якою майже досягає місяця, що появив ся на небосклоні. На земли в віддали стоїть якийсь панок і розглядає в льорнетку стовп. У долині під образком напис: „Стовп бабилонський на Руси і помішане язиків“, а далї в церковній мові відривок тексту про будову вавилонської вежі.

У другій шпальті поміщені два пророцтва у ніби-церковній мові та лїтературні вісти. З нумерації пророцтв (III і IV)

бачимо, що вони є продорженєм пророцтв у „Гомонѣ“ (I і II). Вони на стілько інтересні, що подаємо їх у цїлости.

Пророчества. Книга третая.

...„И настанетъ время, гдѣ будетъ паденіє Руси и гдѣ снова прекратятся часописи и гдѣ будетъ временопись єдина, єяже имя „Вѣстникъ“, яко се и прежде бѣ. И „Вѣстникъ“ будетъ любимцемъ Руси, а Русь любимцемъ „Вѣстника“ и сплынутся въ єдино, якоже и бѣ за царствованія Ґолуховскаго. И Вѣстникъ покорливо пригнетъ колѣно и достанетъ намащеніє съвыше (!) и уменьшитъ форматъ своєго писанія и замѣнитъ азбуку на письмо чешско-лядьске. И не будетъ нѣ козацкихъ шапокъ, нѣ галическихъ кучмъ, а лишь будетъ Вѣстникъ одинъ и пѣнчъ одинъ... Симъ ся событи въ неопредѣленномъ речиньци“.

Книга четвертая.

...„И созиждется на Руси келія белая, яже наречется „Народный Домъ“. И будутъ въ ней разныи склепы, склады, будутъ заложенія словесныя, найпаче же Матица, касино и училища. И до Матицы посходятся людіє безъ вкуса лѣтературного, до Бесѣды посходятся людіє говорливиї, старци на граніє въ карты, а до училищь сойдется молодежь скочная, яже развалитъ „Народный Домъ“ даже до основанія столь, что и кирпичъ на кирпичу не постоитъ. И будутъ сходилися иностранцы и будутъ глядѣти на оныя развалины и сплачутъ вельми та возрекутъ: Осядемо на сихъ грузахъ, яко се наше єсть. И будетъ плачъ велій на Руси и рекутъ нашіє: Се мы воздвигохомъ келію, а чуждіи прыйдоша и насъ поработали суть! Сему ся событи въ седмерицы лѣтъ“!..

В літературних вістках читаємо: „Рік уже, як комедії грают ся на Руси, а предцінь чим дальше, тим глупші представляют ся у нас утвори. Одною з таких комедій суть „Вечерницї“. „Вечерницї“ викинули зі своєї ґазетки гдекотрі букви, як ы, ѣ, ѕ і пр., а затримали непотребноє ъ.. Чи може і тут пішли вони за авторитетом П. Кулїша? Не знаєм. Однако дивно нам, що у декотрих так званих „писаків“ П. Кулїш висше станув над всяку здорову і розумну лоїку... Przedewszystkiem konsekwencia“. — „В книгарні Ставропигійській виходит другий наклад „Вѣстника“, котрий власнї аж тепер єсть на часї і пошукує ся особливо ґосподинями до робленя баб на свята Великодні“.

На кінци сеї сторінки приміщена ще оповістка від „Семинарицької Бесїди“.

Четверта й остатня сторінка заповнена самими жартами й образками. На самій горі представляють образки любовні сцени. На першім стоять карикатури чотирох паннів; з одного боку кланяєть ся їм один питомець, із другого два, кождий інакше. Панни ведуть розмову, яка кінчить ся запевненем, що до року хоч три їх вийде заміж. На другім образку двоє молодят ділить ся свяченим яйцем і цілують ся, при чім поданий відповідний текст. На третім образку стоїть молодець із гусячим пером, заткненим за ухо та з паперами під пахою, на яких видно букви: Em. P. (очевидно Омел. Партицький). Якась молода осібка жертвує йому китицю цвітів.

У другім ряді знов поміщено три образки. На першім бачимо стіл, побіч крісла, а на кріслах сидять коти. В долині підпис: Остатний стіл в рефектари. На другім образку бачимо заткнені в землю дві росохи, на росохах протягнена жертка, а на жертці висять обойчики. На одній рососі прибита таблиця з написом: Bracia Muszyńscy. На другій: Wszędzie tanio, u nas najtaniej. Під сподом: Znany z tanich cen skład obojczyków. — На третім образку стоїть якийсь духовний, але замість шиї й голови стоїть отворена бритва. Під сподом напис: А кто се?

Під сими образками рубрика: „Надіслане". В ній висміваєть ся Гриць Будеволя і тим подібні (Данило Таначкевич і товариші) за змагане писати наддніпрянським говором. На самій долині стоїть шість писанок із написами, які „Фірман" роздає. Ось вони: Богате віно — нашим пасторалїстам. — Щасливих обзорин — нашим доґматам. — Любого мечтанія — нашим герменевтам. — Доброй кляси — то нашим гісторикам. — Ostrożnie z ogniem — панови Будеволї. — Лїпших манускриптів — редакторови Дому и Школы.

Третя часопись називаєть ся „Жельманъ". Вона має також чотири сторінки такого формату, як „Фѣрманъ" (кварто). Під титулом нарисований дуже добре Жид із довгими пейсами й бородою, в шабасівці, та з розпростертими руками. В правій руцї тримає ключі з підписом: бім-ба лам, у лївій дзвінок із підписом дзень-дзе-лень. У споді під образком із лїва: „Жельман виходит, коли му ся хоче. Всяку пренумерату він собі випрашає. — З права: Буде дощ, бо Жид волочит ся. У цимбалїсти нема на чім сїсти, а у басїсти нема що їсти".

По сїм іде вступна статя п. н. „Кто ми і що ми", яку наведимо в цїлости.

„Лиш видалисьмо перше число Фірмана“, зараз і кинули ся на нас, як той вовк на невинне ягнятко. Нікого ми не образили, на нікого не писали, а предсї знайшли ся люде, що навикши за теплим пецом все лиш нїгільовати і критиковати, на нас шалено повалили ся.

Одному не рація, що ми кинули ся на „Вечерницї“, другому соблазнь, жесьмо „Слово“ зачіпили, третому не в смак, жесьмо „Домъ и Школу“ зганили. Одні знов хотїли, щоб писати вирост по російськи, інні подобали собі в церковщинї, якийсь з оселедцьом аж на вколїшках благав, щоб ми писали по мужицьки, а умірковані таки доводили, що нема над книжний язик. Зверх того еще і пан Осадца[1]) допоминав ся, щоб писати після его правописи, пан Будеволя[2]) обставав за Кулїшом, повідаючи, що один лиш Кулїш учений на світї, — словом ми попали ся в якесь закляте колесо, з котрого і годї вирвати ся було.

А найбільше допікали нам гісторики. Чи їх п. Будеволя побунтовав, чи їх яка біда чіпилась, досить, що тії смертні люде мало що нас до розпачі не довели. Коби не пан професор зпід 18[3]), кто знае, що би було з нами стало ся. Но п. професор довів нам на вирозум, щоби не страхати ся, бо се вже така (два слова нечиткі), шукати собі вічно якоїсь претенсії.

З того всего видите, панове, що нам доконче потреба раз висказати, кто ми і що ми хочемо.

Отже доносим, що ми люде такі самісінькі, як кожде інне, що ми маем волю свою власну і що підемо дорогою тою, котрою нам хоче ся, а не дорогою якихсь там гісториків.

Що до роду нашого, то „Жельманъ“ есть рідним братом „Фірмана“, а школьним колеґою „Страхопуда“. Но хоть він зве ся Жельманом, то однако еще не Жид. Вправдї наші підлїтератики і псевдоучені снили о Жельманї, яко о Жидї якімсь, но ми кажемо їм отверто, що вони дураки та нїчого не знают. Після нас і редактора „Основи“ значит Жельман тілько, що женьман іли жених. Кто нам не вірит, най поспитае пана Будеволю, а він їм се потвердит, а если нї, то в очи най му наплюе, кажучи, що і він псевдоученим тілько. А як то далеко

[1]) Михайло Осадця, учитель україн. мови в академічній ґімназії, автор граматики, яка уживала ся в ґімназіях довший час, поки не заступила її граматика Ом. Огоновського.

[2]) Д. Танячкевич.

[3]) Мабуть Ом. Партицький.

єще від псевдоученого до ученого. Псевдоучений єсть то ніби щось, ніби нич, іли як то кажут, купка, котру не треба рушати... Но вернім на своє.

Так то отже я жених іли кавалєр, а кавалєр повний надії, чим гісторик похвалити ся не може.

Сказав я недавно, що „Сграхопудъ" є моїм шкільним колеґою і то правда... „Сграхопудъ" був завше першим в клясї, а я завше єще перед ним. В одному лише нам не пощастило ся, а то в матурі. Но то вже був такий casus fatalis, за котрий най відовідає булий пан іншпектор, а не ми... Зі „Сграхопудомъ" єще і тоє нам вспільно, що обасьмо разом ходили in ordine на колеґія і оба разом майже завше modo extra ordinario шкартовали. Один не дав ся другому випередити. I в карти оба гралисьмо не згірше.

Єще одно скажем. — Винуют нас гденекотрі, що в „Фірмані" дотепу (віцу) за мало. Відсилаємо тих безбожників до Figaro і Kikeriki, таких письм, котрі читавши чоловік аж на підлогу зі сміху валит ся. Однако щоб і тут границю потягнути, ми приймили в склад нашої редакції одного гісторика, а той най за кождий глупий артикул іли рисунок відповідає своїм гонором. Тим способом єсли коли жадного віцу не буде, то редаґував цілу ґазету історик, а сам редактор був слабий. Єли би отже кто хотів звідати ся за автора якого артикулу, то най нам вповість, чи артикул єму вподобав ся, чи ні, а ми єму зараз розвяжемо, кто був автором єго.

Врешті просим, щоб „Жельманъ" всім ся подобав, раз для уратованя слави нашого гісторика, а в друге, поневже він є кавалєром". Жельманъ.

Отся статя займає цілу першу сторінку і половину другої. Під нею уміщений образок. У самім куті на право стоїть великий шафлик, повний монет. За шафликом стоїть панок, що держить на плечах дві таблиці. На одній написано: Експедиція „Слова"; на другій: Експедиція „Галичанина"[1]). У руках

[1]) „Галичанинъ" почав виходити в 1862 р. (вип. I—II) під редакцією Як. Головацького, як літературний збірник, у книжковім виданю. В 1863 р. вийшов вип. III—IV, але під редакцією Б. Дідицького (тілько на зверха, в дійсности редактором був далї Я. Головацький) із заявою, що Я. Головацький мусів усгупити з редакції, „понеже въ теперѣшнихъ, для обряда нашого не дуже потѣшнихъ временахъ ему опасно приходилобъ иногда отвѣчательность пріймати за гдеякіи обрядовыи статьи передъ тою властію, отъ которой онъ, яко священникъ, въ спеціальной стоитъ зависимости".

держить високу жердку, в верху якої прикріплена дуже довга фана з написом: Свята Рассія. Від фани в долину звисають два ордери (хрестики). Один спадає на редактора „Слова“, другий на редактора „Галичанина“, що посхилювані збирають гроші з землї і зсипують до шафлика, що стоїть за ними. Гроші ті висипає з рога Амальтеї бородатий Москаль як нагороду за „Слово“ й „Галичанина“. За ним другий держить на плечах іще великий мішок із написом: Деньги.

За образком іде статейка, в якій висміваєть ся богословів I р. (істориків), що вони цїлий воскресний тиждень тільки „скаржать ся“, пр. Недїля. Виходить ґазета „Фірман“. Гісторики ідут скаржити, же ґазета „Фірман“ виходит... Четвер. Виходит нова ґазета „Болванъ“. Редактор-гісторик іде сам на себе скаржити... Субота. Редактор „Фірмана“ спит. Гісторики ідут скаржити, що редактор „Фірмана“ положив ся спати.

З повисшої згадки про „Боввана“ довідуємо ся, що рівночасно з „Фірманом“ вийшла ще одна ґазетка, мабуть „Боян“ (не ідентичний з давнїйшим Бояном О. Партицького), якого в „Жельманї“ перекручено на „Боввана“ і про якого згадуеть ся ще далї. Ось у лїтературних вістках (на 2 ст.) читаємо: „Хотячи семінарії прислужити ся фотоґрафіями славних людей, ми велїли редактора „Боввана“ відфотоґрафувати, і мож єго портрет в нашій редакції по цїнї 1 нов. крайцара дістати“. На 4 ст. читаємо знов у новинках: „Сими днями появила ся якась ґазетка під іменем „Бовван“. Редактором єї єсть п. Дураковський. Бюро редакції і експедиції сего „Балвана“ єсть в лятарнї семинарицкой“. На 4 ст. уміщено також сїм образків, між ними два відносять ся до „Боввана“. Перший образок се писанка з написом: Пізнати з мови, якой ти голови. Для редактора „Боввана“. — Другий образок представляє галузу, з завішеним на нїй числом ґазетки. Під галузою стоять полїна, які підпалюють смолоскипами два „історики“. Инші історики приглядають ся з боку. Під сподом напис: „Огненний корч іли як гісторики свою ґазету „Бовван“ палят“.

Половину третьої сторінки займає статейка: „Геральдика іли опис гербів шляхти несеминарицької“. Перший: „Шляґер гербу Блят“ з образком. Він „представляє скіза на червоній карті. Має при боку меч, а на руцї стоїт комедіянт[1]) з оселедцьом á la пан Будеволя. Єсть то герб дуже розродженої фамілії

[1]) Паяц.

і находит ся у всіх народів. Получити мож оноє шляхоцтво за зложенєм кавциї, так званого Lehrgeld-у. Шляхтичі того гербу ділят ся на дві кляси. Самі властителї зовут ся шляґрами і суть дуже честні і порядні люде, а аспіранти до того гербу зовут ся кібіцами і єсть то рід дуже огидний і обридливий, жиючий як та омела (Schmarotzer) з чужого заробку і з чужих соків". Дальше йде мова в статї про походженє назви гербу.

В „Відозві до всіх наших писаків" висміваютъ ся „Вечерницї": „Поневаж минувшого року повість із заголовком „Син опришка"[1]) з невідомих причин була в нашім письмі перерваною і поневаж минувшого кварталу повість панї Вовчковоï[2]) з підписом „дальше обіцяно" не єсть докінченою, то взиває ся теперки авторів сих повісток і наказує ся їм кінцї сих початків як найскорше на рукі якого небудь чоловіка переслати, бо повісткі суть для нас тепер дуже на часї. Відповідний (?!) редактор повісток".

Ся сама тема порушена ще в „Відозві „Жельмана" до єго кореспондентів": „Понеже від якогось часу появлают ся в „Вечерницях" лиш самі початки повісток, то ми просимо наших писателїв, щоб нам лиш самі кінцї повісток надсилали".

В уступі „Наш заказ" висміваєть ся якісь заказн семинарицькі ось як: 1) „Заказуєм питомцям по дорозї з кимбудь здибувати ся. 2) Заказуєм питомцям по дорозї на когонебудь дивити ся. 3) Заказуєм питомцям борзо ходити. 4) Заказуєм питомцям поволи ходити. — Всіх неслухаючих нашого редакторського голосу розпустимо на — май". Жельманъ.

Закінчує третю сторінку уступ, в якім висміваєть ся заряд касина в „Народ. Домі", що свій льокаль розширяє чим раз більше, а число членів зменшує.

На четвертій сторінцї містить ся сїм рисунків і про два з них уже згадано висше (про „Боввана"). Один образок представляє браму (семінариї) і кімнатку за нею. В брамі стоїть грубий дїд у цилїндрі, припнений ланцухом за шию. Се очевидно семинарицький „цербер" (сторож). З кімнатки крізь вікно виглядає дві особи. На горі таблиця з написом: Hauptverlag sub Pedlufka N. 29. Heute ums Geld, morgen umsonst. — На боцї

---

[1]) „Син опришка" друкував ся в „Вечерницях" 1862 р. Се повість Фед. Заревича, але друкована під псевдонїмом, яких Ф. Заревич мав кілька: Ів. Хмара, Юрко Ворона, Ф. Чорногора, Сирота.

[2]) Се відносить ся до оповіданя М. Вовчка „Пройдисвіт" (Вечерницї, 1863, ч. 10).

на дверех: Beste Papiros. — На долині під вікном кімнатки: Zu 2 Kr. per Stück. — До сього належить додати, що в семинарії курене було тоді зборонене і за нього карали остро.

Місяць май був у семінарії місяцем відпусток. На однім образку виринає з хмари голова й рука. Рука держить картки паперу з написами: Urlaub 8 Wochen; 6 Wochen; 5 Wochen. В долині стоять питомці і наставляють руки до карток. Один замісць голови має ноти; се співак, а співаки все діставали відпустки на май; инші представляють ся хорими. У споді напис: Майовий дощ.

Пятий образок представляє питомця, що сидить на кріслї, а йому на колїні сидить дївчина. Під сподом напис: Kabale und Liebe oder der Weibes-Mann.

Шестий образок представляє голого чоловіка, зовсїм оброслого волосем як оранґутанґ. На нїм виднїє напис: Schismaticus. Побіч нього сидить на стільци другий, вже обголений, який видно був так само оброслий; перед ним клячить голяр і доголює йому ще решту ноги. На земли під стільцем лежить купа обголеного волося, а на нїм напис: Шизма. В горі образка напис: Remedium против шизми.

Семий образок представляє двох питомцїв, що несуть на плечах два величезні улїї, а довкола них лїтають пчоли. В горі образка напис: Omnia mecum porto. В долині: Пасіка семинарицька.

Побіч сих образків є ще й тексти. Один висміває угорських „русских“: „Понеже ми анї з галицько-руським язиком „Слова“, анї з україно-руським язиком „Вечерниць“ згодити ся не можем і понеже ми новгородсько-варяжим язиком писати хочемо, отже освідчаєм, що собі від нинї окремий народ становити будем. Закарпатські Русси“.

Инший уступ висміває „Домъ и Школу“: „Увідомлене. Многії читателї допоминают ся о програм нашої ґазети. Освідчаєм, що кромі пріятного чтенія наше письмо жадного проґраму мати не буде. Редактор Дому і Школи“.

Лїтературних справ дотикають також „Два пиганя“: 1) По чім пізнати старовірця? — Відповідь. По єго кореспонденції до „Вѣстника“. — 2) Для чого „Страхопудъ“ лїпший від „Фірмана“? — Відп. Бо „Страхопудъ“ друкує ся, а „Фірман“ нї“. —

До полїтичних справ відносить ся отсей уступ: „Подали ся до димісії: 1) Русь від Польщі. 2) Русь від Москви. Старшина

димісії не приняла. — Дістали димісію: 1) Перекиньчики від Руси. 2) Мадярони від Руси. Перекиньчики і Мадярони димісії не приняли. Сим способом затриманий status quo".

В кінци в замітці „Від редакції повідомляєть ся читачів, що „слідующе число вийде на сам Рахманський Великдень, т. є. 7 мая".

Отсе всї ґазетки Ом. Партицького, що доховали ся доси. Я маю під рукою ще одну рукописну ґазетку з датою: Львів, дня 14/26 лютого 1865. Називаєть ся вона „Відьма". Хто її видавав, невідомо. На долині четвертої сторінки зазначено: Редактор Губакович. Друкар Рукальський. Під титулом виписано: „Виходит аркушом раз в днів 21. Предплата в сїменищи до кінця року: Добре слово тай колись неколись нюх табаки. Поза сїменищем стоїт єден аркуш 212036789845 рублїв ср. Редакція під голим небом".

Ґазетка писана на звичайнім канцелярийнім аркуши паперу і має чотири сторінки. На першій сторінцї є один образок. Він представляє кімнату, посеред якої стоїть дївчина в широкій кринолїнї. Напроти дївчини стоїть схилений питомець, одягнений по цивільному і освідчаєть ся. По образку йде діяльоґ п. н. „Освідчене" (комедія). Пан Хведір говорить віршами, панна Н. прозою. Панна вдає, що не розуміє Хведора, який говорить дуже високим і вишуканим стилем. Тодї він знижує стиль:

Чи ти сяка, чи ти така,
Чи убога, чи богата,
Таки тебе одну люблю
І любити буду,
Тілько тебе приголублю,
З тобов жити буду.
А ти мене нї?
Скажиже менї.

Дївчина: А я вам по правдї скажу, що вас шкода на сельського попа. Вот лучче подайте ся на опорожнену катедру доґматики. Звідтам будете ваше слово, вчене проповідати. як було др. Грицолїнї[1]), що то му торік яєшницю на голові смажили, як ми мій свояк розказував.

[1]) Д р Грицолїні се професор доґматики, Черлюнчакевич. Вихований від молодих лїт у Римі, стратив цїлком контакт із нашим народом і пересичений крайним ультрамонтанством, відносив ся до нього ворожо. З питомцями поводив ся незвичайно грубо, простакувато. Коли пр. один

По сих словах дївчина відходить, а Хведір виголошує монольоґ:

Коли мя не хочеш, то бувай здорова!
А тобі, Федю, проста до Львова дорога.
Там станеш ся вчити, станеш працювати,
Людей і звичаї лучче пізнавати.
Гебраїку троха знаєш, бо ти кібіц львівський,
Не одні вже старі штани піславсь в крам жидівський.
Сиріяка то лурниця, арабіка язик давний,
А так стане з тебе, Федю, еще колись Др. славний.
Не хтїла тя дївчина, хоть ти такий файний,
Вичесаний по французьки, гладко оголений.
Найже її дїдько возьме, рідний чорта брат!
Шкода лише нових штайфів, шкода тілько страт.

Отсе „Освідчене“ займає майже дві сторінки. Більше як сторінку займає знов „Підслухане“. Се діяльоґ, який ведуть між собою два спольонїзовані питомцї по польськи. Один із них заявляє: „Jeszczem gotów dziś, powiadam ci, wystąpić (зі семинарії), tak mi dopiekli te mudi Peremyszlaki taj i insi z inszych gimnazij, ci zapieczone Szewczeńki, Kuliszy!.......... Człowiek ledwie co pomyśli, już wiedzą, a zaspiewaj coś czułego, смерть — powiadają, a rozmów się z kim po ludzku, po polsku, ha-ha-ha! A piorun by was trzasnął, wy ǫieczuli zagorzelcy! Tfu! — Далї пропонує бесїдник товаришови виступити разом із ним із семинарії, та питане: A cóż będziemy jedli? Taż z głodu pozdychamy! A tu człowiek ma, chwała Bogu, brzuch staropolski“ — здержує обох від виповненя пляну. За те обовязують ся написати до своїх „ojców, aby żadnej gazety ruskiej nie trzymali, na żadne ruskie składki nie dawali, a tak pokażemy my tym durniom“.

В рубрицї „Новинки“ подана оповістка з часописи „Брехун“, в якій висміваєть ся „членів атаманської ради“, отже напрямку, що повстав і розвив ся під проводом Д. Танячкевича. „Відьма“ заступала видно напрямок О. Партицького. Сю раду висміваєть ся ще в ось якім анонсї: „Памфілїй Серенїа увідомляє ш. публику, що дістане сими днями пречу-

питомець поздоровив його словами: Слава Ісусу Христу! Він відповів: Non sum frater tuus! — Синів наших священиків уважав за illegitimi thori і т. и. Коли питомцям занадто надоїв уже, вони одного дня (1864 р.) не впустили його до викладової салї і обкидали яйцями. За се кількох питомцїв вигнали, але й Черлюнчакевича перенесено до Кракова. Одначе він і там не тїшив ся симпатією.

десний образ „Рада Атаманська“, діло славного заграничного маляра Piccolo Drimbini“.

В кінци в переписці редакції читаємо: „Щ. пане Стефане Підригайле! За присланий кусник „Уривок з комедії: Шаленъ а влюбленъ“[1]) спасибі вам. Напишемо їх в будущім числї“.

Отсе ввесь зміст „Відьми“, як бачимо, доволї бідний, в порівнаню з усїми попередними ґазетками.

Ми думаємо, що й числа „Клепайла“, як не всї, то хоч деякі, віднайдуть ся у когось між паперами та що хтось схоче й з нього подати виїмки та доповнити отсю статю. Хоч сї ґазетки не друкували ся і не мали великого числа читачів, то всеж у своїх обмежених кругах вони мали не малий вплив на формоване світогляду тих людий, що в 70—80-их роках боролн ся на всїх полях із русофільством і остаточно таки його перемогли.

---

[1]) Повнсше, де говорить ся про театр, названа ся пєса „Голоден і влюблен“.

Inhalt der I—CXXIX Bände

DER MITTEILNUGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

Jahrgang I—XXVII.

BB IC—C (Inhalts- und Namenregister) werden später erscheinen.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovśkyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniss, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševśkyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd" (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševśkyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes", griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyńskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd", einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-litthuanischen Chronik, von M. Hruševśkyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie", ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyśkyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhund., von A. Lotoćkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten", ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovśkyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürst. Litthauen, von M. Hruševśkyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barvińskyj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyśkyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, migeth. von M. Hruševśkyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševśkyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivśkyj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyśkyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivśkyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševśkyj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyśkyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševśkyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyćkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., herausg. von M. Hruševśkyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyśkyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barvinśkyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. Al. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen wahrend der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivśkyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševśkyj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotoćkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotoćkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897, dargestellt von V. Budzynovśkyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševśkyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyćkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševśkyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivśkyj 1—138; 3. Chmelnyćkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyćkyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyćkyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyćkyj; 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševśkyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyćkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6 Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1-4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryćkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1-14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik. Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Ševčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Schluss) 201—276, 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševśkyj. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilen Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševśkyj, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahr., von M. Hruševśkyj, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jarh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheitigung, von S. Rudnyćkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševśkyj, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyćkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V, Inhaltsverzeichniss des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševśkyj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortzetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyśkyj (Fortzetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M, Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeischriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševśkyj S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe de Gedichte Ševčenko's, von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivśkyj 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV—XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgetragen Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorworf (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in des slavischen Sprachen, von A. Barvinśkyj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwickelung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von Et Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liede, vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovśkyj, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratśkyj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk. 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars", ein altukrainisches Poem au. apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenśkyj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der 'Ἀντίῤῥησις (1599)? von Dr. C. Studynśkyj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühester ukrainischer Intermedien aus dem J 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohrringe des sog. Kijever Typus bemodernen Kaukasiern, von M. Hrusevśkyj S. 1—4; 2. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč, 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halič (mit Abbildungen), von M. Hruševśkyj, S. 1—4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovśkyj zu Polen in den Jahren 1657—8, von D. Koreneć, 1—20; 3 *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, Beilagen, XII—XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter, 26—38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltsverzeichniss des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII—XXXVIII), 1—12.

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konyśkyj von M. Hruševśkyj, S. 1—14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mitgetheilt von A. Konyśkyj, S. 1—8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyśkyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärtigen Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste Periode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. Al. Kolessa, S. 1—40; 5. Lateinische Infinitive auf ier, von I. Kopač, S. 1—2; 6. Miscellanea 1—6; 7. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter (Schluss), IV. Neue Zeit. S. 1—56; 2) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32.

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes Nalyvajko's, mitgetheilt von B. Domanyćkyj, S. 1—6; 2. Das Jahr 1848 und das griech.-kath. geistliche Seminar in Lemberg, mitgetheilt von G. Kmit, S. 1—10; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratśkyj (Fortsetzung folgt), S. 1—113; Miscellanea, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Gebiete der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. Hruševśkyj, S. 1—13. 6. Bibliographie, S. 1—41.

Inhalt des XLI Bandes. 1. Chronologie der Chronik von Halyč und Volodymyr (sog. Hypatios-Chronik), eine Untersuchung von M. Hruševśkyj, S. 1—72; 2. Studien auf dem Gebiete des Karpatoruthenischen Schriftthums im XVII—XVIII Jahrh. I. Presbyter Johannes, Smera der Kumane und Entdeckung Tibets, von Dr. I. Franko, S. 1—60; 3. Miscellanea, S. 1—11; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivśkyj, S. 1—9; 5. Bibliographie, S. 1—47.

Inhalt des XLII Bandes. 1. Kritische Analyse der sogenannten Thuktdideischen Archäologie, von I. Kopač, S. 1—20; 2. Beiträge zur Geschichte der Rekrutenaushebung in Galizien am Ende des XVIII und bis Mitte des XIX Jahr., mitgetheilt von M. Zubryćkyj, S. 1—18; 3. Slovaken oder Ruthenen? Beiträge zur Erklärung der Frage über die Nationalität der West-Ruthenen in Ungarn, von V. Hnatiuk, S. 1—81; 4. Miscellanea, S. 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die althebräische Geschichte, von Dr. I. Franko, S. 1—19 6. Bibliographie, S. 1—50.

Inhalt des XLIII Bandes. 1. Alexius Storoženko, Beitrage zur einer Charakteristik seiner Werke, von J. Stešenko, S. 1—46; 2. Aus der Korrespondenz des Dionysius Zubryćkyj (J. 1840—1853), mitgetheilt von Dr. C. Studyński, S. 1—66; 3. Miscellanea, S. 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—24; 5. Bibliographie, S. 1—41; 6. Von dem Museum der Ševčenko Gesellsshaft der Wissenschaften, ein Aufruf an die ukrainische Gesellschaft, S. 1—3.

Inhalt des XLIV Bandes. 1. Ein Trinkerwunder in Korsun, Beitrag zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 1—14; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent von J. Verchratśkyj (Fortsetzung), S. 113—224; 3. Miscellanea, S. 1—9; 4. Wissenschaftliche Chronik: Proben einer Biographie des Pantelejmon Kuliš und Charakteristik seiner Thätigkeit, von J. Stešenko S. 1—28; 5. Bibliographie, S. 1—51.

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

Inhalt des LIII Bandes. 1. XII archäologischer Congress in Charkov im J. 1902, von Dr. Al. Markevyč S. 1—17; 2. Die Lavrover Pergamentblätter vom XII—XIII Jhrh., von Dr. A. Kolessa (mit drei Lichtdrucktafeln) S. 1—26; 3. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbest), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško S. 1—71; 4. Miscellanea, von M. Hruševškyj. I. Franko und V. Hnatiuk S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivškyj und A. Suško S. 1—17; Bibliographie S. 1—49.

Inhalt des LIV Bandes. 1. Beiträge zu den Textstudien der „Palinodia", von A. Suško, S. 1—40; 2. Aus den Verhältnissen der ostgalizischen Dorfes in der Mitte des XIX Jhrh., von G. Kmyt, S. 1—8; 3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylnyćkyj, J. Levyćkyj, J. Lozyńskyj) von Dr. J. Makovej (Schluss, Beilagen), S. 59—96; 4. Miscellanea, von I. Franko, B. Barvinškyj, M. Hruševškyj, S. 1—8; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersucbungen auf dem Gebiete der slavischen Urgeschichte, von Z. Kuzela (Schluss), S. 1 - 36; 6. Bibliographie, S. 1—66.

Inhalt des LV Bandes. 1. Zum Andenken an Alexius Markevyč, von M. Hruševškyj, S. 1—14; 2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbest), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško (Fortzetzung), S. 72—125; 3. Beiträge zur kritischen Ausgabe der Gedichte Ševčenko's, von N. Kr—škyj, S. 1—28; 4. Bemerkungen zu den „Beiträgen" des Herrn N. Kr—škyj, von J. Romančuk, S. 25 - 34; 5. Miscellanea — Zur Geschichte der ukrainischen Jugend in Galizien in den J. 1871—84, S. 1—26; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften (Schluss folgt), S. 1—12; 7. Bibliographie, S. 1—52.

Inhalt des LVI Bandes. Eine Nachricht über die Kosaken (ca 1470 J.), von M. Hruševškyj, S. 1—6; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko (Fortsetzung), S. 145—180; 3. Die Ruthenen Ungarns im Lichte der officiellen ungarischen Statistik, von S. Tomašivškyj, S. 1—46; 4. Miscellanea, von A. Suško, B. Barvinškyj, V. Hnatjuk, S. 1—33; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 (Schluss), S. 1—45; 6. Bibliographie, S. 1—37.

Inhalt des LVII Bandes. 1. Einführung der Jesuiten in Polen, eine kritisch-historische Studie von Al. Suško (Schluss folgt), S. 1—28; 2. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen vom J. 1768 (Kolijivščyna) — I. Memoiren und Briefe der Basilianer, mitgetheilt von Ar. Kryžanovškyj, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševškyj, S. 1—24; 3. „Der König der Balagulen" Anton Šaškievič und seine ukrainischen Gedichte, von Dr. I. Franko, S. 1—34; 4. Miscellanea, S. 1—34; 5. Wissenschaftliche Chronik: Aus der Jubiläums-Literatur über Nicolaus Hohol, von Iv. Stešenko (Schluss folgl), S. 1—20; 6. Bibliographie, S. 1—54; 7. Inhaltsverzeichniss des XII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko Gesellschaft (B. LI—LVI), S. 1—14; 8. Inhalt der I-LVI Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 15—24.

Inhalt des LVIII Bandes. 1. Einführung der Jesuiten in Polen, eine kritisch-historische Studie von Al. Suško (Schluss), S. 29—60; 2. Beiträge zur Biographie des Markian Šaškevyč und Auszüge aus seinem Nachlachst, getheilt von M. Teršakoveć, S. 1—48; 3. Miscellanca: Hilfarbeitstage. Beiträge zur Geschichte des Frohndienstens in Galizien im XIX Jhrh., von M. Zubryćkyj, S. 1—4; 4. Wissenschaftliche Chronik: a) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1903 — Ukrainische Zeitschriften. St. Tomašivškyj und Iv. Krevećkyj; b) Aus der Jubiläums-Literatur über Nicolaus Hohol, von Iv. Stešenko (Schluss), S. 1—60; 5. Biblographie, S. 1—46.

Inhalt des LIX Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussishen Legende. X. Die Wiederauffindung der Reliquien des hl. Klemens, von Dr. Iv. Franko (Fortsetzung folgt), S. 181—208; 2. Vyhovškyj und Georg Chmelnyćkyj, Studien aus der Geschichte der Ukraine im XVII Jhrh., von B. Herasymčuk, I—III (Fortsetzung folgt), S. 1—40; 3. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen im J. 1768. II. Einige Aktenstücke über die Theilnahme der Mönche der Kijever Klöster an den Bewegungen der Hajdamaken im XVIII Jhrh, mitgetheilt von S. Hruščenko, S. 1—16; 4. Miscellanea: Synodus provincialis acta Varsaviae an. 1561, mitgetheilt von Al. Suško, S. 1—17; 5. Wissenschaftliche Chronik: Anthropologie und Archäologie in der westeuropäichen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—65; 6. Bibliographie, S. 1—33.

Inhalt des LX Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, X. Die Wiederauffindung der Reliquien des heil. Klemens, von Dr. Iv. Franko, S. 209—256; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyćkyj, I—III, S. 1—32; 3. Vyhovškyj und Georg Chmelnyćkyj, Studien aus der Geschichte der Ukraine im XVII Jhrh., von B. Herasymčuk, IV—VI, S. 41—70; 4. Miscellanea: Ungedruckte Gedichte von Artemovškyj-Hulak, mitgetheilt von J. Romančuk, S. 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z Kuzela, S. 1—25; 6. Bibliographie.

Inhalt des LXI Bandes. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide der XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyćkyj, IV—V, S. 33—64; 2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbest), eine kritisch-historische Untersuchung von Al. Suško, S. 126—177; 3. Neue Beiträge zur Geschichte der Verhaltens der russischen Regierung zu der Ukraine (1726—1737) von I. Džydžora, S. 1—40; 4. Miscellanea, S. 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—25; 6 Bibliographie, S. 1—38

Inhalt des LXII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen im J. 1768. Ein polnisches Gedicht über die Metzelei in Umanj, mitgetheilt von Dr. Iv. Franko, S. 1—40; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyćkyj, VI—X, S. 65—113; 3. Miscellanea, von A. Kryžanovškyj und M. Hruševškyj, S. 1—5; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1903, S. 1—64; 5. Bibliographie, S. 1—34.

Inhalt des LXIII Bandes. 1. Ruthenischer Bauernlandsturm an der ungarische Grenze in Galizien im J. 1848—9, von I. Krevećkyj, S. 1—26; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide der XVI und XVII Jahr. (1591—1603), von B. Domanyćkyj, XI—XII, S. 115—136; 3. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševškyj, Erste Serie (1361—1530), S. V+1—46; 4. Miscellanea, von Dr. I. Franko, I. Romančuk und V. Hnatjuk, S. 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der antropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1903 von Z. Kuzela, S. 1—20; 6. Bibliographie, S. 1—33; 8. Inhaltsverzeichnis des XIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften, S. 1—24; 8. Inhalt der I—LXII Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 25—33.

Inhalt des LXIV Bandes. 1. Ruthenischer Bauernlandsturm an der ungarischen Grenze in Galizien in den J. 1848—9, von I. Krevećkyj, S. 27—58; 2. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševškyj. Erste Serie, S. 47—94; 3. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVI und XVII Jahr. (1591—1603), von B. Domanyćkyj, XIII—XV, S. 137—171; 4. Miscellanea, von V. Hnatjuk, Dr. I. Franko, S. Jefremov, S. 1—11; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den Zeitschriften für das J. 1903, von Z. Kuzela, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des LXV Bandes. 1. Ein Vorkämpfer der ukrainischen Ethnographie (Zorian Dołęga-Chodakowski), von B. Domanyćkyj, S. 1—43; 2. Ein Beitrag zur Geschichte der Uebersiedelung der „türkischen Zaporoger“ ins Kuban-Gebiet, von S. Petljura, S. 1—11; 3. Materialien zur Geschichte des Lemberger Handels, mitgetheilt von I. Krypjakevyč, I—II, S. 1—46; 4. Miscellanea, von M. Hruševškyj, I. Franko, I. Sozańskyj, S. 1—20; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den Zeitschriften für das J. 1903, von Z. Kuzela, S. 1—17; 6. Bibliographie, S. 1—55.

Inhalt des LXVI Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus. XI. Kultus des heil. Klemens in Mähren und Russland, von Dr. I. Franko, S. 257—281; 2. Zum „Wunder des heil. Klemens“, ein Nachtrag von M. Hruševškyj, S. 1—3; 3. Uebersicht der ukrainischen Lexicographie, von B. Hrinčenko, S. 1—30; 4. Aus dem litterarischen Nachlasse des Basilius Ilnyćkyj, mitgetheilt von I. Sozańskyj, S. 1—50; 5. Miscellanea, von Z. Kuzela, I. Krypjakevyč, M. Hruševškyj, S. 1—8; 6 Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das 1904. J. — Die ukrainischen Zeitschriften, S. 1—15; 7. Bibliographie, S. 1—54.

Inhalt des LXVII Bandes. 1. Materialien zur Geschichte der ukrainischen Literatursprache, von Prof. V. Peretz, S. 1—32; 2 Beiträge zur Kenntnis des ethnographischen Territoriums der Ruthenen Ungarns in der Gegenwart und Vergangenheit, von Dr. S. Tomašivškyj, I, S. 1—18; 3. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung Eine Analyse der mit seinem Namen verbundenen Motive, von Z. Kuzela, I—V, S. 1—55; 4 Miscellanea von I. Krypjakevyč, J. Hordynškyj, T. Revakovyč, S. 1—8; 5. Wissenschaftliche Chronik: a) Diarium des P J. Wielawicki als Quelle für die ukrainische Geschichte, von Th. Sribnyj; b) Das Schulwesen Ungarns und die Ruthenen, von St. Tomašivškyj, S. 1—13; 6. Bibliographie, S. 1—68.

Inhalt des LXVIII Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, von Dr. I. Franko XII Tradition über den heil. Klemens in Westeuropa. Anhang, S. 281—310; 2. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, VI. M. Korvin bei den Slovenen, S. 55—82, 3. Die Königinhofer Handschrift in der Uebersetzung von Markian Šaškevyč, mit seinem Erklärungen und Bemerkungen, mitgeteilt von M. Teršakoveć, S, 1—43; 4. Miscellanea von I. Krypjakevyč und M. Hruševškyj, S. 1—9: 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1904, S. 1—40; 6. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des LXIX Bandes. 1. Vorwort, von M. Hruševškyj, S. 5—6; 2. Ueber die Rhytmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, I. Uebersicht der wissenschaftlichen Arbeiten über den rhytmischen Bau der ukrainischen, grossrussischen und serbischen Volkslieder, S. 7—30; 3. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, VI u. VII M. Korvin bei den Slovenen, S 31—69; 4. Ukraine in der ersten Hälfte des J. 1738, von I. Džydžora, S. 70—83; 5. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševškyj, Zweite Serie (1531—1514), Nr. 81—132 S. 84—166; 6. Miscellanea, von I. Krevećkyj, I. Franko, I. Sozanškyj, S. 167—171; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Z Kuzela (Schluss folgt), S 172—183; 8. Bibliographie, S. 184—213; 9. Inhaltsverzeichnis des XIV Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Bd LXIII—LXVIII), S. 214—230; 10. Inhalt der I—LXVIII Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 231—240.

Inhalt des LXX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das Lied vom Recht und Unrecht eine litteratur-historische Studie von Dr I. Franko. S. 5—70; 3. Wann wurde Lubarts Schenkungsurkunde für die Kathedrale in Luzk falsifiziert? Kritische Notiz von M. Hruševškyj, S. 71 72; 4. Aus der Wahlbewegung in Ostgalizien im J. 1848 (Die Wahl des Ivan Kapuščak) von I. Krevećkyj, S. 73—85. 5. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, IX—XI (Schluss), S. 86—113. 6. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke Beiträge zur Geschichte eines galizischen Dorfes, mitgeteilt von M. Zubryćkyj. Einleitung und Aktensammlung Nr. I—LIII (mit einem Situationsplan), S. 114—167, 7. Miscellanea, von I. Džydžora, I. Krypjakevyč, I. Sozanškyj, S. 168—176; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Z. Kuzela (Schluss), S. 177—190; 9. Bibliographie, S. 191—240; 10. Annonce, S. 241—244

Inhalt des LXXI Bandes. 1 Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die ukrainische Frage in der Beleuchtung eines polnischen Dichters des XVII Jhrh., von V. Peretz, S 5—21. 3. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien and Materialien von Dr. I. Franko, I—II, S. 22—43; 3. Ueber die Rhytmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, II Entwicklung der Rhytmik in der ukrainischen Volksdichtung, S, 44—95; 5. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke, von M. Zubryćkyj, Aktensammlung, N. LIV—CVII. S. 96—133; 6. Aus der neuesten ukrainischen Historiographie (Südrussland, von A. Jefymenko), eine kritische Studie von I. Džydžora, S. 134—157; 7 Miscellanea, von M. Hruševškyj, F. Holijčuk, I. Krevećkyj, S. 158—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1904. mit einigen Ergänzungen für das J. 1903, von Z Kuzela (Schluss folgt), S. 166—194; 9. Bibliographie, S. 195—240; 10. Annonce, S. 241—244.

Inhalt des LXXII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Ein Brief der Stadtgemeinde Vladimir vom J. 1324 (Faksimile des Briefes und des Siegiels), mitgetheilt von M. Hruševškyj. S. 5—8; 3. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, III—V, S 9—79; 4. Ueber die Rhytmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, III. Der musikalisch-syntaktische Fuss, S 80 111; 5. Zur Geschichte der Theilnahme der galizischen Ruthenen am Slavenkongresse in Prag im J. 1848. mitgetheilt von I. Sozanškyj, S. 112—121; 6. Die Handschriften der Sophien-Katedrale in Kijev, eine Uebersicht von S Maslov, S. 122—140; 7. Die Verbindung des San mit dem Dnister in der Eiszeit, vorläufiges Kommunikat von Dr. S. Rudnyćkyj, S 141; 8 Miscellanea, von I. Džydžora, I. Krevećkyj, I. Krypjakevyč, S. 142—147; 9. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1904, mit einigen Ergänzungen für das J. 1903 von Z. Kuzela (Schluss), S. 148—184; 10. Bibliographie, S. 185—240.

Inhalt des LXXIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S 3—4; 2. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, VI—X (Schluss), S. 5—64; 3. Ueber die Rhytmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, IV. Uebersicht der Liederformen der ukrainischen Volksdichtung, S. 65—118; 4. Die Grossfamilie im Dorfe Mšaneć (Bezirk Alt Sambir in Ostgalizien), von M. Zubryćkyj, S. 119-124; 5. Zur Geschichte der Organisation der Nationalgarden im J. 1848. Die polnische „illegale“ Nationalgarde in Stanislau, von I. Krevećkyj, S. 125—142; 6. Autobiographie eines gr.-kat. Pfarrers von der Diözese Cholm aus der ersten Hälfte der XIX Jhrh, mitgetheilt von I. Krypjakevyč, S. 143—157; 7. Miscellanea, von M. Hruševškyj, B. Zaklynškyj, I Sozanškyj, S. 158—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1905 — Die ukrainischen Zeitschriften, von I. Džydžora und I. Krevećkyj, S. 166—186; 9. Bibliographie, S. 187—238, 10. Annonce S. 239—244

Inhalt des LXXIV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. III—IV; 2. Jubiläums-Widmung des Bandes dem Prof Vladimir Antonovyč und sein Porträt von I. Truš, S. 1—4; 3. Zur Biographie des Metropoliten Onisiphor Divočka, von M. Hruševškyj, S. 5—9; 4 Die hölzernen Kirchen in der Ukraine und ihre Typen, vom V. Ščerbakóvškyj (mit 28 Plänen und Abbildungen), S. 10—32; 5. Ueber die Rhytmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, IV. Uebersicht der Liederformen der ukrainischen Volksdichtung, S. 33—68; 6. Aus dem kulturellen und wissenschaftlichen Leben der Ukraine in der Mitte des XIX Jhrh., von A. Hruševškyj, S. 69—92; 7. Das Dorf Mšaneć im Alt-Samborer Bezirke, von M. Zubryćkyj. Aktensammlung, N. CVIII—CXLII, S. 93—128; 8. Miscellanea, von Dr. B Ščurat, Dr. V. Peretz, Dr. I. Franko, S. 129—149; 9. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1905 (Schluss), S. 150—198; 10. Bibliographie, S. 199—242; 11. Annonce, S. 243—244.

Inhalt des LXXV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zum Andenken an Nikander Molčanovškyj, von Michael Hruševškyj. S. 5—13; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, I—VI, von Dr. Ivan Franko, S. 14—84; 4. Nach dem Katastrophe von J. 1708. Konfiskationen der Güter der Anhänger Mazepas, von Alexander Hruševškyj, S. 85—95; 5. Befreiung eines Verurtheilten durch ein Mädchen in Brody im J. 1727, mitgetheilt von Dr. Basilius Ščurat, S. 96—103; 6. Die Kiever im Lichte der Relationen der Jesuiten, von Dr. Vladimir Peretz, S. 104—116; 7 Miscellanea, mitgetheilt von F. Holijčuk, J. Krevećkyj, N. Močulškyj, S. 117-130; 8 Wissenschaftliche Chronik: Neueste Arbeiten zur Geschichte des Gr Fürstentum Littauen, eine Uebersicht von Bohdan Bučynškyj, S. 131—166; 9. Bibliographie, S. 167—213; 10. Inhaltverzeichnis des XV Jahrganges der Mitteilungen der Ševčenko-Geselschaft der Wissenschaften (B. LXIX LXXIV), S. 214—235; 11. Inhalt der I—LXXIV Bände der Mitheilungen (deutsch), S. 236—246; 12. Annonce, S. 247—248

Inhalt des LXXVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. „Erzengels Marienverkündigung“ und des Annuntiationsmysterium (Versuch einer Geschichte des literarischen Themas), verf. von Dr. Hilarion Svěncizkyj (Schluss folgt), S. 5—33;

3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, VII—XIII. von Dr. Ivan Franko, S. 39—63; 4. Ueber die Rhytmik der ukrainischen Volkslieder, von Philaret Kolessa, V Das Verhältnis der ukr. Volksrythmik zur künstlerischen Versification (Schluss), S. 64—116; 5. Einige Beiträge zur Zeit des Grossfürsten Svitrigailo (1430—1433), mitgeteilt von Bohdan Bučynškyj, S. 117—142; 6. Au-hilfstage. Beiträge zur Geschichte des Frohndienstes in Galizien im XIX J., von Ivan Kreveckyj, S. 143—155; 7. Miscellanea, mitgeteilt von F. Holijčuk, H. Strypškyj, M. Hruševskyj, S. 156—162; 8. Wissenchaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1906: Ukrainische Zeitschriften, S. 163—187; 9. Bibliographie S. 188—226; 10. Annonce, 227—228.

Inhalt des LXXVII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur altruthenischen Dialektologie (Zur Frage über den Dialekt von von Halyč-Vladimir), von Vladimir Rosov. I. Litteratur der Frage, S. 5—34; 3. „Erzengels Marienverkündigung“ und das Annuntiationsmysterium (Versuch einer Geschichte des litterarischen Themas), von Dr. Hilarion Svěncizkyj (Schluss), S. 35—76; 4 Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyč, I—III, S. 77—106; 5 Fälschungen der Matrikelbücher für polnische Aufständische, ein Beitrag zur Charakteristik der ruthenischen Geistlichkeit in Galizien, mitgeteilt von Ivan Kreveckyj, S. 107—113; 6. Das Dorf Mšaneć im Alt-Samborer Bezirke. Beiträge zur Geschichte eines galizischen Dorfes, mitgetheilt von Michael Zubryckyj, Aktensammlung, N. CXLIII—CCXXI (Schluss), 114—170; 7 Miscellanea, von M Hruševškyj, I. Franko, B. Ščurat, S. 171—182; 8. Wissenschaftiche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela 183—202; 9. Bibliographie S. 203—242; Annonce, S. 243—248.

Inhalt des LXXVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Nach der Katastrophe vom J. 1708: Einquartierung der russichen Regimenten in der Ukraine, von Alexander Hruševškyj, S. 5—25; 3. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyć, IV—V, S. 26 50; 4. Die venezianische Botschaft an Chmelnyćkyj (im J. 1650), von Dr. Miron Korduba, S. 51—89; 5. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Dr. Ivan Franko, XIV—XXI, S. 90—145; 6. Die Trilogie von Prof. Agath. Krymškyj, von Vladimir Rosov, S. 146—171; 7. Miscellanea, von H Svěncizkyj, I. Kreveckyj, M. Hruševškyj, 8. Wissenschaftliche Chronik: Etnographie in den westeuropäischen Zeitschriften vom J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela S. 179—202; 9. Bibliographie S. 203—239; 10. Annonce, 240—244.

Inhalt des LXXIX Bandes. 1. Inhalt des Bandes S. 3—4; 2. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypjakevyč, VI—IX (Schluss), S. 5—51; 3. Historische Uebersicht der Ukrainischen Sprachforschung, von Ivan Ohienko, S. 52—93; 4. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen vom J. 1768 (Kolijivščyna) IV. Erzählung eines Augenzeugen von der Hinrichtung des Ivan Honta, mitgeteilt von Michael Hruševškyj, S. 94—96; 5. Zur Biographie des Ivan Vahylevyč, mitgeteilt von Dr. Ivan Franko, S. 97—141; 6. Die Namen, Vornamen und Zunahmen der Bauern in Mšanec, Bez. Alt-Sambir, mitgeteilt von Michael Zubryćkyj, S. 142—154; 7. Miscellanea, von V. Hnatiuk, H. Sviencizkyj, Al. Hruševškyj, S. 155—164; 8 Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften vom J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela (Schluss) S. 165—120; 9. Bibliographie S. 121—239; 10. Annonce, S. 240—244.

Inhalt des LXXX. Bandes. 1. Inhalt des Bandes S. 3—4; 2. Ein Beitrag zu den Studien über die Ostroher Bibel, von Dr. Ivan Franko S. 5—18; 3. Nach der Katastrophe von J. 1708. Die Kriegsarbeiten, von Alexander Hruševškyj S. 19—35; 4. Historische Uebersicht der ukrainischen Sprachforschung, von Ivan Ohienko (Schluss) S. 36—52; 5. Polnische Konspirationen unter der ruthenischen Zöglingen und Geistlichen Galiziens in J. 1831—46, eine Studie von Dr. Cyrill Studynškyj, S. 53—108; 6. Beiträge zum Volksglauben aus dem Anfang des XIX Jhrh. Vampire und Verschleppung der Seuche, von Dr. Zeno Kuzela S. 109—124; 7. Miscelanea, von B Januš, S. Tomašiwškyj und V. Hnatiuk S. 125—152; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1906 (Schluss) S. 153—194; 9. Bibliographie S. 195—236; 10. Annonce, S. 237—240

Inhalt des XCI Bandes 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Hetmanennest. Oertlichkeiten und Ueberlieferungen des Dorfes Subotiv, gesammelt in d. J. 1897—9 und mitgeteilt von Marko Hruševškyj, S. 5—32; 3. Galizien in der 2. Hälfte des XVIII Jhrh. Eine Uebersicht der neuen Publikationen, von Ivan Krevećkyj, S. 33—94; 4. Ein Liederbuch der Familie Levyćkyj von Chocen, mitgeteilt von Vladimir Hnatjuk, S. 95—125; 5. Studien über die ukrainischen Grammatiken in Galizien im XIX Jhrh., von Michael Voznjak, VIII—IX (Fortsetzung folgt), S. 126—150; 6. Beiträge zur Geschichte des ruthenischen gr.-kat. Seminars in Lemberg in den J. 1837—1851, von Georg Kmit, S. 151—158; 7. Miscellanea, von I. Pelenškyj, M. Voznjak, M. Zubryćkyj, S. 159—166; 8. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1908 (Schluss), S. 167—203; 9. Bibliographie, S. 204—237; 10. Annoncen, S. 238—240.

Inhalt des XCII Bandes. 1. Vorrede, S. 1; 2. Inhalt des Bandes, S. 3—4. 3. Porträt Mazepas, S. 5—6; 4. Schwedisch-ukrainischer Bund vom J. 1708, von Michael Hruševškyj, S. 7—20; 5. Hluchiv und Łebedyn (1708—1709), von Alexander Hruševškyj, S. 21—65; 6. Aus den schwedischen Memoiren über die J. 1708/9, von Stephan Tomašivškyj, 66—92; 7. Orlyk in Schweden, von Alfred Jensen, S. 93—169; 8. Die Familie Vojnarovškyj in Schweden, von Alfred Jensen, S. 170—193; 9. Briefe Peters des Grossen an Adam Sieniawski, von Stephan Tomašivškyj, S. 194—238; 10. Miscellanea: Drei Briefe Mazepas an Siegmund Gałecki, mitget. von A. Jensen; b) Aus den Berichten des österreichischen Abgesandten Pleyer in Moskau in den J. 1708 und 1709, mitget. von S. Tomašivškyj; c) Mazepa und die Politik Österreichs, mitget. von S. Tomašivškyj, S. 239—245; 11. Zu Mazepas Porträt, mitget. von M. Hruševškyj, S. 246—248; 12. Annoncen, S. 249—254.

Inhalt des XCIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Materialien zur Geschichte der ukrainischen Literatursprache, von Prof. Vladimir Peretz, S. 5—31; 3. Die Leichenklagen und die kirchlich-religiöse Dichtung (Eine Studie über die Entwicklung der Volksliteratur) von Ilarion Svjencickyj, I—III, S. 32—53; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, von Ivan Krevećkyj I—III, S. 54—69; 5. Vater und Tochter (aus dem Nachlass Ivan Fedorovyč's), von Ivan Franko, S. 70—89; 6. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak, X—XI, S. 90—131; 7. Miscellanea, von M. Voznjak, I. Franko und J. Hordynškyj, S. 132—157; 8. Wissenschaftliche Chronik: Eine polnische Arbeit über Jagiełło, von M. Špakovškyj, S. 158—169; 9. Bibliographie, S. 170—208; 10. Inhaltsverzeichnis des XVIII Jahrganges der Mitteilungen (BB. LXXX—XCII), S. 209—231; 11. Inhalt der Bände I—LXXXVII der Mitteilungen (deutsch), S. 232—246; 12. Annoncen, S. 247—252.

Inhalt des XCIV Bandes. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die Leichenklagen und die kirchlich-religiöse Dichtung (Eine Studie über die Entwicklung der Volksliteratur) von Ilarion Svjencickyj, IV—VI (Schluss), S. 5—39; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko, XXVII—XXX, S. 40—57; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, von Ivan Krevećkyj, IV—VI, S. 58—83; 5. Bartholomäus Kopitar's Beziehungen zur galizisch-ukrainischen Literatur, von Michael Teršakoveć I—V (Schluss folgt), S. 84—106; 6. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak, XII—XV (Schluss folgt), S. 107—161; 7. Miscellanea, von M. Hruševškyj, M. Voznjak und T. Revakovyč, S. 162—173; 8. Wissenschaftliche Chronik: Aus der Geschichte und Soziologie nationaler Kämpfe, von V. Panejko, S. 174—194; 9. Bibliographie, S. 195—249; 10. Annoncen, S. 250—252.

Inhalt des XCV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das byzantinische Kirchenlied u. das Lied vom Heereszuge Ihors, von Vladimir Byrčak (Schluss folgt), S. 5—29; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko, XXXI, S. 30—53; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, von Ivan Krevećkyj, VII—VIII, S. 54—82; 5. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak (Schluss), S. 83—106; 6. Bartholomäus Kopitar's Beziehungen zur galizisch-ukrainischen Literatur, von Michael Teršakoveć (Schluss), S. 107—154; 7. Miscellanea: Aus jüngster Vergan-

tius Zyzanij aus dem J. 1596, von Michael Voznjak (Schluss), S. 11—87; 4. Aus der Vergangenheit der Stadt Brody (Beiträge zur Geschichte der Stadt im XVII Jahrh.), von Ivan Sozanśkyj (Schluss), S. 88—115; 5. Unbegründete Vorwürfe. Ein Beitrag zur Geschichte des „Ruthenischen Instituts" (Studium ruthenum) an der Lemberger Universität, von Ivan Krevećkyj, S. 116—126; 6. Paulin Swiencicki, seine publizistische, wissenschaftliche und literarische Tätigkeit, von Vladimir Radzykevyč, III—IV, S. 127—147; 7. Miscellanea, von Iv. Špytkovśkyj, Al. Novyćkyj und S. Tomašivśkyj, S. 148—164; 8. Wissenschaftliche Chronik: Das ethnographische Territorium der ungarischen Ukrainer, von Al. Nasarijiv, S. 165—191; 9. Bibliographie, S. 192—239; 10. Annoncen, S. 240.

Inhalt des CIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Neue Hypothesen über die Anfänge des slavischen und ukrainisch-ruthenischen Lebens. Kritische Bemerkungen des Michael Hruševśkyj: Peisker's Theorie über die uralte Knechschaft der Slaven und die dadurch hervorgerufene Diskussion, S. 5—27; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Chmelnyćkyj's Zeit (Fortsetzung), S. 28—53; 4. Wirtschaftliche Politik der russischen Regierung der Ukraine gegenüber in den J. 1710—1730, von Ivan Džydžora, S. 54—97; 5. Einiges über die schöpferische Tätigkeit des Malers Tropinjin auf ukrainischem Gebiete, von Konstantin Šyroćkyj, S. 98—112; 6. Paulin Swiencicki, seine publizistische, wissenschaftliche und literarische Tätigkeit, von Vladimir Radzykevyč, S. 113—190; 7. Miscellanea, von I. Krypjakevyč, Iv. Franko und P. Smoła, S. 191—204; 8. Wissenchaftliche Chronik: Programme zur Sammlung ukrainischer dialektologischer Eigentümlichkeiten, von Iv. Zilynśkyj, S. 205—208; 9. Bibliographie, S. 209—241; 10. Annoncen, S. 242—244.

Inhalt des CIV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die polemische Literatur des J. 1608. Studie von Cyrill Studynśkyj (Schluss folgt), S. 5—37; 3 Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Chmelnyćkyj. Čaplinski und Barabaš, S. 38—72; 4. Ungarisch-ruthenische annalistische Notizen, von J. Bileńkyj, S. 73—82; 5. Zur Biographie und Charakteristik des Mykola Ustyjanovyč, von J. Hordynśkyj, S. 83—122; 6. Streitige und dunkle Punkte im Leben des Ossyp Jurij Fedjkovyč, von Denys Łukijanovyč, S 123—173; 7. Miscellanea, von K. Šyroćkyj, und M. Woznjak, S. 174—191; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ukrainica in einer russischen Anleitung zur Selbstbildung, von V. Dorošenko, S. 192—199; 9. Bibliographie, S. 200—237; 10. Annoncen, S. 238—240.

Inhalt des CV. Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das Evangelium von Bučač (paläographische Beschreibung), von Ilarion Svjencickyj, S. 5—17; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Schlacht bei Žovti Vody und Korsunj, S 18—49; 4. Wirtschaftliche Politik der russischen Regierung der Ukraine gegenüber in den J. 1710—1730, von Ivan Džydžora (Schluss), S. 50—91; 2. Beiträge zur Biographie des Markian Šaškevyč, von Michael Teršakoveć, S. 92—115; 6. Über den Begriff der psychologischen Voraussetzung der Gefühle, von Stephan Balej, S. 116—147; 7. Miscellanea, von I. Franko, M. Woznjak und M. Hruševśkyj, S. 148—174; 8. Wissenschaftliche Chronik: Beitrage zu Studien über ukrainische Emigration, II, von Z. Kusela, S. 175—204; 9. Bibliographie, S. 205—242; 10 Annoncen, S. 243—244.

Inhalt des CVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S 3—4; 2. Fragment eines Psalters aus dem XIII—XIV Jahrh., von Jaroslav Hordynśkyj, S. 5—24; 3. Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Hälfte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj, I—II, S. 24—40; 4. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Chmelnyćkyj's Aufenthalt bei Biła Cerkva und die Judenhetzen im Sommer des J. 1648, S. 41—76; 5. Beiträge zur Biographie des Markian Šaškevyč, von Michael Teršakoveć (Schluss), S. 77—134; 6. Über den Unterschied zwischen Urteils- und Vorstellungsgefühlen, von Stephan Balej, S. 135—168; 7. Miscellanea, von I. Franko, M. Voznjak und I. Krevećkyj, S. 169—191; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ein neuer Kursus der westeuropäischen Archäologie. von M. Zaliznjak, S. 192—199; 9. Bibliographie, S. 200—240; 10. Annoncen, S. 241—244.

Inhalt des CVII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Dem Andenken Jakob Šulhyn's, von Michael Hruševškyj (mit Porträt), S. 5—9; 3. „Ein nichtswürdiger Scherz", historisches Gedicht aus dem J. 1702, auf historischem Hintergrund erläutert von Ivan Franko, S. 10—38; 4. Zur Geschichte der ukrainischen General-Kanzlei, mitget. von Ivan Džydžora, S. 39—51; 5. Ruthenisches Bergschützen-Bataillon, 1848—1850, von Ivan Krevećkyj, S. 52—72; 6. Hinter den Redaktions-Kulissen des Wiener „Vistnyk" und der „Zorja Halyćka", mitget. von Michael Woznjak, S. 73—109; 7. Miscellanea, von Iv. Franko, I. Svjencjickyj und M. Zubryćkyj, S. 110—128; 8 Wissenschaftliche Chronik: Ein Beitrag zu Studien über unsere Emigration, III, von Zeno Kusela, S. 129—163, 9. Bibliographie, S. 164—196; 10. Inhaltsverzeichnis zu den Bden CI—CVI der Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Jahrg. XX), S. 197—220.

Inhalt des CVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Hälfte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj. III. Die Rolle der Griechen in der Brüderschaft, S. 5—38; 3 „Ein nichtswürdiger Scherz", historisches Gedicht aus dem J. 1702, auf historischem Hintergrund erläutert von Ivan Franko (Schluss), S. 39—56; 4. Aus dem kulturellen Leben der Ukraine im XVII—XVIII Jahrh., von Michael Woznjak (Schluss folgt), S. 57—102; 5. Aus der Verfassungsgeschichte der Ukraine in der Hetmanenzeit, kritische Beiträge von Nicolaus Vasylenko, S. 103—116; 6. Über die Höhe des Verlags der „Rusalka Dnjistrova", mitget. von Michael Teršakoveć, S. 117—139; 7. Miscellanea, von M. Hruševškyj, I. Verchratškyj und M Vasyljev, S. 140—157; 8. Wissenschaftliche Chronik: Neue Arbeiten auf dem Gebiete der Geschichte Galiziens in der 2-ten Hälfte des XVIII Jahrh. (1772—1790), mitget. von Iv. Krevećkyj, S. 158—180; 9. Bibliographie, S. 181—237.

Inhalt des CIX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Ein Beitrag zur Kenntnis des Kultes der Vorfahren in der Ukraine, von Chrysanthius Jaščuržynškyj, S. 5—9; 3 Aus dem kulturellen Leben der Ukraine im XVII—XVIII Jahrh., von Michael Woznjak (Schluss), S. 10—38; 4. Aus dem Leben der ukrainischen Geistlichkeit der Lemberger Diöcese in der zweiten Hälfte des XVIII Jahrh., von Melanie Bordun (Schluss folgt), S. 39—90; 5. Gregor Ilkevyč als Ethnograph, von Andrij Franko (Schluss folgt), S. 91—122; 6. Einer von den Njižyn'ern, mitget von Michael Hruševškyj, S. 123—125; 7. Miscellanea, von J. Hordynškyj, M. Woznjak und I. Franko, S. 136—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Die „Kievskaja Starina" und ihr Inhaltsverzeichnis, von V. Dorošenko, S 166—177; 9 Bibliographie, S. 178—227.

Inhalt des CX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Ergänzungen und Berichtigungen (Fortsetzung folgt), S. 5—30; 3. Die Čudnover Kampagne im J. 1660, Studien von Wasyl Herasymčuk (Fortsetzung folgt), S. 31—54; 4. Aus dem Leben der ukrainischen Geistlichkeit der Lemberger Diöcese in der zweiten Hälfte des XVIII Jahrh., von Melanie Bordun, Schluss (Aktenstücke), S. 55—100; 5. Pogodin und Zubryćkyj, von Eustachie Tyšynška, S. 101—122; 6. Gregor Ilkevyč als Ethnograph, von Andreas Franko (Schluss folgt), S. 123—156; 7. Miscellanea, von I. Franko, V. Hnatjuk und M. Woznjak, S. 157—182; 8. Wissenschaftliche Chronik: Eine neue Geschichte der Osmanen, mitget. von A. Kluk, S. 183—192; 9. Bibliographie, S. 193—248.

Inhalt des CXI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Mitte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj. IV. Materielle Verhältnisse der Mitglieder (Schluss folgt), S. 5—24; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko, Nachträge und Berichtigungen, V—XV, S. 25—52; 4 Die Čudnover Kampagne vom J. 1660, Studien von Vasyl Herasymčuk (Fortsetzung), S. 53—83; 5. Kritische Bemerkungen zu dem Texte der Dichtungen Ševčenko's, von Julian Romančuk (Schluss folgt), S. 84—116; 6. Gregor Ilkevyč als Ethnograph, von Andreas Franko (Schluss), S. 117—139; 7. Miscellanea: Aus der Frühzeit der ukrainischen Presse in Galizien, von M. Woznjak, S. 140—159; 8. Wissenschaftliche Chronik: Eine westeuropäische Ansicht über Osteuropa (K. Dieterich, Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen dargestellt), von M. Fedjuška, S. 160—168; 9. Bibliographie, S. 169—235.

Inhalt des CXII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Einiges über die Tätigkeit Possevins, von Ivan Krypjakevyč, S. 5—28; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko Nachträge und Berichtigungen (Schluss), S. 29—58; 4. Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Mitte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj. IV Materielle Verhältnisse der Mitglieder (Fortsetzung), S. 59—73; 5 Die Čudnover Kampagne vom J. 1660, Studien von Vassyl Herasymčuk (Fortsetzung), S. 74—89; 6 Kritische Bemerkungen zu dem Texte der Dichtungen Ševčenko's, von Julian Romančuk (Schluss), S 90—119; 7. Miscellanea, von V. Modzalevśkyj, J. Hordynśkyj und Ph. Kolessa, S. 120—138; 8. Wissenschaftliche Chronik: Das alte ukrainische Drama und neuere Forschungen darüber, mitget. von M. Vosnjak, S. 139—191; 9. Bibliographie, S. 192—237.

Inhalt des CXIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Geistliche und kirchliche Dichtung in Ost- und West- Europa. Einleitung zu Studien über den „Bohohlasnyk", von Ivan Franko, S. 5—22; 3. Anfänge der politischen Laufbahn des Ostafij Daškovyč. Aus dem Nachlasse des Bohdan Bučynśkyj, S. 23—43; 4. Die Čudnover Kampagne vom J. 1660, Studien von Vassyl Herasymčuk (Fortsetzung), S. 44—68; 5. Ein Beitrag zur Geschichte der Verteilung freier Kosakenländereien im XVII Jahrhundert, von Vadim Modzalevśkyj, S. 69—76; 6. Versuche der Organisierung ruthenischer Nationalgarden in Galizien 1848—1849, von Ivan Krevećkyj, S. 77—146; 7. Miscellanea, von I. Verchratśkyj, M. Vosnjak und I. Krevećkyj, S. 147—159; 8. Wissenschaftliche Chronik: Die letzten Lieferungen der Arbeit von Prof. Žukovyč über die religiösen Verhältnisse im XVII Jahrhundert, von M. Hruševśkyj, S. 160—167; 9. Bibliographie (Vorgeschichte, Archäologie, Kunstgeschichte, politische und Kulturgeschichte, Rechtskunde, Literatur), S 168—206; 10. Index zu den Bänden CVII—CXII der „Mitteilungen" der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Jahrgang XXI), S. 207—229; 11. Inhalt der Bände I—CXII der „Mitteilungen" (in deutscher Sprache), S. 230 - 248.

Inhalt des CXIV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3 - 4; 2. Die Kirchen im Lande der „Bojken" Galiziens und Ungarns. von Vadim Ščerbakivśkyj (mit 12 Abbbildungen), S. 5—24; 3. Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Mitte des XVII Jahrh. von Theodor Sribnyj IV. Materielle Verhältnisse der Mitglieder (Schluss folgt), S. 25 - 56; 4. Die Čudnover Kampagne vom J. 1660, Studie von Vassyl Herasymčuk (Schluss folgt), S. 57—80; 5. Die „Alphabetstreit" im J. 1859, von Ivan Franko (Fortsetzung folgt), S. 81—116; 6. Das Bojkenidiom des Dorfes Bitla, von Hilarion Svjencićkyj, S. 117—153; 7. Miscellanea, von V. Modzalevśkyj, P. Zajcev, M. Hruševśkyj, S. 154—161; 8. Wissenschaftliche Chronik: Der Černyhover Archäologen-Kongress und seine „Trudy", mitget. von V. Hrebenjak, S. 162—193; 9. Bibliographie (Rezensionen und Referate): Vorgeschichte, Archäologie und Kunstgeschichte, politische und Kulturgeschichte, Literatur, Sprache (Register der besprochenen Publikationen. S. 232), S. 194—233; 10. Von dem Ausschusse der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (in der Angelegenheit der Ševčenko und seiner Zeit gewidmeten Jubiläums Publikationen), S. 234; 11. Anoncen, S. 235—240.

Inhalt des CXV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4 2 Einige Dokumente und Notizen zu den Zeiten der Grossfürsten Svitrihajlo und Siegesmund Kejstutovyč, mitgeteilt von Bohdan Barvinśkyj, S. 5—22; 3. Spuren grossrussischer literarischen Werke über die Florentinische Union, sowie eines offiziellen Dokuments der Moskauer Regierung in der „Geschichte der Synode von Florenz" aus dem J. 1598, aus dem Nachlasse des Bohdan Bučynśkyj, S. 23—28; 4 Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft von Ende des XVI bis zur Mitte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj IV. Materielle Verhältnisse der Mitglieder (Schluss), S. 29—76; 5. Das Wiener gr.-kath. Geistlichenseminar in den Jahren 1852—1855 von Jaroslav Hordynśkyj, S. 77—130; 6.) Der galizische „Alphabetstreit" im J. 1859, von Ivan Franko (Fortsetzung), S 131—153; 7. Miscellanea, von V. Herasymčuk, I. Franko, O. Novyćkyj, S. 154—176; 8 Wissenschaftliche Chronik: Die leztten Bände des „Südwestrussischen Archivs" (Архивъ Юго-Западной Россіи), von M. Hruševśkyj, S. 177—182; 9. Bibliographie (Rezensionen und Referate): Politische und Kulturgeschichte, Literatur, Bibliographie und Bibliothekswesen, soziales und kulturelles Leben, S. 183—240.

Inhalt des CXVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Neue Materialien zur Geschichte der Synoden von 1629 J mitgeteilt von Ivan Krypjakevyč, S. 5—39; 3. Die Čudnover Kampagne des J. 1660, Studien von Vassyl Herasymčuk (Schluss). S 40—68; 4 Neue Beiträge zur Verfassungsgeschichte des Hetmanenlandes im XVII—XVIII Jahrh., Bemerkungen von Michael Slabčenko und Nikolaus Vasylenko, S. 69—86; 5. Der Sturm auf das Alphabet in Galizien im J. 1859, von Ivan Franko S. 87—125; 6. Varianten der Melodien ukrainis her Kobzarensänge („Dumy"), ihre Charakteristik und Gruppierung, Studie von Philaret Kolessa, S. 126—165; 7. Miscellanea, von I. Franko, M. Vosnjak und P. Žytećkyj, S. 166—189; 8. Wissenschaftliche Chronik: Alexander Jablonowski's „Geschichte der Ukraine", kritische Besprechung von N. Zaliznjak, S. 190—212; 9. Bibliographie (Rezensionen und Referate): Vorgeschichte, Archäologie und Kunstgeschichte, politische und Kulturgeschichte, Philologie, Etnographie, soziales und kulturelles Leben (Bücherregister siehe S. 261), S. 213—262.

Inhalt des CXVII und CXVIII Bandes. 1. Zueignung Ivan Franko S 1; 2. Zur Frage über den Ursprung des Ukrainischen Volksstammes von Fedor Korš (Moskau), S. 3—7; 3. Spuren der skythischen Kultur in Galizien von Volodymyr Hrebenjak (Lemberg), S. 9—25; 4 Einige Bemerkungen aus dem Gebiete der älteren kirchenslavischen Übersetzung von Vatroslav Jagić (Wien), S. 27—30; 5. Der Chronist Nestor, von Alexej Šachmatov (Petersburg), S. 31—53; 6. Homer in der Halič'schen Chronik, von Bohdan Barvinškyj, (Lemberg), S 55—63; 7. Die ukrainischen Kosaken in den europäischen politischen Plänen um 1620—1630 (mit dem Porträt Cornelis' Haga), von Ivan Krypjakevyč (Lemberg), S 65—114; 8. Ein Moment bei Zboriv 1649 kritisch beleuchtet, von Stephan Tomašivškyj (Lemberg), S. 115—125; 9. „Unter den Schutz des Grossen Kurfürsten". Zur Politik P. Dorošenko's, von Ivan Krevećkyj (Lemberg), S 127—136; 10. „Christos paschon". Lemberger gereimte Dialoge von Vassylj Ščurat (Lemberg), S. 137—178; 11. Aus dem älteren Kulturleben der ungarichen Ruthenen, von Hiador Strypškyj (Budapest), S. 179—195; 12. Ein Basilianerepos. Unbekannter Beleg der ruthenisch-polnischen Literatur von Alexander Brückner (Berlin), S. 197—206; 13. Zwei Episoden aus der Geschichte des Streites zwischen Gedeon Balaban und der Lemberger Brüderschaft von Fedir Sribnyj (Lemberg), S 207—214; 14 Kotljarewskyj's Travestierte Äneide von Alfred Jensen (Stockholm), S. 215—225; 15 Ukrainische Kobzarensänge („Dumy") von Mykola Sumcow (Charkiv), S. 227—234; 16. Eine verschollene Märchensammlung aus dem ungarischen Ruthenengebiete von Volodymyr Hnatjuk (Lemberg), S. 235—243; 17. Aus den Traumbildern der Menschheit von Jan Baudouin de Courtenay (Petersburg) S. 245—249; 18. Ukrainisches Pamphlet über den Papst aus dem XVI Jhrh. von Mychailo Vosnjak (Lemberg), S. 251—268; 19. Aus der Korrespondenz der galizischen Schriftsteller in den sechziger Jahren des XIX Jhrh. von Tytko Revakovyč (Lemberg), S. 269—286; 20. Fedjkovyč als Abgeordnetenkandidat von Jaroslav Hordynškyj (Lemberg), S. 287—289; 21. Grundlagen der Wiedergeburt der weissrussischen Literatur von Ilarion Svjencićkyj (Lemberg) S. 291—301; 22. Volkserzählungen über die Zähmung der bösen Frauen von Jiři Polivka (Prag); S. 303—320; 23. Mädchenmärkte. Ein Beitrag zur ukrainischen Ethnologie von Zenon Kuziela (Czernowitz), S. 321—332; 24. Probe einer Systematik der ukrainischen Dialekte von Ivan Zilynškyj (Lemberg), S. 333—375; 25. Der Vokativ in der ukrainischen Sprache von Euhen Tymčenko (Warschau), S. 377—390.

Inhalt des CXIX und CXX Bandes. 1. Ševčenko's Leben und Werke von Ivan Stešenko (Kiev), S. 1—58; 2. Dokumente über T. Ševčenko aus dem Archiv der S. Petersburger Akademie der bildenden Künste von Kostj Šyroćkyj (S. Petersburg). S. 59—76; 3 Eine Erinnerung an T. Ševčenko von Michael Jašovškyj (Kaminka Strumylowa) S. 77—80; 4 Die Verehrung Ševčenko's in der Bukowina von Denys Lukianovyč (Lemberg), S 81—94; 5 Ševčenko's Poem „Ivan Huss" von Ivan Bryk (Lemberg), S. 95—168; 6. T. Ševčenko und S. Krasinski von Jaroslav Hordynškyj (Lemberg), S. 169—216; 7. Die Grundlagen der Verbindungen Ševčenko's mit den Polen von Vassyl Ščurat (Lemberg), S. 217—347; 8. Ševčenko's „Maria" von Ivan Franko (Lemberg), S. 348—356; 9 T Ševčenko im Bulgarischen von Čilingirov (Sofia), S. 357—365.

PUBLIKATIONEN

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Čarneckyj-Gasse, 26.

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, bis jetzt erschienen Bde I—CXXIX (Geschichte, Archäologie Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). B. I—XX vergriffen.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. 15 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filosofičnoi sekcii).

Bd. I: M. Hruševškyj, Geschichte der Ukraine. T. I. (bis Anfang des XI Jahrh.).

Bd. II: M. Hruševškyj, Geschichte der Ukraine. T. II. (bis Mitte des XIII Jahrh.).

Bd. III—IV: M. Hruševškyj, Geschichte der Ukraine. T. III (bis zum J. 1340).

Bd. V: Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh.

Bd. VI—VII: M. Hruševškyj, Geschichte der Ukraine. T. IV (bis zum J. 1569).

Bd. VIII—XI: M Hruševškyj, Geschichte der Ukraine. T. V (Verfassung und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.).

Bd. X—XI: M. Hruševškyj, Geschichte der Ukraine. T. VI (Oekonomische, kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.).

Bd. XII—XIII: M. Hruševškyj, Geschichte der Ukraine. T. VII (Ukrainische Kosaken bis zum J. 1625).

Bd. XIV: M. Hruševškyj, Geschichte der Ukraine, Bd. VIII, I. Teil.

Bd. XVI: Al. Novyčkyj, Taras Ševčenko als Maler.

2. Ukrainisch-ruthenisches Archiv:

Bd. I: H. Svjencičkyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dim in Lemberg.

Bd. II: Iv. Franko, Materialien zur Geschiche des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jahrh.

Bd. III: M. Teršakoveć, Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen im Galizien 1830—1840.

Bd. IV: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien im XVIII—XIX Jahrh.

Bd. V: M. Vosnjak. Philologische Schriften des Iv Mohylnyckyj.

Bd. VI: H. Svjencičkyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dim. II Teil.

Bd. VII: H. Svjencičkyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dim. III Teil.

Bd. VIII. Dr. I. Franko, Der Kampf um Alphabet in Galizien im J. 1859.

Bd. IX u. Bd. X: M. Vosnjak, Beiträge zur Geschichte der ukr. Lieder und Versifikationen.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 18 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcii).

Ukrainische Bibliothek. Bd. I—VIII.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 19 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk).

D. Die Archaeographische Kommission publizierte biz jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine.
   - Bd. I: M. Hruševśkyj, Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken von Halyč und Peremyšl vom J. 1565–66.
   - Bd. II: M. Hruševśkyj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565.
   - Bd. III: M. Hruševśkyj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Bels und Lemberg im J. 1564–5.
   - Bd. IV–V: St. Tomašivśkyj, Galizische Akten und Annalen aus den J. 1648–1649.
   - Bd. VI: St. Tomašivśkyj, Galizische Chroniken 1648–1657.
   - Bd. VII: M. Hruševśkyj, Lustrationen vom J. 1570.
   - Bd. VIII: Iv. Krypjakevyč, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1513–1630.
   - Bd. XII: Dr. M. Korduba, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1648–1657.
   - Bd. XXII: Journal von J. Markovyč.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur, Bd. I–VII.
3. Kotljarevśkyj, Die travestierte Aeneïs, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798.
4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine.
5. Ševčenko, Kobzarj, Facsimile der ersten Ausgabe vom 1840.

E. Statistische Kommission publiziert:

1. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt 3 Bde.

F. Juridische Kommission publizierte bis jetzt:

1. Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde.
2. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde.
3. Juridische Bibliothek, bis jetzt 4 Bde.

G. Die Ethnographische Kommission publizierte:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 38 Bände.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie; bis jetzt erschienen 18 Bände.

H. Bibliographische Kommission publiziert:

Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 4 Bde.

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1–59 ukrainisch und deutsch.